

Savić, Svenka (1940, Gospodinci), profesorica emerita, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu. Jedna je od osnivačica Ženskih studija i istraživanja. Rukovodi dugoročnim projektom *Životne priče žena u Vojvodini* (1998-2010) u Udruženju građana Ženske studije i istraživanja.

Spariosu, Laura (1976, Pančevo), docentkinja na Odseku za rumunistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Autorka je mnogobrojnih stručnih radova na srpskom i rumunskom jeziku. Oblasti interesovanja: savremeni rumunski jezik, jezik mas medija, onomastika, prevođenje.

Rumunke

1924 - 1974

Životne priče žena u Vojvodini

Rumunke

1924 - 1974

priređile: Laura Spariosu, Svenka Savić

 futura publikacije

i ženske studije i istraživanja
u kolaboraciji

Edicija Životne priče žena

Udruženje građana Женске студије и истраживања
Futura publikacije

ŽIVOTNE PRIČE ŽENA U VOJVODINI

RUMUNKE

(1921-1974)

Priredile

Laura Spariosu, Svenka Savić

Novi Sad, 2011

Životne priče žena u Vojvodini: Rumunke (1921-1974)
Priredile: Laura Spariosu, Svenka Savić
Izdaju: Futura publikacije i Женске студије и истраживања
Za izdavača: Svenka Savić
Recenzije: prof. dr Vera Vasić, dr Biljana Sikimić, dr Annemarie Sorescu-Marinković
Lektura: mr Mirjana Jocić
Prelom i dizajn: Relja Dražić
Prevod tekstova sa rumunskog na srpski jezik: dr Laura Spariosu
Fotografije: Iz privatne dokumentacije
Na koricama: eksponat Gradskog muzeja u Vršcu: Statueta „Vršački idol“, Vršac-Ludoš,
srednje bronzano doba
Mesto i godina izdanja: Novi Sad, 2011.
Finansijska podrška:
Sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine AP Vojvodine i
Rekonstrukcija ženski fond

Zahvaljujemo svim ženama čije životne price ovde objavljujemo.

Posebno zahvaljujemo Marijani Čanak na svesrdnoj pomoći u procesu pripreme ove knjige.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
929-055.2(=135.1)(497.113)(047.53)

ŽIVOTNE priče žena u Vojvodini: Rumunke : (1921-1974)
/ priredile Laura Spariosu, Svenka Savić. - Novi Sad : Futura publikacije : Женске студије и истраживања, 2011 (Novi Sad : Futura publikacije). - 180 str. : fotogr. ; 24 cm. - (Edicija Životne priče žena)

Str. 5-6: Predgovor / Laura Spariosu i Svenka Savić.

ISBN 978-86-7188-129-6

a) Румунке - Војводина - Биографије - Интервјуи
COBISS.SR-ID 263450887

Sadržaj

Predgovor.....	5
1920-1929	
Floarea (1921)	42
Lija (1930)	47
Livija (1933)	61
Silvija (1933).....	76
Marioara (1938)	82
1940-1949	
Ileana (1942)	89
Ana (1944)	101
Felićija (1945)	106
1950-1959	
Sofija (1950).....	114
Teodora (1953)	119
Jonjaua (1953)	133
Lia (1955)	146
Fiorela (1957)	152
1970-1979	
Daniela (1971)	162

PREDGOVOR

Laura Spariosu i Svenka Savić

Na osnovu rezultata poslednjeg popisa stanovništva (2002) u Republici Srbiji živi 34.576 Rumuna (0.46% od ukupnog broja stanovništva), najveći broj je naseljen u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini APV, a manji broj u Centralnoj Srbiji (ukupno je 30.419 u APV, što čini 1.50% od ukupnog stanovništva Pokrajine). U Centralnoj Srbiji živi 4.157 Rumuna, što izraženo u procentima predstavlja 0.08% od ukupnog broja stanovništva Republike.

Kada se uporede podaci prethodnog popisa (1961) sa upravo iznetim, uočava se smanjenje broja pripadnika rumunske nacionalne zajednice: 1961. je bilo 57.259 Rumuna i Rumunki ili 3,08% od ukupne populacije; 1971: 52.987 (2,71%); 1981: 47.289 (2,32%); 1991: 38.809 (1,92%). Razlozi smanjenja broja pripadnika rumunske nacionalnosti su mnogobrojni, pored ostalih: smanjenje nataliteta, ekonomske migracije, mešoviti brakovi. Iz životnih priča Rumunki, objedinjenih u ovoj knjizi, mogu se saznati različiti razlozi smanjena broja pripadnika i pripadnica rumunske nacionalne zajednice u vojvođanskom multikulturnom prostoru.

Danas postoji znatan broj udruženja rumunske zajednice, ali među njima su samo tri udruženja u kojima rumunske žene dominantnije ostvaruju svoje programe; postoje sredstva informisanja (pisana, elektronska), ali nema specijalizovana za ženska pitanja Rumunki; postoji relativno razvijeno izdavaštvo, ali nema izdanja fokusiranih posebno na aktivnost žena rumunske nacionalnosti. Stoga smo smatrale da je neophodno da u ovom predgovoru posebno izdvojimo neke karakteristike društvenog i kulturnog stvaralaštva Rumunki u Vojvodini.

Mada postoji relativno obimna literatura o Rumunima u Vojvodini, nastala naročito zahvaljujući postojanju Odseka za rumunistiku* na Filozofskom fa-

.....

* Začetkom osnivanja Studijske grupe za rumunski jezik i književnost smatra se osnivanje Lektorata za rumunski jezik 1. novembra 1974. godine. Lektorat je u početku radio pri Katedri za francuski jezik i književnost, a kasnije u okviru Instituta za strane jezike. Do oktobra 1975. godine rumunski jezik je izučavan fakultativno, a od oktobra iste godine izučava se kao izborni predmet za studente svih nastavnih grupa. Aprila meseca 1979. godine Lektorat prelazi u sastav Instituta za pedagogiju, a pred kraj 1979. godine počele su pripreme za osnivanje Studijske grupe za rumunski jezik i književnost. Školske 1981/82. godine je upisana prva generacija studenata. U početku funkcionisanja Katedre studenti su se opredeljivali za paralelno studiranje rumunskog jezika i književnosti i srpskohrvatskog jezika i jugoslovenske književnosti ili pak rumunskog jezika i književnosti i francuskog jezika i književnosti. Kao grupa sa dva profila Katedra je radila sve do 1988. godine. Budući da je studiranje po ovom planu i programu bilo veoma naporno za studente, 1988. godine je počelo studiranje sa samo jednim usmerenjem: rumunski jezik i književnost. Od

kultetu u Novom Sadu, možemo reći da do sada nije celovitije na jednom mestu predstavljeno stvaralaštvo i kulturno-prosvetna aktivnost Rumunki u Vojvodini. Nadamo se da će u ovom predgovoru sabrani podaci o pregalaštvu Rumunki korisno poslužiti za izradu enciklopedije Rumunke u Vojvodini, kao i da ćemo na ovaj način podstaći dalji istraživački rad sadašnje generacije mladih Rumunki u Vojvodini. Pored podataka o poznatim Rumunkama u Vojvodini u 20. veku, koje su doprinosile i doprinose kulturnom razvoju svoje nacionalne zajednice i vojvođanskog prostora u celini, u prvom delu Predgovora navodimo i podatke o ženskim nevladinim organizacijama, a u drugom delu su izvodi iz životnih priča Rumunki (rođenih u rasponu od 1921-1974) zabeleženih u ovoj knjizi, koje svedoče o vremenskom i društvenom kontekstu u kojem su živele.

1. Poznate Rumunke u Vojvodini u 20. veku

Ksenija Avramesku (Vršac, 9. avgust 1926). Učiteljica i saradnica časopisa za decu *Bucuria pionierilor* (Radost pionira) od 1946. do 1948. časopisa *Femeia nouă* (Nova žena) od 1951. do 1953, *Satul* (Selo, 1954), *Lumina* (Svetlost, 1950) i *Libertatea* (Sloboda) 1959-1960. Prevodila je školske udžbenike sa srpskog jezika na rumunski jezik. Zajedno sa sudijom Simom Petrovićem prevela je na srpski jezik roman *Tinerețe frântă* (Slomljena madost) Mihaja Avrameskua. Preminula je u Pančevu 1991. godine.

Marioara Baba Vojnović (Seleuš, 18. decembar 1950). Pesnikinja i novinarka. Osnovnu školu je završila u rodnom mestu, Srednju ekonomsku školu u Alibunaru, a diplomirala je na Akademiji dramskih umetnosti u Bukureštu. U periodu 1977-1980. godina radila je kao novinarka u Redakciji na rumunskom jeziku Radio Novog Sada, a 1986. je počela da radi kao voditeljka u Redakciji na rumunskom jeziku TV Novi Sad, gde je bila i glavna i odgovorna urednica.

Autorka je više zbirki pesama. Prvu pesmu je objavila 1970. godine u časopisu *Lumina*, a prvu zbirku 1980. godine. Bila je i članica Redakcije časopisa za kulturu *Informatorul* (Informator) koji je izlazio pod pokroviteljstvom Saveza omladine opštine Alibunar. Još od studentskih dana pisala je i filmsku i pozorišnu kritiku, a kasnije i recenzije na rumunskom i srpskom jeziku o pozorišnim predstavama prikazanim na manifestaciji *Pozorišni dani Rumuna*. Članica je Društva književnika Vojvodine.

Marija Balan (Uzdin, 1923-2008). Jedna je od najpoznatijih naivnih slikarki u zemlji i inostranstvu. Teme kojima se bavila su: godišnja doba, venčanja, radovi u polju ili u domaćinstvu, a omiljene boje su joj žuta, crvena i zelena boja.

.....
školske 2006/07. Katedra za rumunski jezik i književnost postaje Odsek za rumunistiku, a nastava se odvija u skladu sa novim planovima i programima.

Figure na njenim platnima su disproporcionalne, što i jeste glavna odlika naivnog slikarstva. O njoj su pravljene dokumentarni filmovi, radio i TV emisije, a pojedine slike su štampane na razglednicama. Izlagala je u zemlji i inostranstvu, a njeni radovi se nalaze u galerijama i privatnim kolekcijama u Srbiji, Hrvatskoj, Rumuniji, Italiji, Francuskoj, Nemačkoj, Španiji, SAD, Argentini.

Eudeniya Balteanu (Torak, 30. juni 1940). Pesnikinja i novinarka. Po završetku osnovne škole u rodnom selu, upisala je Učiteljsku školu u Vršcu, odeljenje na rumunskom jeziku; diplomirala je na Višoj pedagoškoj školi u Zrenjaninu.

Na početku karijere radila je kao profesorka rumunskog jezika u osnovnoj školi u selu Lokve, zatim kao novinarka u Redakciji na rumunskom jeziku Radio Novog Sada i u Novinsko-izdavačkoj kući *Libertatea* (od 1979. godine). Dugi niz godina je bila glavna i odgovorna urednica časopisa za decu na rumunskom jeziku *Bucuria copiilor* (Dečja radost).

Prve stihove je objavila 1958. godine u časopisu *Bucuria copiilor*; objavljivala je i u drugim časopisima na rumunskom jeziku: *Lumina*, *Tribuna tineretului* (Tribina mladih), u nedeljniku *Libertatea* i u časopisu za mlade na srpskom jeziku *Glas omladine*, i u časopisima u Rumuniji, u Temišvaru i Bukureštu. Njena poezija je prevedena na srpski jezik (stihovi na srpskom objavljeni su u časopisima za decu *Dečje novine* i *Tik-Tak*), zatim na italijanski, mađarski, rusinski i albanski jezik. Prvu zbirku pesama objavila je 1976. godine. Dobitnica je Oktobarske nagrade grada Vršca i mnogobrojnih nagrada na literarnim konkursima Učiteljske škole u Vršcu.

Marija Barbu (Uzdin, 1917-1993). Naivna slikarka. Slikala je u periodu 1964-1968. godina. Podaci o njenom učešću na izložbama ne postoje, iako se veruje da ih je imala.

Sofija Bosika (Uzdin, 1954). Naivna slikarka. Teme kojima se bavi su običaji vezani za praznike. Izlagala je u Srbiji, Rumuniji i Francuskoj.

Steluca Caran (Ečka, 1940). Naivna slikarka. Izlagala je u Srbiji, Rumuniji i Nemačkoj.

Marioara Cera (21. decembar 1971). Prva četiri razreda osnovne škole je pohađala u selu Jablanka; školovanje od V do VIII razreda i gimnaziju je završila u Vršcu. Diplomirala je rumunski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

U gimnaziji je kao članica književnog kružoka *Tinerele condeie* (Mlada pera) 1988. godine osvojila prvu nagradu za poeziju na konkursu časopisa za mlade *Tribuna tineretului*. Godinu dana kasnije je ponovila uspeh, a 1990. godine je na istom konkursu osvojila prvu i drugu nagradu. Iste godine je učestvo-

vala na tradicionalnoj književnoj manifestaciji u Kikindi *Srednjoškolski pesnici iz Jugoslavije*, gde je bila jedina učenica rumunske nacionalnosti.

Svoje pesme je objavljivala u časopisima *Lumina*, *Tribuna tineretului*, *Bucuria copiilor*. O njoj je pisano u književnim časopisima u Rumuniji i Bugarskoj, a pesme su joj prevedene na slovački jezik. Zastupljena je u Antologiji rumunske poezije u Jugoslaviji *Intrarea în casă* (Ulazak u kuću).

Ana Dan je bila članica KPJ od 1947. Aktivno je učestvovala u radu Mešnjog odbora Narodnog fronta u Banatskom Novom Selu, a bila je i članica Mesnog i Sreskog odbora AFŽ.

Sofija Doklean (Uzdin, 1931). Naivna slikarka. Iako se tematika njenih radova ne razlikuje od onoga što je u delima drugih naivnih slikarski, treba istaći njen izvanredan smisao za detalje i perspektivu. Izlagala je u Srbiji i u bivšim jugoslovenskim republikama, zatim u Rumuniji, Italiji, Nemačkoj, Švajcarskoj, Francuskoj, Švedskoj.

Anuca Dolama (Uzdin, 1930-2002). Naivna slikarka. Izlagala je u Srbiji, Hrvatskoj, Rumuniji, Švedskoj, Švajcarskoj, Nemačkoj.

Marija Dolinga (Vojvodinci, 21. juni 1928). Učiteljica i novinarka. Završila je osnovnu školu u rodnom selu i u Vršcu i Učiteljsku školu u Vršcu. Kasnije je diplomirala na Pedagoškoj akademiji u Beogradu. Radila je kao učiteljica u Vojvodincima, Banatskom Novom Selu, Nikolincima i Pančevu. Sarađivala je sa nedeljnikom *Libertatea* (Sloboda), a od oktobra 1950. do januara 1951. bila je i glavna urednica časopisa *Femeia nouă*. Preminula je 20. maja 1993. u Pančevu.

Stela Đura (Uzdin, 1951). Naivna slikarka. Izlagala je u Srbiji i Rumuniji.

Eufrozina Greoneanc (Nikolinci, 9. juli 1955). Novinarka i pisac. Osnovnu školu je završila u rodnom selu, a gimnaziju u Vršcu. Diplomirala je rumunski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Temišvaru. Bila je saradnica časopisa za decu *Bucuria copiilor* i nedeljnika *Libertatea* i glavna i odgovorna urednica časopisa *Tribuna tineretului*. Piše poeziju i pozorišne predstave za decu. Članica je Udruženja novinara Srbije.

Linka Ivan (Uzdin, 1957). Naivna slikarka.

Viorika Jepure (Uzdin, 1943). Naivna slikarka. Izlagala je Srbiji, Hrvatskoj, Rumuniji, Nemačkoj, Švajcarskoj.

Sofija Jonašku (Uzdin, 1950). Naivna slikarka. Najčešće prenosi na platno narodne običaje, ali i motive vezane za lov i ribolov. Omiljena boja joj je narandžasta, kao i zlatne i srebrne nijanse koje slike čine živopisnim. Izlagala je u

zemlji i inostranstvu, a njeni radovi se nalaze u galerijama i privatnim kolekcijama u Srbiji, Hrvatskoj, Rumuniji, Mađarskoj, Austriji, Italiji, Francuskoj, Španiji, Belgiji, Holandiji, Švedskoj, SAD, Kanadi, Kini, Japanu, Indiji i u Južnoj Americi.

Florika Kec (Uzdin, 1935-2005). Naivna slikarka. Slikala je peisaže, portrete i autentičan enterijer rumunskih seoskih kuća. Izlagala je u Srbiji, Rumuniji, Slovačkoj, Poljskoj, Nemačkoj, Švedskoj, Danskoj, Švajcarskoj, Španiji, SAD.

Marioara Krstec (Torak, 4. oktobar 1929). Prevodilac i saradnica časopisa *Libertatea* i *Femeia nouă*. Pisala je i objavljivala kratku prozu, recenzije, kao i članke o kulturnom životu vojevodanskih Rumuna. Godine 1952. objavila je u časopisu *Lumina* prevod na rumunski jezik pozorišne predstave *Muva* Branislava Nušića.

Anujka Maran (Uzdin, 1918-1982). Bila je prva uzdinska naivna slikarka. Teme kojima se bavila vezane su za običaje i život na selu, a slikala je i imaginarne portrete. O njoj je pisano u enciklopedijama, monografijama, dnevnoj štampi (*Politici*, *Slobodnoj Dalmaciji*, *Dubrovačkom vjesniku*, *Dolenjskom listu*, *Libertatei*), kao i reportaža u pet nastavaka *Au village des douze naives* (U selu sa dvanaest naivki) iz 1978. godine u jednom prestižnom francuskom dnevnom listu. Izlagala je u Srbiji, Hrvatskoj, Rumuniji, Italiji, Nemačkoj, Švajcarskoj, Španiji, SAD.

Feličija Marina Munteanu (Vladimirovac, 2. novembar 1945). Završila je osnovnu školu i gimnaziju u Vršcu, na rumunskom jeziku, a diplomirala je komparativnu književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu. Kada je pri Fakultetu političkih nauka u Beogradu osnovan Institut za žurnalistiku, upisala je studije novinarstva koje je završila 1975. godine. Radila je u Redakciji na rumunskom jeziku Radio Novog Sada najpre kao voditeljka, zatim i kao novinarka i kao voditeljka. Od 1993. godine uređivala je kulturno-zabavni program i postala je glavna i odgovorna urednica emisija *Panorama culturală* (Kulturna panorama) i *Cuvânt și muzică* (Reč i muzika). Bila je jedna od osnivačica časopisa za mlade na rumunskom jeziku *Tribuna tineretului*, a u periodu 1971-1977. godina uređivala je honorarno rubriku iz kulture. Bila je i članica Redakcije časopisa *Lumina* i članica Izdavačkog odbora Novinsko-izdavačke kuće *Libertatea*.

Prvo književno delo u prozi *Ultimele frunze* (Poslednje lišće) objavila je 1957. godine u časopisu *Bucuria copiilor*, a prve pesme 1962. godine u časopisu *Lumina*. Prvu zbirku pesama objavila je 1973. godine. Bavila se i prevodjenjem, a piše i književnu kritiku. Njena dela su prevedena na srpski, slovenački, mađarski, makedonski, italijanski, slovački, rusinski, albanski, turski, nemački i engleski jezik, a njena poezija je publikovana u nekoliko antologija: *Ponor ravnice*, *Kad te zaboli duša*, *90 pesama o Titu* i dr. Autorka je nekoliko scenarija za

filmove i dokumentarne reportaže, kao i jedne radio-drame. Dobitnica je sledećih nagrada: nagrade Ivo Andrić dnevnog lista *Oslobođenje* iz Sarajeva za kratku prozu na srpskom jeziku; nagrade Matice srpske za knjigu *Druga dvorana*; nagrade na Međunarodnom festivalu za reportažu *Interfer*; nagrade Novinsko-izdavačke kuće *Libertatea* za prvi roman za decu na rumunskom jeziku; nagrade *Srebrna medalja* u Rumuniji za emisiju Radio Novog Sada *Kulturna panorama* itd. Članica je Društva književnika Vojvodine.

Jonela Menger (Pančevo, 22. april 1970). Pohađala je osnovnu školu u mestu Alibunar, gde je završila i IX i X razred gimnazije. Posle toga je nastavila školovanje u Učiteljskoj školi, a zatim na Pedagoškoj akademiji u Vršcu. Studirala je rumunski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu (1991-1993) i na Filološkom fakultetu u Bukureštu (1993-1995), gde je upisala i doktorske studije. Doktorirala je 1998. godine, odbranivši disertaciju pod naslovom *Monografija revistei Lumina* (Monografija časopisa Lumina).

Prve pesme je objavila 1986. godine u časopisu *Tribuna tineretului*. U publikacijama Rumunske akademije nauka objavljuje stručno-naučne radove.

Marioara Motorožesku (Uzdin, 1928-1991). Naivna slikarka. Pored realističnih folklornih elemenata, slikala je i motive iz domena fantastike i alegorijske prikaze (na primer, ćurane koji sviraju instrumente, a u kolu igraju ljudi sa životinjskim glavama). Izlagala je u Srbiji, Rumuniji, Francuskoj, Nemačkoj, Švajcarskoj.

Ileana Oalđe (Uzdin, 1952). Naivna slikarka. Unuka je prve uzdinske naivne slikarke Anujke Maran. Počela je da se bavi umetnošću tako što je slikala tanjire, a kasnije se u potpunosti posvetila naivnom slikarstvu. Njene radove karakteriše minucioznost detalja. Stvorila je i kolekciju lutaka obučenih u narodnu nošnju koju je sama pravila. O njoj je pisano u nedeljniku *Libertatea*, a gostovala je i u emisijama na rumunskom jeziku RTV Vojvodina. Izlagala je u zemlji i inostranstvu, a njeni radovi se nalaze u galerijama i privatnim kolekcijama u Srbiji, Rumuniji, Italiji, Francuskoj, Španiji, Švajcarskoj, SAD.

Ana Onču (Lokve, 1932). Naivna slikarka. U svojim radovima iskazuje naklonost ka veselim običajima i onome šta se dešava u kući i oko kuće. Slika sa mnogo detalja. Izlagala je u zemlji i inostranstvu, a njena dela svojina su galerija i privatnih kolekcija u Srbiji, Hrvatskoj, Rumuniji, Italiji, Belgiji, Holandiji, Francuskoj, Španiji, Portugalu, Velikoj Britaniji, Kanadi, Južnoj Americi, Kini, Japanu.

Aurelija Penca Mandrea (Vladimirovac, 12. novembar 1940). Piše prozu. Završila je osnovnu školu u rodnom selu i Učiteljsku školu u Vršcu; radila je u Novinsko-izdavačkoj kući *Libertatea*.

Prvo delo je objavila 1957. godine u časopisu *Lumina*. Pisala je uglavnom kratku prozu za decu, koju je publikovala u časopisima *Libertatea*, *Lumina*, *Tribuna tineretului*, *Tik-Tak*. Neke njene priče uključene su u lektiru na rumunskom jeziku za osnovnu školu.

Dobitnica je sledećih nagrada: treće nagrade na konkursu časopisa *Lumina* (1961), druge nagrade na konkursu nedeljnika *Libertatea* (1971) i druge nagrade na konkursu časopisa za decu *Bucuria copiilor* (1985).

Florika Puja (Uzdin, 1920-1995). Naivna slikarka. O njoj je pisano dosta u dnevnoj štampi (*Libertatei*, *Politici*, *Borbi*, *Dnevniku*, *Poljoprivredniku*, *Pobjedi*, *Pančevcu*, *Jedinstvu*, *Oslobođenju*, *Čačanskom glasu*, *Glasi Slavonije*, *Novoj Makedoniji*, *Areni*) kod nas. Izlagala je u Srbiji, bivšim jugoslovenskim republikama, Rumuniji, Austriji, Italiji, Nemačkoj, Francuskoj, Švajcarskoj, Belgiji, Danskoj, Švedskoj, Argentini.

Katica Robor je odmah posle oslobođenja postala predsednica AFŽ u selu Vojvodinci. Bila je i članica Mesnog odbora Narodnog fronta u Vojvodincima, kao i članica Sreskog odbora AFŽ.

Aurora Rotariu Planjanin (Kuštilj, 7. oktobar 1952). Piše poeziju i prozu. Završila je osnovnu školu u rodnom selu, Srednju ekonomsku školu u Vršcu, a diplomirala je na Ekonomskom fakultetu u Subotici.

Prva dela je objavila u časopisu za decu *Bucuria copiilor*. Objavljivala je poeziju i kratku prozu u časopisima *Lumina*, *Tribuna tineretului* i u nedeljniku *Libertatea*. U prevodu na srpski jezik njene pesme su objavljivane u časopisima i listovima *Indeks*, *Glas omladine*, *Dnevnik*, *Mladost*. Pojedina ostvarenja prevedena su i na mađarski i na albanski jezik. Zastupljena je u nekoliko antologija rumunske književnosti u Jugoslaviji: *Balada intrării în oraş* (Balada ulaska u grad), *Versiunea posibilă* (Moguća verzija), *Intrarea în casă* (Ulazak u kuću).

Pored poezije na standardnom rumunskom jeziku, piše i poeziju na banatskom narečju, a u svojstvu vokalne solistkinje rumunske narodne muzike snimila je deset pesama na Radio Novom Sadu. Dobitnica je nekoliko nagrada: nagrade na Radničkom festivalu u Kosovskoj Mitrovici (1983), prve nagrade na Jugoslovenskim susretima *Abrašević* u Valjevu (1988).

Ofelija Spariosu (Zemun, 1961-2002). Naivna slikarka.

Marijana Stratulat (Vršac, 20. juni 1977). Pesnikinja i novinarka. Završila je osnovnu školu u Kuštilju, a zatim upisala Srednju hemijsko-tekstilnu školu u Vršcu, koju je završila sa skroz odličnim uspehom; zahvaljujući tome, dobila je stipendiju koja joj je omogućila da se upiše na Višu tehničko-tekstilnu školu u Beogradu. Za vreme školovanja je organizovala više izložbi i modnih revija i učestvovala je na raznim takmičenjima.

Posle diplomiranja je počela da se bavi novinarstvom. Postala je stalni saradnik nedeljnika *Libertatea*. Od 2003. godine je spoljna saradnica regionalnog radija Radio Rešica u Rumuniji, a od aprila 2006. godine uređuje i vodi emisiju na rumunskom jeziku na regionalnoj televiziji *Banat* u Vršcu.

Još u osnovnoj školi je učestvovala na raznim literarnim konkursima za decu i osvajala mnogobrojne nagrade. Redovno je učestvovala i na tradicionalnom konkursu dečjeg časopisa na rumunskom jeziku *Bucuria copiilor*.

Prvu zbirku pesama je objavila 2002. godine, posle čega su usledile još tri zbirke. Zastupljena je u antologiji poezije za decu na rumunskom jeziku *Dumbrava însorită* (Sunčani gaj) i u antologiji *Vântul seamăna cuvântul* (Vetar seje reč). Pisala je i stihove za pesme nagrađene na Festivalu rumunske zabavne muzike *Omladina peva*. Dobitnica je više nagrada: prve nagrade Novinsko-izdavačke kuće *Libertatea* (2005), prve nagrade na Festivalu poezije *Dorđe Košbuk* u Rumuniji (2006), specijalne nagrade žirija na Festivalu proze *Liviu Rebreanu* u Rumuniji (2006. i 2007).

Aktivna je članica Kulturnog-umetničkog društva *Mihaj Eminescu* iz Kuštilja, a 1999. godine pridružila se pozorišnoj trupi *Nejka* iz ovog mesta. Kao glumica i kostimografkinja je osvojila više nagrada, kako na *Pozorišnim danima Rumuna u Vojvodini*, tako i na raznim regionalnim i pokrajinskim takmičenjima. Glumila je i u dva dokumentarna filma: *Rumuni tu... pored nas!* i *Budilnik*, u koprodukciji Regionalne televizije u Temišvaru i TVR Internacional u Bukureštu. Marijana Stratulat je sekretarica i jedna od osnivačica ženskog udruženja *Magnolija* iz Kuštilja, kao i članica Departmana za informisanje Nacionalnog saveta Rumuna u Srbiji, Udruženja novinara Srbije i Društva književnika Vojvodine.

Florika Štefan (Lokve, 3. avgust 1930). Pesnikinja, prevodilac i publicistkinja. Završila je osnovnu školu u rodnom selu i u Vršcu, gimnaziju u Vršcu i studije filozofije u Beogradu. Počela je da piše poeziju još u srednjoj školi. Prvu zbirku pesama *Cântecul tinereții* (Pesma mladosti) objavila je 1949. na rumunskom jeziku; 1953. je objavila drugu zbirku pesama na rumunskom jeziku *Lacrimi și vise* (Suze i snovi). Posle toga piše i objavljuje na srpskom jeziku. Bila je članica Redakcije rumunskog časopisa za književnost i kulturu *Lumina* (Svetlost) 1948-49. i 1954. godine. Bila je glavna urednica časopisa *Femeia nouă* 1953. godine, a od 1955. do 1958. i glavna urednica časopisa *Polja*. Radila je i kao novinarka u Redakciji Radio Novog Sada na srpskom jeziku. Prevodila je književna dela sa srpskog jezika na rumunski jezik i obratno. U periodu 1949-1960. je saradivala u nedeljniku *Libertatea*: pisala je članke o problemima rumunskih sela, maloletničkim brakovima, kulturnoj aktivnosti vojvođanskih Rumuna itd. Njene pesme prevedene su na rumunski, italijanski i mađarski jezik. Dobila je sledeće nagrade: Oktobarsku nagradu grada Novog Sada, nagradu *Iskra kulture*,

nagradu *Jovan Popović* za poemu *Mara Gmizić*, nagradu *Milica Stojadinović Srpkinja*, Nagradu za životno delo Društva književnika Vojvodine.

Ruža Trifu (Nikolinci, 1915-1996). Učiteljica i novinarka. Završila je osnovnu školu u rodnom selu i u susednom selu Uljma, a Učiteljsku školu u Vršcu 1937. Godine 1938. zaposlila se kao učiteljica u Nikolincima, a od 1945. počinje da radi u Vršcu. Bila je novinarka u nedeljniku *Libertatea*, a od januara 1951. do maja 1953. i glavna urednica časopisa *Femeia nouă*. Živela je i radila u Vršcu do kraja života.

Ileana Ursu Nenadić (Zrenjanin, 9. juni 1954). Pesnikinja i prevodilac. Osnovnu školu je završila u Torku, a gimnaziju u Zrenjaninu. Studirala je pravo u Novom Sadu. Radi u Pokrajinskom sekretarijatu za propise, upravu i nacionalne manjine Izvršnog veća Vojvodine. Bila je urednica lista za mlade na rumunskom jeziku *Tribuna tineretului* i urednica za kulturu u *Indeksu*, listu studenata u Novom Sadu. Do sada je objavila deset knjiga poezije (na rumunskom i srpskom jeziku). Zajedno sa pesnikom Milanom Nenadićem prevela je delo *Luceafărul* (Svetlonoša) rumunskog pesnika Mihaja Emineskua (dvojezična izdanja koja su objavljena u Srbiji i u Rumuniji). Prevela je i više knjiga rumunskih savremenih pesnika: Ane Blandijana, Mirče Dinesku, Ileana Malačoju, Karoline Ilika, Liliane Ursu... Sačinila je dvojezična izdanja *Antologije savremene rumunske poezije*, *Antologije legendi i bajki Rumuna iz Vojvodine* i zbornika *Pisci na granici*.

Uređuje dvojezični list za književnost i kulturu *Oglinda* (Ogledalo) – zajedničko izdanje KPZ Sečanj i Saveza Srba iz Temišvara. Članica je Redakcije višejezičnog zbornika *Most*, čiji je izdavač Zavod za kulturu Vojvodine.

Njena poezija je prevedena na italijanski, engleski, francuski i švedski jezik. Zastupljena je u više antologija i zbornika poezije. Dobitnica je više nagrada i društvenih priznanja: Pečat varoši sremskokarlovačke, nagrade Saveza književnika Rumunije za najbolji prevod za 2000. godinu, nagrade *Stražilovo* za najbolju knjigu pesama, Ordena Mihaja Emineskua u Rumuniji za doprinos kulturi, Međunarodne nagrade *Valahia* za doprinos književnosti i književnom prevodilaštvu, Zlatne značke KPZ Republike Srbije i dr. Članica je Društva književnika Vojvodine.

Ana Nikulina Ursulesku (Uzdin, 4. novembar 1957). Pesnikinja, novinarka, prevodilac, glumica. Završila je osnovnu školu u rodnom selu, gimnaziju u Vršcu i diplomirala je na Pravnom fakultetu u Novom Sadu. Zaposlila se 1985. u Redakciji na rumunskom jeziku Radio Novog Sada, gde uređuje emisije za decu i mlade.

Prvu pesmu je objavila sa jedanaest godina u časopisu za decu *Bucuria copililor*. Od tada objavljuje dela u svim časopisima na rumunskom jeziku u zemlji. Njene pesme su prevedene na srpski jezik i objavljene u časopisima *Stig stremljenja*, *Ulaznica*, *Glas omladine*, *Vršačka kula*.

Kao mlada pesnikinja učestvovala je na mnogobrojnim manifestacijama: Struga (1976), Titograd (1976), Vrbas (1977-1978), Bijelo Polje (Ratkovićeve večeri poezije, 1978). Dobitnica je više nagrada: treće nagrade na Festivalu mladih pesnika u Vrbasu (1977), prve nagrade za prozu na pokrajinskom konkursu *Mi danas, ovdje i na ovom mestu* (1975), nagrade za reportažu 1995. godine na *Danima jugoslovenskih radio-stanica* u Brezovici.

Zajedno sa Sofijom Jovanović prevodi na rumunski jezik emisije sa kulturnom tematikom Televizije Novi Sad. Godine 1991. je prevela na rumunski jezik dramu Dušana Kovačevića *Urnebesna tragedija*. Ostvarila je mnogobrojne uloge u pozorištu i na TV Novi Sad na rumunskom jeziku. Više puta je nagrađivana.

Ženske nevladine organizacije

Društvo slikarki i slikara ljubitelja naivne umetnosti *Anujka Maran* je dobilo ime po Anujki Maran, jednoj od najpoznatijih uzdinskih naivnih slikarki. Glavna delatnost članova ovog društva je usmerena ka negovanju tradicije i identiteta Uzdinske škole naivne umetnosti.

Udruženje žena *Bakice* zvanično je formirano u Uzdinu 2003. godine. Glavne aktivnosti usmerene su ka očuvanju rumunskog nacionalnog identiteta, običaja i tradicije. Njegove članice organizuju izložbe narodnih nošnji i ručnih radova, ali i književne večeri i promocije knjiga penzionera, kao i humanitarne akcije sakupljanja hrane i odeće za siromašnu decu koja pohađaju osnovnu školu u Uzdinu. U prostorijama seoskog Doma kulture nalazi se i etno-soba uređena poput nekadašnjih tradicionalnih soba u tipičnim uzdinskim kućama. Soba je "okićena" narodnim nošnjama i starinskim, tradicionalnim stvarima. Žene iz udruženja *Bakice* saraduju i sa drugim udruženjima sličnog profila, ne samo iz opštine, nego i iz šireg regiona.

Forum žena *Luna* je multietničko, neprofitno udruženje osnovano novembra 2000. godine sa sedištem u Jankov Mostu. Članice ove organizacije se zalažu za civilno, otvoreno i demokratsko društvo u kojem će ravnopravno i dostojanstveno učestvovati u svim oblastima života i rada, za ravnopravnost svih nacionalnosti i vera, za društvo zasnovano na tradicionalnim kulturnim vrednostima, ali i za usvajanje novih tehnologija i dostignuća. Članice *Lune* svoje aktivnosti usmeravaju i ka razvijanju svesti o pravima žena i dece, kao i o njihovoj pravnoj, ekonomskoj i društvenoj zaštiti, a svoje ciljeve ostvaruju aktivnom ulogom u društvenom životu i upornom borbom za svoja prava u zajednicama u kojima žive i rade.

Ženska multietnička grupa *Seleuš* (ŽMGS) je osnovana 30. januara 1999.

godine i u to vreme je bila jedina jugoslovenska nevladina organizacija za seoske žene. Grupa je nastala sa osnovnim ciljem "da doprinese ekonomskom osnaživanju žena na selu i da usmeri njihovu pozitivnu energiju na razvoj lokalne zajednice" (Blagojević, 2008: 82). Osim toga, ova grupa se zalaže i za očuvanje civilizovanog statusa žena u današnjem društvu bez obzira na njihovu etničku pripadnost, za razvoj demokratije kroz ekonomiju, razvijanje tolerancije i saradnje među pripadnicama starosedelaca i izbeglica putem ekonomskih aktivnosti, stvaranje uslova da se multietnička sredina organizuje kao demokratska sredina, s punim poštovanjem ljudskih prava i izgradnje odnosa poverenja između svih etničkih grupa (Rumuna starosedelaca, Srba, Roma i dislociranih lica), osposobljavanje žena da se same organizuju i utiču na demokratske promene.

Ženska multietnička grupa *Seleuš* se finansira od članarine, donacija, projekata kod državnih organa i fondacija. Svoje ciljeve grupa realizuje organizovanjem edukacije (treninga, obuke, radionica, seminara, tribina), izdavačkom delatnošću (publikovanjem brošura, informatora, biltena, letaka, promotivnog materijala), saradnjom sa drugim organizacijama istog ili sličnog profila u zemlji i regionu, kao i radom na zajedničkim projektima iz oblasti ekologije, zdravlja, ekonomskog osnaživanja žena itd. Žene iz ove grupe ističu da su njihovi projekti doveli do većeg aktiviranja žena u lokalnoj zajednici, da se povećao intenzitet društvenih kontakata između pripadnika i pripadnica različitih etničkih grupa, da je posle kurseva o savremenom poslovanju nekoliko žena započelo sopstveni biznis. Faktori uspeha ovog udruženja su "dobra organizovanost, razumevanje važnosti povezivanja, saradnje i promovisanja svojih ideja u široj zajednici" (Blagojević, 2008: 87).

2. Mišljenja Rumunki o različitim pitanjima društvene stvarnosti

Knjigu pod nazivom *Životne priče žena u Vojvodini: Rumunke (1921-1974)* finansirali su Sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine AP Vojvodine i Rekonstrukcija ženski fond poslednja je u nizu već objavljenih knjiga sa dugoročno osmišljenog projekta *Životne priče žena u Vojvodini (1998-2010)* kojim koordinira Svenka Savić u Udruženju građana „Ženske studije i istraživanja“ u Novom Sadu. U ovoj knjizi su pribeležena sećanja ukupno 15 Rumunki iz Vojvodine (videti podatke u tabelama 1 i 2) koje su životni vek provele u 20. veku, a koje afirmišu potencijal, znanje, duhovnost i iskustvo žena iz rumunske nacionalne i kulturne zajednice u multikulturnom prostoru Vojvodine (slikarke naive, pesnikinje i novinarkе, profesorke univeziteta, alpinistkinje, domaćice...). Budući da ne postoje na jednom mestu podaci o životu i radu Rumunki u multikulturnom prostoru Vojvodine, ovde dajemo delove njihovih iskustava koji mogu poslužiti

za budući sistematičan i kontinuiran istraživački rad u ovoj oblasti.

Obrazovanje

Marioara (1938), Uzdin

- Rođena sam u Uzdinu petnaestog marta trideset osme. Moji roditelji su bili zemljoradnici, ali voleli su i knjigu i sve što ima veze sa rumunskim narodom i našim običajima. Osnovnu školu sam završila u Uzdinu, htela sam da nastavim školovanje, ali pošto mi roditelji nisu dozvolili, na tome se završilo. Tada se ugasila svetlost koju sam nosila u srcu i osećala sam se kao da sam izgubila deo svog bića. Ali, poštovala sam obaveze koje sam imala kao ćerka, supruga, snaja i majka i nisam mrzela roditelje zato što mi nisu dozvolili da se školujem. Ipak, ostala mi je praznina u duši.

Ileana (1942), Vršac

- Srećna sam što sam živela u vremenu u kojem sam živela i što je način školovanja bio onakav kakav je bio. Pokupila sam mnogo znanja. Opštu kulturu koju mi imamo, današnja deca više nemaju. Bila sam ubeđena da se u Rumuniji uči mnogo bolje, ali sam se u poslednje vreme jako razočarala. Ni tamo nije više onako kako je bilo, a ja sam jako srećna što posedujemo enciklopedijsku kulturu i što je naš intelektualni nivo mnogo viši. Isto to želim i onima koji dolaze i preporučujem im da se ne oslanjaju samo na podatke sa interneta. Iz onoga šta sam čula, internet jeste dobar, ali nije ništa drugo do „instant kultura”, što nije dovoljno da se zaista informišete da bi mogao da živiš i radiš u ovom veku.

Ana (1944), Uzdin

- Pa, bila je to želja mojih roditelja da ostanem na selu. U to vreme deca nisu ni išla u školu. Ali, ja sam odlučila da sledim primer mojih komšinica koje su išle u srednju školu i pravila sam planove kako da i ja to uradim. Ni fizički rad mi se nije preterano dopadao, više mi se sviđao umni. I tako, poslušala sam komšinice koje su mi pričale da je u školi lepo i rekla sam mami i tati da neću da ostanem na selu, iako su mi već našli i muža. Naravno, nismo uspeli da se dogovorimo. Kad sam videla da ne ide, nisam se uopšte više ni raspravljala sa njima. Pošto sam čvrsto rešila da idem u školu, na kraju sam nekako uspela da ih ubedim. Ipak, oni su mislili da sam jako vezana za kuću i da ću odustati. Ali nije tako bilo. Marljivo sam učila i bila dobar đak, ali su mama i tata posle prve godine odlučili da treba da se vratim kući. Onda sam ih zamolila da me puste još godinu dana i tako svake sledeće godine. Kada sam upisala treću godinu, shvatili su da je stvar već svršena. Imam veoma jaku volju i uvek ostvarim ono što zamislim.

Fiorela (1957), Vršac

- Mama je smatrala da je četiri godine sasvim dovoljno da naučimo da pišemo i čitamo rumunski i mislim da je bila u pravu.

Kada sam u petom razredu počela da slušam nastavu na srpskom, moji roditelji su konstatovali da ne znam jezik u dovoljnoj meri. Onda je mama sela, sa ručnim radom, preko puta mog radnog stola i tako sam pročitala svu obaveznu lektiru od petog do osmog razreda. Od šestog razreda mama mi je donosila nedeljno po tri knjige iz biblioteke, koje sam morala da pročitam. U razredu nas je bilo samo dvoje Rumuna: jedan drug, dete iz mešovitog braka i ja. Moj prvi pismeni zadatak u petom razredu iz tada srpskohrvatskog jezika bio je najnepismeniji rad. Drugi pismeni, u šestom razredu, bio je najbolji u celom razredu. Mislim da sam tada, sa dvanaest i po godina, postala fanatik kada je reč o čitanju. Nisam mogla da zamislim da se završi radni dan, a da nisam pročitala najmanje sto strana!

Lija (1930), Nikolinci

- U jesen sedamdeset i četvrte napustila sam mesto lektora u rumunskoj redakciji i prešla na Filozofski fakultet u Novom Sadu jer je te godine na Fakultetu raspisan konkurs za lektora za rumunski jezik. U to vreme je u Vojvodini u službenoj upotrebi bilo pet jezika nacionalnih zajednica, među kojima je bio i rumunski, pa je bilo neophodno da se osnuje i Lektorat za rumunski jezik. Budući da sam ispunjavala uslove konkursa, od prvog decembra sam počela da radim na Fakultetu.

Lektorat za rumunski je u početku funkcionisao pri Katedri za francuski jezik... ali moram da kažem da sam imala potpunu slobodu u organizovanju nastave.

U ovako povoljnim uslovima za rad mogla sam da radim i disertaciju... Najzad, po obavljanju svih neophodnih formalnosti, za datum odbrane je određen dvanaesti jul sedamdeset i devete... Bio je to dokaz priznanja moga rada koji mi je pružio veću satisfakciju nego dobijanje titule doktora filoloških nauka. Taj dan mi je ostao u pamćenju kao jedan od najblistavijih u mom životu; takvih dana je tako malo za vreme ovog našeg kratkog boravka na ovoj planeti.

Lija (1955), Zrenjanin

- Po završetku osnovne škole upisala sam Drugu gimnaziju u Zrenjaninu, koju sam pohađala na srpskom jeziku jer nije bila gimnazija na rumunskom jeziku, sem u Vršcu. U početku mi je bilo vrlo teško u novoj sredini jer nisam dobro znala srpski jezik. Na primer, profesorka geografije nam je, jednom prilikom, pričala o šljunku. Tu reč sam tada prvi put čula. Znala sam šta je pesak, ali šljunak ne. Bilo mi je teško da se izražavam, a deca ko deca, bila su surova i kinjila su me, tako da sam se povukla u sebe. Jako sam se stidela svog neznanja. Ali srećna okolnost je bila što sam bila odlična matematičarka i pomagala sam

drugima u razredu da uče matematiku i sticala ugled. Pored toga sam se postepeno oslobodila da druge pitam ono što ne razumem. Bila sam odlučila da dobro naučim srpski jezik i da savladam prepreke u komunikaciji. Počela sam puno da čitam i uspela sam!

Livija (1933), Sutjeska

Majka Vas je podržala u nameri da se školujete?

- Jeste, sav novac koji je dobijala od oca trošila je na moje školovanje. Bio je to njen cilj. I otac Andru je imao velikog udela u svemu tome.

Ileana (1942), Vršac

- Na predlog gospodina Vintileskua, lektora na fakultetu, odlučila sam da upišem doktorske studije u Temišvaru. Moj izbor je bio komparativna književnost, gde je bio profesor Viktor Janku. Otišla sam kod njega i ostala u kancelariji skoro celo prepodne u razgovoru sa njim i sa drugim profesorima. Posle tročasovnog razgovora, rekao je: - Hvala, položili ste prijemni ispit. Hteo sam da proverim koliko znate, a od Vas ću tražiti isto što i od ostalih kandidata: dva ispita i dva referata. Tako se i desilo. Položila sam ispite, napisala referate, ali pošto sam počela da pišem disertaciju, profesor je preminuo. Nisam znala šta da radim: ako bih prešla kod drugog profesora, nisam bila sigurna da li će prihvatiti temu – komparativnu studiju o Dositeju Obradoviću i Dimitriju Cikindealu. Odustala sam. Ostala sam samo profesor rumunskog jezika, ali nije mi žao. Svaki put kada je u ovoj Pokrajini bilo potrebno da se uradi nešto u vezi sa rumunskim jezikom, nije bio pozvan niko sa univerzitetskom titulom, nego su zvali mene.

Daniela (1971), Zrenjanin

- Sve što sam rekla u vezi sa studiranjem, bio je moj doživljaj, odnosno sećanje sa izvesne distance. Naravno da bih imala šta da kažem o onome što bih volela da je bilo drugačije. Da, imam kritičko mišljenje, ali to je malo nezgodno reći, uzimajući u obzir to da su to bile godine kada je trebalo, kako nama studentima tako i vama profesorima, da pronademo najbolji način da preživimo. I mislim da je svako od vas profesora, kao što je svako od nas studenata, davao svoj maksimum. Ni profesorima nije bilo lako da rade na sebi, da održavaju kontakte sa svojim kolegama iz drugih zemalja, jer se nije lako moglo otići na neki simpozijum, na primer. Niko nije lako mogao da otputuje i da se pohvali učešćem na međunarodnim seminarima ili na nekim naučnim skupovima. I za profesore je bio pravi uspeh ako bi se domogli „nekog sveta“ izvan naših granica. Ja sam sigurna da je tako. Sećam se nekih profesora i razgovora sa predavanja, raznih problema koje su imali... Osim toga, sećam se i kuloarskih priča o tome kako je ko privatno živeo... neke fragmente i segmente života znam. Svi smo manje-više slično živeli. Mogu sad da kažem da mi se nije sviđalo to i to, al' nemam pravo da to kažem. Da su bila drugačija vremena, onda da, ali sa raspadom zemlje, kad

nismo znali otprilike ni koji je naš rečnik, kada govorimo o struci, a kamoli da je bilo moguće upuštati se u neke druge polemike... rekla bih čak da je dobro da smo uopšte imali predavanja.

Jonjaua (1953), Kuštilj

- Treći razred osnovne škole sam učila u Vršcu u rumunskom odeljenju, ali smo dva puta nedeljno imali nastavu srpskohrvatskog jezika (tako se tada zvao), kao jezika društvene sredine. Imamo porodičnu kuću u nemačkom delu Vršca odakle je veći deo nemačkog stanovništva otišao i tu su se doselili ljudi iz Bosne - kao kolonisti su dobili kuće. Ja sam se sa njihovom decom igrala. Praktično nisam znala ni reč srpskog jezika u početku. I onda sam počela da ga učim kroz igru sa decom, ali i u školi. Dve stvari su me u to vreme veoma iznenadile. Prvo, shvatila sam da moram taj jezik da naučim, kao i matematiku i sve drugo, ali sam očekivala da će i moji drugovi Srbi naučiti rumunski. Učenje srpskog jezika sam smatrala svojim zadatkom, pa sam mislila da je i srpskoj deci zadatak da uče rumunski, pa ću ja taj zadatak nekako lakše prebroditi. Kad sam shvatila da je to samo moj zadatak, bila sam iznenađena. I naravno, vrlo dobro sam uradila taj svoj domaći zadatak, i već u četvrtom razredu nisam imala problema sa srpskim jezikom. Imali smo strašno ambicioznog učitelja koji je odlučio da me nauči da govorim srpski. A drugo iznenađenje se ticalo mog statusa u razredu: zato što nisam dobro znala srpski, tj. jezik većinskog naroda, tretirana sam kao neki dečaci koji su bili lošiji đaci i na času srpskog jeziku nas troje smo imali isti zadatak - da učimo osnovnu komunikaciju, kao *Dobar dan, učitelju, Do viđenja...* Nisam volela da budem u grupi sa lošijim đacima samo zato što ne znam dobro srpski jezik.

Dojna (1974), Pančevo

Znači Vi znate rumunski?

- Ne. Ja sam Pančevka rodom i školovala sam se na srpskom jeziku, nije bilo u Pančevu gimnazije na rumunskom jeziku; tek sam na studijama počela da studiram svoj maternji jezik. U Novom Sadu su studije na Katedri za rumunski namenjene studentima kojima je maternji jezik rumunski i koji ga već govore i dobro znaju. U Beogradu su studije otvorene i za one studente koji ne znaju rumunski jezik i uče ga od početka. Ja sam bila u toj grupi upisanih studenata. Ali moja je sreća što sam počela da učim od početka rumunski, pa nemam lokalno narečje našeg banatskog dijalekta, nego sam naučila književni jezik studirajući ga. Sticaj okolnosti je doveo do toga da upišem filologiju - engleski i rumunski. To mi je pomoglo da se vratim u rumunsku sredinu i da počnem iznutra da osećam kulturu i jezik. Do kraja studija sam savladala dobro književni rumunski jezik.

Teodora (1953), Kuštilj

A kako ste se odlučili da studirate prava?

- Moram reći da sam se odlučila najviše pod uticajem mog oca. Želela sam da studiram medicinu i postanem vrhunski pedijatar, što je verovatno bilo motivisano željom da pomognem drugoj deci koja imaju zdravstvenih problema. Da bih upisala srednju medicinsku školu trebalo je da odem iz Vršca, čemu su se roditelji protivili zbog mog zdravstvenog stanja. Tek sam počela da se oporavljam, pa su oni bili zabrinuti. Zato su insistirali da upišem gimnaziju u Vršću, gde smo svi bili zajedno (u međuvremenu roditelji su dobili radna mesta u Vršću), a nakon završene gimnazije, rekli su, mogu se upisati na medicinu. U gimnaziji sam se trudila da imam visoke ocene, nadajući se da ću na kraju ipak upisati medicinu. Završila sam gimnaziju kao najbolji učenik u odeljenju, nošena željom da postanem doktorka. A onda, kad sam završila gimnaziju i kada je već bilo vreme da se priprelim za studije, otac mi je predložio da upišem političke nauke ili prava, u čemu će me podržavati. Pri tome mi je govorio da je jako lepo raditi ono što voliš, ali da je zapravo najbolja ljudska osobina da zavoliš ono što radiš. On je bio ubeđen da sam okrenuta društvenim naukama i da je moja budućnost u tome. Zato je hteo da se bavim ili pravnim ili političkim naukama, eventualno diplomatijom.

Brak

Sofija (1950), Uzdin

- Ja sam se udala, a moj brat Jon je ostao u roditeljskoj kući. Dobila sam u miraz zemlju koja mi je pripadala, ostatak je nasledio moj brat. Kada je pre nekoliko godina država vratila zemlju, sve je pripalo bratu. Rekla sam: - Ja sam svoje dobila, ovo je bratovljevo. Moje bogatstvo su moja deca.

Jonjaua (1953), Kuštilj

- Moram dodati da mi je tokom karijere mnogo pomagao moj suprug, ne u smislu profesije, nego u smislu podela kućnih i roditeljskih poslova u svakodnevnom životu... Suprug je bio vojno lice, a sad je u penziji. Imamo jednog sina, Marjana, kog smo predavali jedno drugom ispred zgrade, smenjivali se u dežurstvu.... Ili je dete bilo kod njega u kasarni dok mama radi, ili dete ide s mamom na kej da se prošetaju, pa onda dođe s mamom na posao, pa se tu nešto zanima, a mama radi nauku... U toj dobroj organizaciji i odgovarajućem razumevanju mi smo sve roditeljske i kućne poslove dobro rešavali. Bili smo podrška jedno drugom.

Marioara (1938), Uzdin

- Verila sam se kad sam završila osmogodišnju školu. Već sam rekla da su roditelji doneli odluku da me ne puste da nastavim školovanje, ali su mi dopustili da izaberem budućeg muža, što nije bio običaj. Moj muž je živeo u komšiluku

i znali smo se od malena. Bio je naočit, lep, visok, ja sam bila nežnije građe, ali smo se dopunjavali. Bili smo vereni tri godine, posle smo se venčali. Bilo je to pedeset šeste kad sam imala preko osamnaest godina.

Moram da kažem da je u selu bilo onih koji su nam se podsmevali i govorili da smo poput Slovaka, jer kod njih je bio običaj da se mladi kasnije venčaju. U Uzdinu je bio običaj da se mladi venčaju sa šesnaest-sedamnaest godina; mi smo imali skoro devetnaest.

Sofija (1950), Uzdin

- Kad sam bila mlada, u Uzdinu se ispred mesne zajednice održavala igranka, pa sam i ja tamo išla. Moj muž Todor takođe. Dešavalo se da dođu rođaci i kažu: - Vidi, tamo je jedan dobar momak, iz dobre porodice, dobre kuće, ti ćeš tamo da se udaš! Morala sam da slušam. Mogla si da se veriš s nekim i da od toga ne bude ništa, jer te vere za drugog stariji su odlučivali. A možda je tako bilo suđeno da ja budem sa Todorom.

Daniela (1971), Zrenjanin

- Ja nisam feministkinja po opredeljenju, ali jesam slobodnjak. Ne volim da budem vezana ničim, osim ako sama odlučim da tako bude... Inače taj kruti pristup - odlaženje kod matičara - to mi je bilo strašno. Nepotrebno. Međutim, presudilo je to što je porodica mog muža prilično tradicionalna. Oženiti se, udati se, imati decu, ispuniti sve formalnosti, to je nekako ono što se očekuje od svakog u životu. Bila sam svega toga svesna, znala sam i to da ako se žena ne uda, a rodi dete, onda otac mora da priznaje svoje dete i da dokazuje očinstvo... Sve mi se to činilo mnogo komplikovanije nego otići kod matičara, odslušati tekst Duška Radovića, saslušati „Loengrin“... i baciti cveće preko glave... Sve je to ništa u poređenju sa čitavom zakonskom zbrkom i procedurom... Ali, pre nego što smo se venčali, trebalo je da se prijavimo kod matičara, popunimo neki formular i platimo petsto dinara. E, ja sam od toga napravila fazon, i platila polovinu sume, kako bih, eto, na taj način obezbedila sebi u startu ravnopravan odnos u novonastaloj situaciji. Jer, ako smo ravnopravni u svemu, onda smo ravnopravni i u tome. I, eto, venčala sam se, i preživela sam!

Floarea (1921), Uzdin

- Pošto sam završila školu – u četrnaestoj godini sam se verila. Roditelji su mi izabrali supruga. Sećam se da su došli ujaci, stric i ukućani i razgovarali su o tome gde da me udaju. Svi su se složili da to bude porodica Spariosu. Moja majka nije htela, zato što sam bila mala i mršava. Onda je moj ujak rekao: - A šta misliš kakva će biti dogodine? E, tako sam se udala u šesnaestoj godini. Bilo je i drugih koji su hteli da se sa mnom ožene. A ko me ne bi hteo? Bila sam iz poštovane i bogate porodice.

Lija (1930), Nikolinci

- Kad sam radila u onoj zemljoradničkoj zadruzi počela sam da se dopisujem sa čovekom koji će kasnije postati moj suprug. On je studirao medicinu u Bukureštu zajedno sa mojom sestrom i njenim mužem Simom Spariosu. Postali su bliski prijatelji jer su delili istu sudbinu koja im nije dozvoljavala da pređu granicu i dođu u posetu roditeljima... Mislim da se sve ovo izrodilo iz nostalgije za zavičajem koji nije posetio punih šest godina. U izolaciji u kojoj sam živela u Nikolincima prihvatila sam da se dopisujemo. Tako se među nama rodila neka vrsta uzajamne simpatije. Tokom sledećih meseci, pošto se već približio kraj studija, on je u pismima sve češće govorio o povratku u zemlju, što je značilo da ćemo se sresti i upoznati. Kad sam u aprilu pedeset i prve godine spremala ispit iz Neorganske hemije, dobila sam telegram u kojem je pisalo da Mojse Magdu osamnaestog maja stiže u Vršac...

Pošto je došao iz neprijateljske zemlje, Mojse je nekoliko dana proveo na ispitivanju. Naš susret se odigrao tridesetog maja pedeset i prve u Nikolincima. Naravno da je svako imao stvorenu sliku o onom drugom, na osnovu pisama i fotografija koje smo razmenjivali. Ono što me je na prvi pogled privuklo je bila iskrenost, ozbiljnost, doslednost i, naravno, pažnja koju mi je ovaj čovek ukazivao. Tih nekoliko dana koje je proveo kao gost u našoj kući iskoristili smo da se upoznamo i nadoknadimo izgubljeno vreme. Cilj ove posete je bio da nam Mojse ispriča o sestri i zetu koji su se tek posle nekoliko nedelja vratili iz istih razloga. I moram da kažem da je naš prvi susret ostavio pozitivan utisak na mene. Sledećih nedelja nekoliko puta smo se sreli u Nikolincima i dogovorili smo se da se sretnemo dvadeset i prvog juna u Beogradu, kada sam imala ispit iz Neorganske hemije. Verovatno sam mislimo bila okrenuta drugim stvarima, tako da se nisam baš najbolje spremila i ispit nisam položila, ali u Mojseovom prisustvu sam brzo prebolela neuspeh, iako je upis druge godine studija bio pod znakom pitanja.

U toj situaciji Mojse je predložio da napustim studije i da se venčamo. Kasnije sam nebrojeno puta procenjivala ovu epizodu svog života da li sam napravila dobar izbor. Tada mi je to izgledalo normalno i mogu da kažem da ni kasnije nisam promenila mišljenje.

Lija (1955), Zrenjanin

- Na prvoj godini studija sedamdeset i pete godine zaljubila sam se u današnjeg supruga, Borislava Stankovića, tada studenta Mašinskog fakulteta u Novom Sadu. Udala sam se na drugoj godini studija sedamdeset i šeste, a na trećoj godini studija prvog marta sedamdeset i sedme godine rodila ćerku Natašu. Oboje nastavljamo kao redovni studenti, živimo od studentskih kredita, a studije završavamo u roku bez izgubljene godine sedamdeset i osme godine.

Ileana (1942), Vršac

- Trinaestog jula osamdesete godine upoznala sam svog budućeg supruga, akademskog slikara iz Rumunije. Upoznao nas je zajednički prijatelj iz Rumunije koji je stalno insistirao da nas upozna. Rekla sam: - Ako je dotični spreman da dođe u Jugoslaviju, možemo da se upoznamo. Ako nije, onda neću da znam, sita sam svega. Upoznala sam toliko dobrih momaka i nijedan nije hteo da dođe sa mnom u Novi Sad. Posle više od godinu dana našeg poznanstva, predali smo dokumenta u Državni savet da nam odobre venčanje. Dozvolu smo dobili posle deset meseci, u maju osamdeset prve, a svadba je bila u junu osamdeset druge. Ja sam u to doba bila sekretar Osnovne organizacije Saveza komunista u Sekretarijatu za obrazovanje, a mog budućeg supruga su izbacili iz Partije u njegovoj zemlji, kad su saznali da želi da ide u inostranstvo. Kakva ironija, ista Komunistička partija, ali u različitim državama! Moj suprug je trebalo da stigne ovde trideset prvog decembra, ali zbog nekih formalnosti na carini u Rumuniji, stigao je tek prvog januara osamdeset treće. Od tada smo zajedno.

Identitet

Sofija (1950), Uzdin

Vi ste među retkim ženama u Uzdinu koje još uvek oblače narodnu nošnju.

- Od malena sam volela nošnju, a volela sam da se oblačim kao mlada. Od rođenja sam okružena šarenilom i shvatila sam da jedna ista boja može da se napravi na više načina. Jako me je privlačilo sve oko mene... Za mene je nošnja pravi ukras i nešto jako vredno! Nikada nisam pomišljala da se drugačije oblačim. Bilo bi mi jako žao. Možda je jednostavnije oblačiti suknju, ali nošnja je za mene lepša. Ne znam da li u Uzdinu još neko iz moje generacije nosi nošnju. Bilo mi je žao da odustanem. Gde god sam išla svi su nas pitali odakle smo i hvalili su našu nošnju, a mi smo bile te koje smo pravile to što smo imale na sebi. Uzdinske naivne slikarke su „stavile“ na platno narodnu nošnju zato što su bile svesne da će vremenom nestati. Tako se i desilo. Ali naslikavši sve ovo ostavile su amanet budućim generacijama.

Fiorela (1957), Vršac

- Od babe i dede naučila sam da poštujem rumunsku tradiciju i običaje, naročito one vezane za Uskrs i Božić. Kad sam sa devetnaest godina otišla u Beograd na studije, nisam uvek mogla da dolazim kući za praznike i odem sa bakom u crkvu, tako da sam stalno imala utisak da treba nešto da obavim, ali da ne uspevam.

Floarea (1921), Uzdin

Vidim da ne nosite narodnu nošnju. Otkad?

- Čerka me je ubedila da mi ne treba, da je mnogo lakše bez nošnje. Sećam se jednom sam išla na železničku stanicu, naravno obučena u nošnju. Onda su me dvojica dečaka pitali: - Baba, šta će ti taj rep? Eto, od tada više ne oblačim nošnju.

Silvija (1933), Banatsko Novo Selo

- U Uzdinu, na primer, postoji nekoliko vrsta stvari koje devojka oblači. Devojičica od deset godina je obučena i očešljana na jedan način. Kada se veri, oblači se i češlja drugačije – svaki trenutak ima nešto specifično. A tek boje koliko se razlikuju! Ne postoje dve iste stvari! Da je zeleno „kao trava“, da je zeleno ne znam kako, da je žuto... Smatram da su zbog toga i uspele naivne slikarke, jer one slikaju svu tu raznobojnost koja privlači pažnju. Reč je o jako komplikovanoj i jako bogatoj nošnji. Kažem, iako nisam Uzdinica, došla sam ovde sa sedamnaest godina. Išla sam kod verениh devojaka kući da ih učim da plešu. Često sam to činila i nedeljom pre podne, tako da sam videla kako majke spremaju to što njihove ćerke oblače. Jako teška i složena nošnja, ali – lepa i raznolika.

Iz Socijalističkog saveza nam je šezdeset i treće godine skrenuta pažnja na to da bi trebalo na sastanke i na javne skupove da dolaze i žene iz naroda, prave Uzdinke, a ne samo intelektualke – naravno, u narodnim nošnjama. To vreme karakteriše i početak naivnog slikarstva u Uzdinu. Unuka prve narodne slikarke Anujke Maran je bila moja učenica. Pitala sam Anujku: - Kako da ubedimo žene da učestvuju u obeležavanju osmog marta? Odgovorila je da su Uzdinke nezainteresovane za sve, sem za ono što ima veze sa nošnjom. Njen predlog je bio da se organizuje nešto što ima veze sa narodnom nošnjom. Tako smo došle na ideju da napravimo izložbu lutaka u narodnoj nošnji.

Livija (1933), Sutjeska

- Kada je reč o deci, vaspitavala sam ih da budu patriote, da vole svoju zemlju i da nikad ne zaborave da su Rumuni. Ali, nikada nisam bila nacionalista. U doba političkih trzavica sa Rumunijom, uvek sam govorila da ja jesam Rumunka, ali – iz Jugoslavije.

Daniela (1971), Zrenjanin

Da li će Vaša ćerka učiti rumunski?

- Ja se Iri od prvog dana obraćam i na srpskom i na rumunskom jeziku, a to čini i moja majka. Inače, moj muž i porodica mog muža insistiraju na tome da Ira nauči oba jezika. Čak, ukoliko se dogodi da jednog dana govorim sa njom samo srpski, ona sledećeg dana reaguje na to što joj ponovo nešto pričam na rumunskom – najpre me začuđeno gleda, a potom se nasmeši kada prepozna neku reč.

Smatram da je veoma bitno da deca iz mešovitih brakova budu bilingvalna, ili još bolje multilingvalna, ukoliko imaju uslova za to. Sudeći na osnovu svog

iskustva, sigurna sam da sam na dobitku što govorim i rumunski, najpre zbog mogućnosti da u Rumuniji, koju volim, govorim tako da me svi razumeju, a drugo, upoznavši se sa kulturom ovdašnjih Rumuna i Rumuna iz Rumunije, osećam da sam bogatija za čitav jedan svet. Ira će biti upućena u to da jednim delom pripada i drugom narodu, a s obzirom na to da sam ja stekla prilično mnogo znanja o Rumuniji i Rumunima, neće joj biti uskraćeno ništa od toga. Takođe, moji rođaci na selu imaju decu sa kojom će i ona biti u čvrstom kontaktu, koliko i ja, tako da će i Ira biti u prilici da, vremenom, nadograđuje i svoje znanje jezika i da bude u toku sa običajima i kulturom ovdašnjih Rumuna. Moj cilj je i da putujemo u Rumuniju i da tamo bude u kontaktu sa jezikom, a ono što će joj sigurno pomoći jeste čitanje knjiga na rumunskom jeziku.

Jonjaua (1953), Kuštilj

- Ono što mi je smetalo devedesetih godina ovde (možda mi i sada smeta) to je tvrdjenje da manjine nisu imale dovoljnu ravnopravnost u socijalizmu. Ja to nisam osećala! Možda zahvaljujući učiteljima i nastavnicima koje smo imali. Sećam se da su u osnovnoj školi i u gimnaziji mnogi nastavnici insistirali da nam kolege iz srpskih odeljenja ispravljaju naš izgovor. Naime, u školi je nekoliko odeljenja bilo na srpskom, pa nekoliko na mađarskom i nekoliko je bilo na rumunskom jeziku. Ja sam to shvatila kao jedno veliko bogatstvo koje sam posle u svojoj karijeri jako lepo iskoristila.

Lija (1955), Zrenjanin

- Ja se nikada nisam žalila na svoj položaj. U stvari, nije ni bilo prilike, zato što se nisam ni jednoga trenutka osećala ugroženom. Nisam se osećala inferiorno ni kao pripadnica nacionalne manjine. Nikada nisam krila da sam Rumunka, već to sa ponosom ističem. Nikada mi niko nije rekao u uvredljivom kontekstu: - Ti si Rumunka! Naprotiv, uvek sam bila poštovana.

Dojna (1974), Pančevo

Imate li neku ideju zašto je tako malo podataka o Rumunkama u Vojvodini do sada objavljeno?

- Patrijarhat je na delu! Ovde ako odete na neku proslavu, na bilo koji tran-debal što ja kažem po većim rumunskim selima tipa Uzдина, retko ćete videti da žene i muškarci sede za istim stolom. Ima tu i drugih faktora. Na primer, imamo mlado pozorište koje odskora ima status profesionalne scene, ali glumice su uglavnom bile amaterke. Znači, nismo imali mogućnosti da odnegujemo profesionalne pozorišne umetnike i umetnice koje će se nametnutim svojim talentom i umetničkim dostignućima. Sem toga, drastično se smanjuje broj Rumuna i Rumunki u Vojvodini. Postoji studija profesora Saše Kicoševa prema kojoj dve hiljade šezdeset četvrte godine više neće biti Rumuna u Vojvodini jer su Rumuni najpodložniji asimilaciji od svih drugih nacionalnih zajednica u Vojvodini.

Tome doprinose i ekonomske migracije...

Drugo, tu su i dvojezični i dvonacionalni brakovi. Kada se dete rodi, a otac mu je Srbin, majka Rumunka, dete se deklariše kao Srbin. Kada je obrnuto, kada mu je otac Rumun a majka Srpkinja, on kaže ja sam Rumun po tati ali mi je mama Srpkinja. Po većinskom narodu, zato što većinski narod ima bolji status u društvu.

Teodora (1953), Kuštilj

Šta je to što Vas identifikuje kao pripadnicu rumunske nacionalne zajednice?

- Kao i većina onih koji su na neki način odvojeni od svoje matice, imam prividno problem sa identitetom. Ja se osećam Rumunkom i po tome što negujem kulturu, tradiciju i veru, ali identitet nije samo pitanje jezika. Trudim se da moja deca upoznaju tradiciju oba naroda iz kojih potičemo moj suprug i ja, da znaju razlike, da sve poštuju i uvažavaju i da u svemu uživaju. Ja sam oduvek volela te sitnice oko praznika koje su mi ispunjavale život. Deca treba da znaju zašto slavimo u različite dane Božić, a u isti dan Uskrs i tako dalje. Trudim se da njima odgovorim na pitanja koja sam ja postavljala svojim roditeljima.

Htela sam još da kažem da nikada nismo imali u porodici nikakve predrasude ni prema kome, iz prostog razloga što je Vršac odvajkada mešovita sredina. Moj pradede je držao kovačnicu u gradu i on je sa svakom svojom mušterijom i svakim svojim komšijom govorio na jeziku toga komšije. Govorio je bez problema i mađarski i nemački i rumunski i srpski. Moje bake su takođe razgovarale na različitim jezicima. Nažalost, dede ni po očevoj ni po majčinoj liniji nisam poznavala jer su rano umrli. Mama mi je rodom iz Uzdina, sela u opštini Kovačica. U Uzdinu takođe žive prevashodno Rumuni, ali deo mamine porodice je živio u Temišvaru, u sredini koja je takođe multinacionalna. U našoj porodici višenacionalnost i multikulturalnost su bile činjenice koje su svi duboko uvažavali. Generacijama su učili decu da svakog poštuju i ne prave razliku po tome ko pripada kojoj naciji ili veri.

Lija (1955), Zrenjanin

Da li Vam religija nešto znači?

- Ja sam odrastala u vreme kada se religiji nije smela poklanjati pažnja. Baka je spremala trpezu za Božić i Uskrs, ali ja o tome nisam smela da pričam. Roditelji su bili članovi KP, budući da su bili zaposleni, nisu religiji poklanjali pažnju. Žao mi je što je moje znanje iz ove oblasti veoma oskudno. Potrudila sam se da delimično ispravim ovu grešku i dosta toga naknadno sam saznala.

Odnos prema stvaralaštvu

Marioara (1938), Uzdin

- Kada smo se uselili u kuću u kojoj sada živimo, moje sveske su bile u škri-
nji koju je neko ostavio u šupi, tako da ih je upropastila kiša. Ja imam običaj da
jedan jedini put napišem neki rad, kako prvi put osećam, tako ostaje, nemam
običaj da ispravljam. To što sam izgubila u toj škrinji, više nemam, ali posle sam
počela da čuvam svoje radove.

Marioara (1938), Uzdin

- Ja sam godinama pisala za nedeljnik Libertatea i za druge novine, ali ano-
nimno, bila je sramota da se ime jedne neškoloovane žene pojavi na stranicama
nekog lista.

Sofija (1950), Uzdin

- Bila sam najmlađa u grupi i tretirale su me kao ćerku. Većina njih je sli-
kala krišom od ukućana. Znam priču Anujke Maran. Radila je noću, a boje je
sakrivala u seno. Kada je jednog jutra ustala, na njen užas, ovce su bile namaza-
ne bojama! Njen muž je onda počeo da viče, ali nju nije bila briga, nervirala se
zbog boja! Onda je i priznala da slika. To sam čula od nje jer smo dve godine išle
zajedno u banju, tako da smo o svemu pričale

Felićija (1945), Vladimirovac

- Što se pisanja tiče, dobila sam više nagrada, iako smatram da nagrade
nisu kriterijum za vrednost. Ali pomažu, tako što privlače pažnju i ljudi će zatim
hteti da čitaju tvoja dela. Kada već pominjemo nagrade, htela bih da kažem, bez
ikakvih pretenzija da se poredim, da je Tolstoj za mene „savesť čovečanstva.” Bio
je predložen za Nobelovu nagradu zajedno sa nekim Šveđaninom o kome niko
ništa nije znao. I taj Šveđanin je dobio nagradu zbog toga što je Tolstoj bio u za-
vadi sa crkvom. On jeste bio religiozan, ali nije verovao u crkvu kao instituciju.
Paskal je govorio sledeće: - Između mene i Boga su dve velike provalije: jedna je
država, druga je crkva.

Lija (1930), Nikolinci

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Govoreći o radu koji sam uložila u proučavanje i negovanje idioma koji
nas definiše i koji se zove rumunski jezik, jako mi je teško da zaključim da li je
to što sam uradila malo, mnogo, ili možda dovoljno. Ono što ostavljam iza sebe
su knjige i radovi koje sam objavila, rasuti po raznim novinama i časopisima.
Ne verujem da sam neskromna ako kažem da sam saradivala sa mnogobrojnim
institucijama - kulturnim, obrazovnim i drugih profila. Bila sam član raznih ko-
misija, saveta, redakcija, aktiva, radeći skoro uvek slabo plaćen ili neplaćen po-

sao. Kompenzaciju sam dobijala kroz profesionalne satisfakcije i, iznad svega, u saradnji sa ljudima. Dešavalo se da se nekada i naljutim, ali sam se trudila da ne budem opterećena sitnim pakostima nekih ljudi sa kojima sam radila. Naravno, ne valja preценiti sopstveni trud i postignute rezultate, zato što se uvek pretpostavlja da se moglo više i bolje. Kazaću, dakle, da sam, u okolnostima koje nisu uvek bile najpovoljnije, uradila ono što sam mogla.

Jonjaua (1953), Kuštilj

- Sledećih nekoliko godina radiću projekte iz problematike u koju će Evropa ulagati, a Evropa će ulagati i u kulturnu baštinu, u zaštitu čovekove okoline, oblasti koje me interesuju. Edukacija za kulturnu baštinu će u svakom slučaju ostati moje polje rada. Želela bih da poslove dobro obavim i za potomstvo. Sad imam prilike da vidim neke izveštaje iz pedesetih godina prošlog veka rađene za Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika i da procenjujem kako se onda mislilo o kulturnoj baštini i materijalima bez tehnike koja nam je sada dostupna. Ne bih volela da moj rad za pedeset godina bude proglašen za šarlatanstvo. Želim da s ovim našim mogućnostima zaokružim taj posao, te da oni stručnjaci koji budu došli nakon pedeset ili sto godina imaju naše rezultate kao dobru istoriju...

Ratovi

Floarea (1921), Uzdin

Kako se živelo za vreme rata?

- Loše, na svaki način! Sećam se da su u to doba mladi dobili pozive da idu u rat. Adam se sakrio kod mojih, zajedno sa mojim bratom i jednim komšijom. Ispod kućnog praga su iskopali rupu, a dole su imali peć da se greju dok ih je policija uporno tražila. Jednom prilikom dok su ih tražili desilo se da je jedan kamen ispod praga pod kojim su se krili pao na kantu sa vodom. I to se čulo. Tako su ih otkrili i odveli na prinudni rad u Pančevo, a posle su prebačeni u Rumu.

Silvija (1933), Banatsko Novo Selo

Kako se živelo za vreme Drugog svetskog rata?

- Živelo se jako teško, pre svega zato što nije bilo dovoljno hrane. Bilo je i raznoraznih dažbina i restrikcija, tako da je porodicama ostajao minimum žita ili kukuruza, a ljudi su morali da daju sve što su imali, čak i jaja i vunu. Neki su se snalazili, ali bilo je zaista jako, jako teško. Znam da mi je stara majka pričala da je glavno jelo bilo – hleb i šljive.

Posleratni period

Ana (1944), Uzdin

Čega se sećate u vezi sa posleratnim periodom?

- Iako sam bila jako mala, sećam kad su došli da nam uzmu zemlju. Moj otac, koji je poticao iz siromašne porodice, došao je u kuću moje majke koja je bila bogata. Tata je bio u dobrim odnosima sa onima koji su u to vreme bili sa na strani partizana. I mi smo bili na tom spisku za oduzimanje zemlje, ali kada su došli, tata im je rekao: - Možete sve da uzmete, nemam ništa, samo obrađujem zemlju i imam ovo dete. I nekako su nas ostavili na miru, ali smo morali da plaćamo druge dažbine. To je značilo da smo svake godine morali da damo žita, kukuruza, vune, mesa, koliko treba.

Veliki problem je nastajao kada je trebalo da se otkupi žito. Ljudi nisu imali, tako da su skrivali žito da im ostane za sopstvene potrebe. Svi su to znali i niko nije o tome govorio, nije bilo kao danas. Međutim, dobili smo poziv kojim su nas obavestavali da mama treba da ide u zatvor. U to doba seoski zatvor je bio u Mesnoj zajednici. Tamo gde je bilo radne snage u kući, u zatvor su išli najstariji članovi. Što se nas tiče, na kraju je otišla mama zato što tata nije mogao, jer je obrađivao zemlju. Provela je tamo dve-tri nedelje za vreme leta, dve godine za redom. Imala sam pet-šest godina i baka me je slala da joj nosim hranu, tako da sam je obilazila svakodnevno. Sećam se da je mama bila među najmlađim ženama tamo, a sećam se i čuvara koji su bili ljudi iz sela. Pošto sam bila dete, baka je verovala da će me bez problema pustiti da viđam mamu. I čuvari su me zaista puštali, dolazila je mama, grlila me je, a ja sam joj davala hranu. Jednog dana kad sam ponovo išla u posetu majci, dočekao me komesar, meštani koji je imao unuka mojih godina. Kad sam stigla, oduzeo mi je hranu. Ja sam onda rekla da hoću da vidim mamu, a on je odgovorio da ne može. Mama, koja je to slušala, dotrčala je iz prostorije u kojoj je bila i zagrlila me. Komesar ju je onda tako jako odgurnuo da sam joj ispala iz ruku, a ona je tresnula o zid i pala. Obe smo počele da plaćemo, tako da su ljudi koji su bili tamo došli da vide šta se dešava. Ova scena je ostala duboko urezana u mom sećanju. Tog čoveka sam sreća dosta godina posle udaje. Imala sam toliko jaku averziju prema njemu i osećala takvu mržnju da sam čak i njegovog unuka upamtila kao lošu osobu. Ipak, mislim da je njemu bilo žao zbog svega, zato što je jednom prilikom sreo mog oca, izvinio se i rekao mu da žali što se tako poneo. Ispričao je i da je njegov unuk, koji je živio blizu nas, sve vreme hteo da se igra sa mnom, ali sam ga ja ignorisala. Sada, kada sam ispričala ovaj događaj, opet sam se setila prošlosti i meštana sa kojima smo delili istu sudbinu.

Floarea (1921), Uzdin

A posle rata, za vreme socijalizma?

- Teško, jako teško. Nismo imali šta da jedemo. Svaki put – „daj, daj“ – dali smo sve što smo imali. Morao si da podmiriš obaveze prema državi. Da bi platili, prodali smo šest lanaca zemlje. Ko nije dao – išao je u zatvor. Nekima su i imovinu konfiskovali. I mog svekra su zatvorili, zato smo prodali zemlju. Sećam se da je, u svoj toj nemaštini, jedna koka izlegla osamnaest pilića. Svekrva ju je kudila jer je, eto, baš našla kada će da izlegne onolike piliće! Onda je svekar predložio da ih nahrani projom što se dobija od šećerne repe. Tako je i bilo i pilići su rasli. Hleba nije bilo da se kupi. Brašno smo sakrili kod mojih, ali smo ga posle izvesnog vremena potrošili.

Lija (1930), Nikolinci

Šta je značilo biti vernica i učiteljica tih godina posle rata?

- Ustav naše zemlje garantovao je slobodu veroispovesti svakom svom građaninu, ali je taj isti Ustav sadržao član prema kome je crkva odvojena od države. Kao državna ustanova, škola je na taj način bila odvojena od crkve. Nije mi poznato da li su nastavnici branili učenicima da idu u crkvu, ali je, vremenom, to postalo nepisano pravilo. Što se odlaska nastavnog kadra u crkvu tiče, ovakav čin je bio smatran teškim disciplinskim prekršajem. Govorilo se da učitelj ili nastavnik koji veruje u Boga ne može vaspitavati mlade generacije. Zbog ovakve ideologije crkve su bile skoro prazne, bez dece i bez intelektualaca, čak i za vreme praznika. Jedino su za Uskrs deca odlazila u crkvu, uprkos zabrani, želela su da zajedno sa roditeljima prisustvuju trenucima duhovnog uzdignuća, a niko iz škole im zbog toga nije prigovarao. Napomenula bih i da nisu svi članovi našeg kolektiva bili učlanjeni u Komunističku partiju. Što se mene lično tiče, nikada nisam imala člansku kartu, a isto mogu da kažem i za celu moju porodicu, bez pretenzija da ovo bude shvaćeno kao neka vrsta priznanja. Jednostavno, imala sam druga uverenja.

Marioara (1933), Uzdin

Recite nešto o vladajućoj ideologiji toga doba.

- Sećam se da sam jednom išla u korindanje sa drugaricama, u doba kada to nije bilo dozvoljeno. Jednoj od njih palo je na pamet da odemo do profesora Aurela Opre. Njegova kuća je bila između kuće dvojice profesora koji su bili veliki komunisti. Kad nas je jedan čovek video, nije smeo da izađe, nije znao šta da radi... Onda su ta dvojica izašli i pojurili za nama! Pošto nismo znale gde da pobe gnemo, rešile smo da odemo kod jedne profesorke koja je živela iza ugla. Kad nas je videla, pitala je šta se desilo i, kad smo ispričale, rekla je da smesta odemo, jer mogu da je izbace s posla! Jedini koji nas je primio, a nije ga zanimalo šta će se desiti, bio je George Jonesku, profesor iz Rumunije. Ponudio nas je bombonama i čajem, dao nam je slatkiše, poljubio nas i zahvalio nam.

Livija(1933), Sutjeska

- Što se aktivnosti u Vojvodincima tiče, šta da Vam kažem!? I ja sam bila član Komunističke partije, ali kada sam videla kako se ovdašnji komunisti ophode prema ljudima, shvatila sam da treba da budem oprezna, jer je situacija bila vrlo delikatna.

Komunista treba da bude human, a ideologija u koju veruje, kao i ponašanje, isto. A šta su oni tamo radili? Kada je donet odgovarajući zakon, veći broj dobrih, vrednih i poštenih ljudi je pokušao da napusti zadrugu, ali im to nije bilo dopušteno. Bili su primorani da obrađuju zemlju koju su uzeli u zakup pomoću starih alatki i mašina koje su imali kod kuće. Jer, onoga trenutka kada su ušli u zadrugu, morali su u zadrugu uneti svoje najbolje alatke i mašine, a za sebe kod kuće zadržati samo stare. Kao da to nije bilo dovoljno; pojedini čelnici iz zadruge, komunisti, tvrdili su da su ovi ljudi ukrali te stare mašine koje su ostavili kod kuće!

Jednog jesenjeg dana, dok sam držala nastavu, videla sam kroz otvoren prozor jednog komunistu kako sa uperenim pištoljem tera kroz selo jednog zemljoradnika koji je nosio grabulje na leđima i vukao plug za sobom. Bilo je strašno! A pošto se ja sa tim nisam slagala, bila sam optužena da držim stranu seljacima! Ali, kada je došla komisija Komunističke partije i zvaničnika vršačkog okruga, bila sam pozvana da kažem šta se u stvari desilo i da se izjasnim da li sam na strani vlasti ili seljaka. Odgovorila sam: - Ja jesam na vašoj strani, ali ne i na strani ljudi poput ovdašnjih komunista! Posle su članovi te komisije otišli u Vršac kod Jona Tapalage i poslali su u Vojvodince predstavnici Komiteta i Državne bezbednosti. Ispitivali su me i rekla sam istinu, onako kako je bilo. Zaključili su da sam u pravu, pa sam nadalje mogla da radim na miru i bez pritisaka. Ali zlostavljanje ljudi nije prestajalo.

Nacionalizacija

Marioara (1938), Uzdin

Da li vam je oduzeta zemlja za vreme nacionalizacije?

- Da, ali nismo imali baš mnogo zemlje. Sećam se i da je deda prodao tri lanca i kupio tri stotine kilograma kukuruza i dve stotine kilograma žita da bi platio dažbine, da tata ne ode u zatvor. Živeli smo teško, ali je prošlo. Deda nas je okupljao oko stola, a to što smo jeli, jeli smo u miru. On nije mogao da se ljuti: ako se dešavalo drugima, dešavalo se i nama. Takođe, sećam se da mi je puklo slepo crevo i mama je tada prodala lanac zemlje, jer seljaci nisu imali zdravstvo osiguranje kao zaposleni i morali smo platiti sve usluge bolnice. To se desilo pedesete godine. Novac koji su dobili dali su nekoj doktorici koja me

je operisala u bolnici u Zrenjaninu. Verovatno ni ta lekarka nije imala ništa, pa je zato tražila pare.

Floarea (1921), Uzdin

- Da, najpre deset i po, a zatim još dvanest i po lanaca zemlje. Mogao si da imaš najviše dvadeset i četiri lanca. Sve što je bilo preko, oduzeto je.

Kolonizacija

Livija (1933), Sutjeska

Kako su meštani prihvatili koloniste?

- Ja sam tada bila mala, imala sam svega jedanaest godina, ali se sećam da su vikali: - Oooooo! Otišla sam, zajedno sa drugom decom da vidim šta se dešava. Kad ono – kolonisti igraju i pevaju! Ali nisu imali orkestar, trubače ili nešto slično, već su pevali onako, bez muzike. Orilo se na sve strane od njihovog pevanja - tako se igralo i pevalo u Hercegovini.

Bosanci, kojih je bilo manje, bili su povučeniiji, plemenitiji, tolerantniji, za razliku od Hercegovaca koji su bili energični i temperamentni. Onda je, da bi se prevazišle razlike, u selu organizovano nešto što smatram da je bilo jako dobro osmišljeno, a i urodilo je plodom. Naime, napravljena je „lista prijateljstva“, što je značilo da svaka rumunska porodica mora da se druži sa jednom srpskom porodicom.

Rod

Felićija (1945), Vladimirovac

Recite mi nešto o sredini u kojoj ste rođeni.

- Mislim da ne postoji mesto u kome je žena toliko fetišizirana. Sva ta odeća, ukrasi, kao da se radi o nekoj stvari, ne o živom biću! Videla sam kako su izgledale devojke koje su nedeljom išle na igranku. One su celo popodne morale da stoje i da navlače na sebe sve te haljine koje su bile tkane, ispeglane, sa bordurom po sredini, tako da su ličile na lutke! U stvari, one nisu ni mogle da se iskažu kao ličnost ispod sve te odeće. Po odeći koju su nosile takođe se moglo videti koje su devojke za udaju, koje su verene i koje su već neveste. To je po mom mišljenju poput žigosanja stoke! Takva je bila njihova sudbina.

Ni moja baka nije nikada smela da se suprotstavi mom dedi. Kada sam krenula u gimnaziju, nikad nisam razumela zašto su Rumunke toliko povučene. Odrasla sam u gradu gde sam se družila sa Spkinjama, Mađaricama, Muslimankama. Jako retko sa Rumunkama, zato što su bile toliko zatvorene, stidljive i većito u strahu da u nečemu ne pogreše, što me i sada boli!

Teodora (1953), Kuštilj

Sa kakvim se teškoćama sreće slobodoumna žena u političkoj stranci?

- Pa, sve dok podržavaš nekog rukovodioca – muškarca, sve je dobro. Sve dok si dekor i na broju, to je dobro. Ali, onog momenta kad sam se direktno suprotstavila predsedniku stranke, više nisam bila jedna od važnijih članica. Do tada su mi nudili razne funkcije, ali nakon prvog većeg sukoba, više nisam bila ni u kakvom timu, niti su mi se vrata u partiji otvarala. Misliti svojom glavom je problem koji imaju i muškarci u strankama. Šta se ženi dešava? Pored toga što se ne očekuje da drugačije misli, ona još više iritira što drugačije misli. I što više ima argumenata kad nešto obrazlaže, a muškarci manje, počinje vređanje i omalovažavanje svih sposobnosti žene. Napustila sam sednicu Predsedništva stranke demonstrativno kad su za moju partijsku koleginicu rekli: - Šta sad ona hoće, a do juče je kuvala kafu u partiji! To sam doživela kao omalovažavanje i obezvređivanje doprinosa žena u političkoj partiji, gde su žene bile ravnopravne aktivistkinje i učestvovala u svim partijskim aktivnostima, a uz to i kuvale kafu, čistile prostorije i prale prozore kad je trebalo, jer stranka nije mogla da plaća te usluge. Smatram da su žene svojim radom izuzetno doprinele razvoju stranaka. Ovakav odnos prema ženama čiji se doprinos u strankama često manje vrednuje mogla sam da zapazim i u Parlamentu. Kolege poslanici, naročito iz opozicionih partija, upućivali su nam poruke kao što je: - Moja žena je poštena, sedi kod kuće, čuva decu i kuva ručak! čime su hteli da nas omalovaže. A sintagma „ženska glavo“ bila je uobičajena u komunikaciji.

Lija (1930), Nikolinci

- Kada sam ponovo počela da studiram pošto sam zasnovala porodicu, imala sam stalnu podršku svoga supruga. Odlučili smo da se venčamo i stavili smo naše roditelje pred svršen čin i njima je jedino preostalo da se slože. Mojse je napunio dvadeset i šest godina, bio je formirana ličnost, roditelji ga nisu videli sedam godina i nisu se opirali odluci koju je doneo njihov jedinac. Pošto sam postala njegova supruga, saznala sam da je u selu bilo i drugih devojaka koje su razmišljale o udaji za mladog lekara.

Felićija (1945), Vladimirovac

Da li ste ikada imali neprijatnosti zato što ste žena i Rumunka?

- Vi ste mi zapravo postavili dva pitanja. Odgovoriću Vam na prvo. Mi živimo u svetu muškaraca. Da bi se jedna žena afirmisala, potrebno je da uloži mnogo više napora i energije nego jedan muškarac na istom poslu, u istom miljeu. Skoro devetnaest godina sam se borila za položaj urednika u novinarstvu, dok su u Radio Novom Sadu muške kolege napredovale po zaslugama u druženju po klubovima i kafanama. Ja razmišljam u kategorijama superiornog značenja ljubavi i osvajanju slobode kroz ljubav, koja ako jeste autentična, pomaže da

dosegnemo najviše vrhove spoznaje o sebi.

Marioara (1938), Uzdin

- Moram da kažem da su žene uvek bile inferiornije u odnosu na muškarce, tako sam bila vaspitana. Poštovala sam to i nikada se nisam osećala uvređenom ako mi je neko rekao: - Ti si žensko!

Ali, jednom prilikom smo išle u Rekaš, u Rumuniju, i bila sam jako povređena kada je jedna koleginica moje ćerke ušla u autobus i prokomentarisala: - Nisam znala da tu ima i devojaka, mislila sam da su samo babe! Kad smo stigle, sreća sam je u hotelu i pitala: - Da li si ti svesna da je razlika u godinama između mene i tebe ista koliko i razlika u godinama između tebe i devojaka iz autobusa? Sramota! Mislim da se naljutila, ali morala sam da joj kažem.

Sofija (1950), Uzdin

- Ne, ne... Nikad! Evo, gde god sam išla – nikad!

Literatura

Baba, Ioan (1999). *Lexiconul artiștilor plastici români contemporani din Iugoslavia*, vol. I. Novi Sad: Lumina.

Blagojević, Marina (2008). *Seoske ženske organizacije u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.

Bordeianu, Cătălin și Ioan Baba (1998). *Antologia literaturii și artei din comunitățile românești, vol. I. Banatul Iugoslav*. Editura Institutului Național pentru Societatea și Cultura Română.

Femeia nouă (1950-1953). Vârșeț: Libertatea.

Meza, Ofelia (1988). Rădăcina - Florica Ștefan. *Libertatea*. XLIV/2: 7.

Roșu, Costa (1998). *Lexiconul jurnalisticii românești din Serbia*. Panciova: Libertatea.

Stojaković, G. (2007). *CD - AFŽ Vojvodine 1942-1953*. Novi Sad: izdanje autorke.

Internet izvori

<http://www.dkv.org.rs>

<http://www.ff.uns.ac.rs/>

<http://www.forumzenaluna.com>

<http://www.mariana-stratulat.in.rs>

<http://www.zmg-seleus.org.rs/english.htm>

DODACI

Dodatak 1

Osnovna uputstva za vođenje saradničkog razgovora sa ženom

Imamo puno poverenja u ženu i u ono što ona priča. Žena mora biti sigurna da ništa neće biti upotrebljeno bez njene saglasnosti. Razgovor, ili njegov prepis, anonimn je: umesto imena žene može se upotrebiti neki inicijal ili neki drugi oblik šifre. Važno je da su tačni podaci: o rođenju - godina i mesto rođenja, zatim o istraživačici koja je razgovor snimila, transkribovala i redigovala, datum i mesto snimanja razgovora. Kada žena ne želi da razgovara o nekim pitanjima, treba pokušati da je usmerimo na ono što nas interesuje sa stanovišta feminističkog pristupa životu i istoriji. Sve zavisi od toga koliko je svaka žena u stanju ne samo da priča o svom životu, nego da zajedno sa nama razmišlja o njemu. Nikada ne snimamo razgovore sa svojim majkama, ali možemo snimati razgovore sa prijateljicama i poznanicama. U protokolu treba navesti kako smo do žene došle, ko nas je na nju uputio, detaljnu genezu poznanstva i stepen prisnosti. U pitanja uvrstiti i ona koja niko pre nas toj ženi nije uputio, pitati za stvari koje, možda, nikome do sada nije rekla.

Šema razgovora

1. Porodica iz koje žena potiče: detinjstvo, vaspitanje, generacijske veze.
2. Školovanje, profesija/profesije, ravnopravnost na poslu i u različitim periodima života.
3. Partner, muž/muževi, ljubavni život, brak, seksualnost, pitanje kontracepcije (razvod... itd.).
4. Deca: rađanje, materinstvo, porođajno odsustvo, vrtići, škola, dečje bolesti, razlike u vaspitanju muškog i ženskog deteta, primer oca ili majke u porodici.
5. Materijalno stanje u porodici tokom godina, stambena situacija (stan/kuća), pitanje ravnopravnosti u porodici; domaćinstvo i svakodnevne brige (radni dani, praznici).
6. Slobodno vreme: da li je žena uspela naći vremena za sebe, za kulturu, za prijatelje, važnije socijalne veze žene sa drugaricama, prijateljima i slično; kako je provodila praznike, vikende, godišnje odmone, raspuste; nega i briga o sopstvenom zdravlju.
7. Javni ili politički život: učešće u njemu i refleksije o njemu, pre svega u vezi sa ratovima: II svetski rat i ratovi na prostorima poslednje Jugoslavije; ne-

posredna poratna situacija: nacionalizacija, konfiskacija imovine, agrarna reforma, otkup žita; zatvaranje u logore pripadnika pojedinih naroda, osuda kvislinga; podela postojećeg stambenog prostora; Informbiro (1948); uvođenje samoupravljanja pedesetih godina; uspon nove klase upravljača; definisanje politike nesvrstanosti; unutarpartijski i unutardržavni sukob sa A. Rankovićem; privredna reforma 1965; studentske demonstracije 1968; liberali 1971. i jačanje nacionalnih partijskih elita; ustavne promene 1974. i potiskivanje samoupravljanja; Titova smrt 1980; raspad zemlje i bratoubilački ratovi; sankcije međunarodne zajednice protiv Jugoslavije; kriza na Kosovu i intervencija NATO pakta u Jugoslaviji.

8. Pitanje verispovesti, uloga crkve.

9. Šta se bitno u životu žene promenilo posle 1990.

10. Ključni trenuci u životu: šta je najviše uticalo na život žene; najsrećniji i najgori period u životu žene (moguće krize), šta je žena želela kao devojčica da postigne u životu i šta joj se ispunilo, a šta nije, kako danas žena vidi sebe kao ženu u proteklih pedeset godina, a šta bi preporučila svojim kćerkama i unukama.

Pored ovih pitanja, mogu se postavljati i druga, u zavisnosti od lične priče žene (ukoliko istraživačica procenjuje da je to interesantno posmatrano iz ženskog ugla, na primer rad AFŽ-a u Jugoslaviji nakon II svetskog rata).

Etički kodeks priče

Budući da svaka istraživačica sama odlučuje o ženi koju bira i o dužini razgovora, potrebno je pri prvom susretu objasniti ženama da imaju prava kontrole onoga što govore do kraja rada na materijalu. I kad se sve završi, žena može da kaže: „Ne želim da to bude objavljeno!“ U tom slučaju njena priča ostaje u arhivi Projekta kao priča anonimne osobe.

Ženi ne postavljamo pitanja motivisana našom znatiželjom, poštuje se pravo žene da prećuti i ne kaže sve ono što zna, da iz njoj znanih razloga pruži delimičnu informaciju; za istraživačice je važno da dobiju sliku žene kakvu ona želi, ličnost žene opisanu jezikom, stilom, pomoćnom građom koju smatra relevantnom za vlastiti život.

Odnos istraživačice i žene koja priča je saradnički: istraživačice su autorke teksta, a žene sa kojima razgovaramo su autorke svojih života.

Dodatak 2

Osnovne informacije o dokumentovanju empirijskog materijala

Empirijski materijal u projektu sadrži audio-zapis, transkript, biogram, protokol i sažetak, a ponekad i video-zapis, fotografije, pisma, i druge dokumente važne za priču određene žene. Da bi ukupan materijal bio sistematizovan, neophodno je pridržavati se određenih pravila dokumentovanja svakog pojedinačnog materijala.

Dokumentovanje audio-zapisa

Na audio-kaseti na kojoj je snimljen intervju neophodno je naznačiti podatke o ženi koja je intervjuisana, osobi koja je intervju vodila i snimala i mestu i datumu snimanja. Na audio-kaseti (na strani A, na strani B, i na omotu audio-kasete) navedeno je ime žene koja je intervjuisana (pseudonim ili samo inicijali, kako se sa ženom dogovori istraživačica) i u zagradi godina rođenja, na primer:

Milosava (1928)

zatim ime i prezime osobe koja je intervju vodila i snimala, na primer:

snimanje: Zdravka Jelačić

i na kraju datum i mesto snimanja, na primer:

datum i mesto snimanja: 9. 1. 2002, Vrbas

Transkripcija

Transkript je pisani oblik (tekst) nekog audio-zapisa. Način na koji je transkript organizovan odražava našu teorijsku poziciju u odnosu na govoreni i razgovorni jezik. Otuda je transkript u ovom projektu jedan od mogućih načina pretakanja govorenog u pisani vid jezika.

Audio-zapis transkribuje se u pisanu formu u tekst procesoru WORD for Windows. Format dokumenta u koji se transkript unosi je sledeći:

font – Times New Roman (za jezik na kom je intervju – srpski, hrvatski, mađarski, slovački i sl.);

veličina slova – 12 pti;

prored - 1,5;

marginе – gornja: 2,5 cm i donja, leva i desna: 2 cm;

numeracija stranica – desni donji ugao.

Pre nego što se pristupi transkribovanju audio-zapisa, navode se određeni podaci o ženi koja je intervjuisana, o istraživačici i mestu i vremenu snimanja.

Na samom početku stoji ime žene boldovano (pseudonim ili samo inicijali, kako se sa ženom dogovori istraživačica), godina rođenja u zagradi i mesto

rođenja. Na primer:

Zlata (1928), Novi Sad

U novom redu stoje podaci o osobi koja je snimala, transkribovala i redigovala tekst. To može biti ista osoba, pa je onda informacija o istraživačici u jednom redu:

Snimanje, transkripcija, redakcija: Biljana Sikimić

Najčešće tri osobe podele poslove i onda je za svaki segment rada informacija u novom redu:

Snimanje: Biljana Sikimić

Transkripcija: Sara Savić

Redakcija: Svenka Savić

U novom redu sledi informacija o vremenu i mestu snimanja:

Snimano: 21. januara 2002. u Draginom stanu.

Posle osnovnih informacija - dva reda prazna pa sledi transkript samog intervjua koji počinje pitanjem. Sva pitanja istraživačice su boldovana (masna slova), uvučena za dva slovnna mesta. Posle pitanja, dva prazna reda i zatim sledi tekst odgovora. Odgovori počinju crticom (počinje upravni govor) i takođe su uvučeni za dva slovnna mesta. Ako žena ima nekoliko celina u istom odgovoru, onda novi paragraf ne počinje novom crticom. Crtica znači samo da žena govori. Novi paragraf je samo uvučen za dva slovnna mesta.

Ako se citiraju nečije reči, stave se dve tačke, jedno mesto razmaka, crtica, pa razmak (ne znaci navoda). Na primer:

Jela mi kaže: - Nećeš ići kući.

Ukoliko je u tekstu neka pesma ili navođenje drugih reči, to treba dati kurzivom ili na neki drugi način obeležiti da to nije autorkin govor. Ako treba da se u tekstu navede ili obeleži situacija, stavlja se u zagradu kurzivom. Na primer:

- Ja sam dobro (*smeje se*).

Na kraju teksta transkripta nalazi se potpis osobe koja je tekst unosila i datum završavanja transkripta, kao i informacija o tome da li je žena odobrila ili ne tekst za štampu i njen potpis.

Transkript treba snimiti na disketu na kojoj je ime dokumenta, ime žene, godina rođenja (u zagradi) i mesto rođenja. Na primer:

Zlata(1928)NoviSad.doc

Biogram, protokol i sažetak

Biogram, protokol i sažetak unose se u tekst procesor u istom formatu kao i transkript, svaki u zasebnom dokumentu i sa sadržajem transparentnim u na-

slovu, na primer:

BiogramZlata(1928)NoviSad.doc

SažetakZlata(1928)NoviSad.doc

ProtokolZlata(1928)NoviSad.doc

U slučaju da saradnica prikupi i drugu vrstu materijala, o načinu dokumentovanja toga materijala biće informisana na konsultacijama.

Tabela 1: DOKUMENTACIONI PODACI O ŽIVOTNIM PRIČAMA

Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Snimanje	Transkripcija	Redakcija	Lektura	Prevod
DEKADA 1920-1929.							
Floarea	1921.	Uzdin	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
DEKADA 1930-1939.							
Lija	1930-2010.	Nikolinci	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Livija	1933.	Sutjeska	Daniela Popov	Daniela Popov	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Silvija	1933.	Banatsko Novo Selo	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Marioara	1938.	Uzdin	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
DEKADA 1940-1949.							
Ileana	1943.	Vršac	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Ana	1944.	Uzdin	Marija Nenadić	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Felicija	1945.	Vladimirovac	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
DEKADA 1950-1959.							
Sofija	1950.	Uzdin	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Teodora**	1952.	Vršac	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Jonjaua**	1953.	Kuštilj	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Lija	1955.	Zrenjanin	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Fiorela	1957.	Vršac	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Laura Spariosu	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
DEKADA 1970 – 1979.							
Daniela**	1971.	Zrenjanin	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Mirjana Jocić	Laura Spariosu
Dojna*	1974.	Pančevo	Svenka Savić	Marija Vojvodić	Svenka Savić	Mirjana Jocić	Laura Spariosu

* Životna priča označena zvezdicom ostaje u dokumentaciji.

** Sve priče snimane su na rumunskom jeziku osim priča sa znakom ** koje su snimane na srpskom.

Tabela 2: PODACI O INTERVJUISANIM ŽENAMA

Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Obrazovanje	Zanimanje	Broj dece	Bračni status	Godina snimanja
DEKADA 1920-1929.								
Floarea	1921.	Uzdin	Uzdin	osnovna škola	domaćica	2	udovica	2008.
DEKADA 1930-1939.								
Lija	1930-2010	Nikolinci	Novi Sad	doktorat	univerzitetna profesorica u penziji	1	udovica	2009.
Livija	1933.	Sutjeska	Novi Sad	srednja škola	učiteljica u penziji	1	udovica	2001.
Silvija	1933.	Banatsko Novo Selo	Uzdin	viša škola	učiteljica u penziji	1	udovica	2008.
Marioara	1938.	Uzdin	Uzdin	osnovna škola	domaćica/književnica	1	udovica	2008.
DEKADA 1940-1949.								
Ileana	1943.	Vršac	Novi Sad	visoko obrazovanje	prevoditeljica u penziji	0	udata	2008.
Ana	1944.	Uzdin	Zrenjanin	srednja škola	učiteljica u penziji	1	udata	2008.
Felčija	1945.	Vladimirovac	Novi Sad	visoko obrazovanje	novinarica u penziji/ književnica	1	udovica	2008.
DEKADA 1950-1959.								
Sofija	1950.	Uzdin	Uzdin	osnovna škola	domaćica/naivna slikarka	2	udata	2008.
Teodora	1952.	Vršac	Novi Sad	visoko obrazovanje	pravnica	2	udata	2009.
Jonjaua	1953.	Kuštilj	Novi Sad	doktorat	univerzitetna profesorica	1	udata	2009.
Lija	1955.	Zrenjanin	Novi Sad	visoko obrazovanje	finansijska inspektorka/ alpinistkinja	2	udata	2009.
Fiorela	1957.	Vršac	Novi Sad	visoko obrazovanje	novinarica	0	neudata	2009.
DEKADA 1970-1979.								
Danijela	1972.	Zrenjanin	Novi Sad	visoko obrazovanje	novinarica	1	udata	2009.
Dojna*	1974.	Pančevo	Pančevo	visoko obrazovanje	novinarica	1	razvedena	2009.

*Životna priča obeležena zvezdicom ostaje u dokumentaciji

Floarea (1921), Uzdin

Recite mi nešto o svom detinjstvu.

- Rođena sam šestog maja dvadeset i prve godine u Uzdinu u porodičnoj kući roditelja moga oca. Kad sam napunila dve godine, odveli su me u kuću kod majčinih roditelja, babe i dede. Imali su veliko imanje sa mnogo zemlje, tako da je moja baka predložila mojim roditeljima da pređem da živim kod njih. Moja majka je jedino preživelo dete svojih roditelja – umrlo im je čak devetoro! Imala sam i sestru koja je živela svega devet meseci i brata koji je preminuo u četrdeset i prvoj godini od tuberkuloze. Period proveden sa babom i dedom pamtim po tome što sam bila tako zaštićena da nisam znala ni za kakve teškoće!

Poreklom sam iz bogate porodice. Moji roditelji su bili zemljoradnici. Moj otac je imao preko dvadeset lanaca* zemlje, od kojih je pet pripalo meni kada sam se udala. Dobila sam i sedam lanaca od bake i deke. Roditelji moga oca su obrađivali još pedeset-šezdeset lanaca – mukotrpan posao! Koliko se sećam, bila sam drugi razred kada su roditelji i brat došli da žive sa mnom kod babe i dede.

Završila sam šest razreda osnovne škole, onda je to tako bilo. Sećam se da sam u školu krenula sa šest i završila je sa dvanaest godina. Četiri godine je trajala osnovna škola, a još dve viša osnovna škola. Volela sam da idem školu. Imala sam sve petice, iz matematike sam imala četvorku. Nisam volela matematiku.

Da li ste radili ručni rad?

- Kako da ne! Ručni rad sam počela da radim u šestoj godini, a morale smo odneti i u školu to što smo pravile. Znala sam sve da vezem, heklam, predem... Pričalo se da za vreme pojedinih praznika – ne mogu da se setim koji su to praznici – nije dobro da nemaš ništa na vretenu! Moje komšinice su sve

* 1 lanac = 57,55 m²

bile starije od mene, pravile su svašta, pa sam htela i ja.

Kako ste se udali?

- Pošto sam završila školu – u četrnaestoj godini sam se verila. Roditelji su mi izabrali supruga. Sećam se da su došli ujaci, stric i ukućani i razgovarali su o tome gde da me udaju. Svi su se složili da to bude porodica Spariosu. Moja majka nije htela, zato što sam bila mala i mršava. Onda je moj ujak rekao: - A šta misliš kakva će biti dogodine? E, tako sam se udala u šesnaestoj godini. Bilo je i drugih koji su hteli da me ožene. A ko me ne bi hteo? Bila sam iz poštovane i bogate porodice.

Šta ste dobili u miraz kada ste se udali?

- Osim pet lanaca zemlje, dobila sam deset malih i šest velikih dukata. Napravili su mi i sve vrste odeće, oko pedesetak kompleta – u kući, za rad, za igranku. Imala sam jako mnogo stvari. Onda dva kreveta, divan, ogledalo, sto sa šest stolica, deset jastuka - sa čipkom i bez čipke - četiri madraca, dvanaest ćilima, dvadeset jastučnica, deset - dvanaest čaršava. Ali, nisam baš imala previše sreće. U crnini sam od tridesete godine.

Porodica moga muža je bila bogata. Obrađivali su četrdeset i pet lanaca zemlje. Sem toga, bili su i trgovci kukuruzom i pšenicom. Adamovog dedu su zvali „Kadar“. On je stalno govorio da ga nije stid što ga tako zovu, zato što je postojao izvesni Kadar koji je pravio jako dobru ciglu. I moj svekar je pravio jako dobru ciglu za zidanje kuća, zato su ga tako i nazvali.

Da li Vam se svideo budući suprug?

- Adam mi se svideo. Znala sam ga iz škole, bio je godinu dana stariji od mene. Kad smo se uzeli, imala sam šesnaest, on sedamnaest godina. Ali, nekoliko meseci posle svadbe, oboleo je od tuberkuloze. Ležao je godinu i po dana. Vodila sam brigu o njemu kao o malom detetu. Posle tih godinu i po dana, stao je na noge. Uvek se znalo kada je vreme za njegove obroke: doručak u osam, u deset – užina, u podne – ručak, posle ručka – odmor, posle podne – užina, večera i spavanje i tako, dan za danom, punih devet godina. Posle godinu i po dana provedenih u krevetu, osećao se bolje. Ali nije uspeo da se izvuče.

Kako ste se osećali kada ste došli u muževljevu kuću?

- Bilo ih je šestoro u kući, ja sam bila sedma. Imala sam dve svekrve – muževljevu baku i majku. U kući se sve radilo. U početku nisam išla na njivu. Posle sam išla, ali u početku ne. Neko je morao da ostane da brine o Adamu, da bude sa njim. Ako nisam ja, onda svekrva. Ali, kao što sam rekla, bolest ga je slomila. Bilo je to pedeset i prve godine. Imala sam trideset, on trideset i jednu godinu. Pre toga su došla i deca – Florika četrdeset i druge i George četrdeset i treće godine. Dobili smo ih posle četiri godine bračnog života. Ukućani su već strahovali i bili tužni jer, eto, nemamo dece! Posle je Gospod učinio da ostanem trudna, ali

desila se, eto, druga nesreća!

Posle muževljeve smrti ostali ste u kući kod svekrve i svekra?

- Da, evo ceo život! Htela sam da ostanem i zbog dece, nisam mogla da zamislim da se odvojim od njih. Dok je Adam bio živ išli smo svakog leta sa decom u banju. Strahovali smo da se ne razbole. Posle njegove smrti, i meni je bilo jako loše. Punih godinu dana sam svakodnevno išla na groblje, imala sam jake glavobolje, jedva sam mogla da stojim.

Jesu li Vam deca bila zdrava?

- Da, hvala Gospodu! Ali stalno sam ih vodila u Bečkerek kod lekara. Rekli su mi da se ne plašim, mogu da se razbole, ali ne od njihovog oca. Florika se razbolela u prvom razredu gimnazije. Išli su sa folklorom u Vladimirovac, železnička stanica je bila daleko, prehladila se i razbolela. Pola godine nije išla u školu.

Kako se živelo za vreme rata?

- Loše, na svaki način! Sećam se da su u to doba mladi dobili pozive da idu u rat. Adam se sakrio kod mojih, zajedno sa mojim bratom i jednim komšijom. Ispod kućnog praga su iskopali rupu, a dole su imali peć da se greju dok ih je policija ih je uporno tražila. Jednom prilikom dok su ih tražili desilo se da je jedan kamen ispod praga pod kojim su se krili pao na kantu sa vodom. I to se čulo. Tako su ih otkrili i odveli na prinudni rad u Pančevo, a posle su prebačeni u Rumu.

A posle rata, za vreme socijalizma?

- Teško, jako teško. Nismo imali šta da jedemo. Svaki put – „daj, daj“ – dali smo sve što smo imali. Morao si da podmiriš obaveze prema državi. Da bi platili, prodali smo šest lanaca zemlje. Ko nije dao – išao je u zatvor. Nekima su konfiskovali* i imovinu. I mog svekra su zatvorili, zato smo prodali zemlju. Sećam se da je, u svoj toj nemaštini, jedna koka izlegla osamnaest pilića. Svekrva ju je kudila jer je, eto, baš našla kada će da izlegne onolike piliće! Onda je svekar predložio da ih nahrani projom što se dobija od šećerne repe. Tako je i bilo i pilići su rasli. Hleba nije bilo da se kupi. Brašno smo sakrili kod mojih, ali smo ga posle izvesnog vremena potrošili. Sećam se i kada su došli Rusi. Došao je neko i rekao da sakrijemo konje, jer dolaze Rusi! Ukućani su odmah izveli konje iz štale, a na njihovo mesto su vezali volove. Došli su Rusi i pokazali smo im da konja nema. Ali, pronašli su amove u šupi, tako da nisu poverovali. Svekar je onda objasnio da smo imali konje, ali ih sada više nemamo. Još ih je pitao da li hoće votku, tako da su na kraju uzeli bure sa rakijom i otišli. Zaboravili su i na konje i na sve ostalo! Nama ženama bilo je izričito naređeno da se sakrijemo iza peći i da ne izlazimo.

Da li vam je oduzeta zemlja za vreme nacionalizacije?

- Da, najpre deset i po, a zatim još dvanest i po lanaca zemlje. Mogao si da imaš najviše dvadeset i četiri lanca. Sve što je bilo preko, oduzeto je. Jako se teško živelo... posle su i deca krenula u školu. Završili su osnovnu školu u Uzdinu, a nastavila srednju školu u Vršcu. Onda je svekar smislio da tamo kupi kuću. Kada je doneo konačnu odluku, pozvao me i upitao da li hoću da idem u grad da brinem o deci. Najpre nisam htela, posle sam pristala. Tako sam pedeset i sedme otišla u Vršac. I Florika i George su tamo završili gimnaziju. Ona se posle udala, a on je otišao u Novi Sad na studije. Čerka je šezdeset i sedme dobila sina – mog unuka. Imam i dve unuke sa sinovljeve strane. U Vršcu sam živela nekih dvanaest-trinaest godina. Dok je trajala školska godina, bili smo tu, a raspuste smo provodili u Uzdinu.

Kako se živelo za vreme Tita?

- Živelo se lepo i dobro. Od Tita su ljudi saznali gde je Amerika, do tada nisu znali ni gde se nalazi Beograd! Kakav god bio, puštao je ljude da odu gde hoće.

A devedesetih?

- Katastrofalno! Inflacija, restrikcije struje, bedna plata... Znam da se jednom snaja vratila s posla, dobila je platu i odmah me poslala da odem do prodavnice da kupim šta mogu. Vratila sam se sa vrećicom praška za pecivo! Bilo je jako teško...

Vidim da ne nosite narodnu nošnju. Otkad?

- Čerka me je ubedila da mi ne treba, da je mnogo lakše bez nošnje. Sećam se jednom sam išla na železničku stanicu, naravno obučena u nošnju. Onda su me dvojica dečaka pitali: -Baba, šta će ti taj rep? Eto, od tada više ne oblačim nošnju. Ali ručni rad sam radila čitavog života, i posle udaje, iako mi nije mnogo toga trebalo. Radila sam i za unuke, da imaju kada se budu udale. Radila sam ručni rad i za državu. Do toga je došlo zahvaljujući jednoj ženi iz Uzдина, ona mi je rekla za celu stvar. Najviše sam pravila stolnjake. Radila sam to godinama, čak sam i zarađivala.

Kakva ste prava imali kao žena? Da li ste imali mogućnosti da kažete svoje mišljenje?

- Kome? Ja nikada nisam imala kome šta da kažem. Ni za šta nisam bila pitana!

Da li se promenio položaj žene u dvadeset i prvom veku?

- Da, promenio se. U prošlosti je bio jedan gazda u kući koji je brinuo o novcu. Ako je hteo da ti dà – dobro, ako ne – nikom ništa! Ja sam stara, ali sam doživela i preživela mnogo toga. Danas je drugačije. I žene su glavne i pitaju se za mnoge stvari.

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Da im bude dobro i da imaju mnogo sreće. Gde nema sreće, džaba sve ostalo!

Laura Spariosu, 1. decembar 2008.

Lija (1930), Nikolinci

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rođena sam drugog decembra tridesete godine u Nikolincima. Moj otac, Teodor Ćobanu, bio je sveštenik. Rođen je u Torku, gde je deda radio kao pisar. Deda je bio poreklom iz Lokava, a baka je bila kći sveštenika iz Uzdina. Tata je imao dva brata. Deda je devetsto dvadesete godine iznenada preminuo od posledica moždanog udara, tako da su otac i njegova braća ostali siročići. Dedu nisam stigla da upoznam, znala sam ga samo sa fotografija. Tata je završio srednju školu u Segedinu, zatim je upisao studije na Teološkom fakultetu u Karansebešu u Rumuniji i postao sveštenik. Bakina želja je bila da najstariji sin ostane u porodičnoj kući i bude sveštenik u selu, ali nije se tako desilo. On se oženio Paraskevom Ruža, mojom mamom, koja je bila iz Nikolinaca. Posle dve godine moji roditelji su se iz Lokava preselili u Nikolince, budući da im je tu bio potreban sveštenik.

Tata nikada nije preboleo što je napustio rodno selo koje je jako voleo. Bio je uzoran suprug i otac. Imam jednu sestru, Dojnu, koja je tri godine starija od mene i živi sa porodicom u Americi. Kako sam naknadno saznala, moj dolazak na svet je bio praćen izvesnim razočaranjem, što je normalno, jer se očekivalo da drugo dete bude muško. Tata se uvek šalio govoreći da bi voleo da u dvorištu vidi i poneki bič, ne samo lutke. Međutim, nije uopšte bio strog prema nama. Ipak, nismo to iskorišćavale. A kada je u trideset i petoj godini oboleo od astme, bile smo mu jedina uteha. Vremenom je bolest sve više uzimala maha, tako da ga je onemogućavala da radi svoj posao.

Iz tih razloga je drugi seoski sveštenik (bila su u selu dvojica njih) doveo nekog kapelana koji je imao

pretenzija da živi u parohijskoj kući u kojoj smo mi stanovali. Bili smo primorani da se uselimo u malu i neodgovarajuću kuću moje bake. Od tog trenutka su počele sve naše muke. Deda je imao nešto zemlje koju je obrađivao, ali to nije bilo dovoljno za naše školovanje. Zbog toga su moji roditelji iznajmili kuću u Vršcu, da bi bili sa nama dok ne završimo gimnaziju. Tatino zdravlje se pogoršavalo i preminuo je u četrdeset i devetoj godini.

Problemi mojih roditelja su se podudarali sa godinama Drugog svetskog rata, što je dodatno pogoršalo stvari. Pošto se tata razboleo, mama je preuzela brigu o kući i o nama. Posle njegove smrti ostala je sama, jer smo moja sestra i ja već bile zasnovale porodice. Pošto je sestra otišla sa porodicom u Ameriku, godinama je bila sama. Pred sam kraj života, provela je nekoliko godina u Novom Sadu u jednom gerijatrijskom centru, preko puta zgrade u kojoj sam ja živela, što mi je omogućavalo da je viđam svakodnevno. Preminula je u sedamdeset i sedmoj godini. Sahranjena je u Vršcu, pored tate. Obnavljajući nebrojeno puta u mislima ove događaje, shvatila sam nešto što ću sada i reći: da li je bilo humano naterati bolesnog čoveka sa dvoje dece, bez sredstava za život, da napusti parohijsku kuću, samo zato da bi selo imalo dvojicu sveštenika? Mislim da se odgovor sam nameće.

Kakvi su bili uslovi u kojima ste se školovali?

- Moja generacija je završila gimnaziju u veoma teškim ratnim uslovima. U prvi razred gimnazije sam krenula u jesen četrdeset i prve, kada je zemlja bila pod nemačkom okupacijom. Kada sam završila treći razred (četrdeset i četvrte godine), umesto u jesen, početak nastave je odložen za proleće četrdeset i pete. Naime, septembra četrdeset i četvrte je došlo do povlačenja okupacionih snaga, a mesec dana posle toga je usledilo oslobođenje. Maturu sam položila četrdeset i devete u teškim ekonomskim uslovima, za vreme Informbiroa*. Ovi događaji su drastično uticali na proces školovanja.

Zbog mladih generacija treba da kažem da se tadašnji obrazovni sistem razlikovao od današnjeg. Posle četiri, pet ili šest razreda u rodnom mestu, deca su nastavljala školovanje u gimnaziji u Vršcu, gde su upisivala prvi razred. Nastava se odvijala na rumunskom jeziku. Ovde su dolazila deca iz svih rumunskih sela iz srpskog Banata. Posle četiri razreda (niži kurs) učenici su upisivali ili Učiteljsku školu, ili opštu gimnaziju. Gimnazijalci su na kraju školovanja polagali maturu. A i po završetku prva četiri razreda polagala se tzv. „mala matura“.

Pred kraj poslednje godine gimnazije, u proleće četrdeset i devete godine, počelo je da se govori o našem učešću na radnim akcijama za vreme letnjeg raspusta. U toku je bio period nazvan „obnova zemlje“. Godinu dana ranije mladi su izgradili prugu Brčko-Banović a usledila je izgradnja autoputa Beograd-Zagreb pod nazivom „Bratstvo - jedinstvo“. Odlazak na radnu akciju je trebalo da usledi posle polaganja maturalnog ispita. Nadali da ćemo imati izvesne olak-

šice prilikom upisa na fakultet ako idemo na radnu akciju. Tako je naš razred, zajedno sa drugim razredima iz Gimnazije i iz Učiteljske škole, formirao brigadu koja je radila u blizini mesta Mala Kapela i Brodski Stupnik u Hrvatskoj. Za smeštaj je bio predviđen prostor sa barakama, sanitarnim punktovima itd. Pošto je bilo leto nije bilo potrebno mnogo za život. Postojao je raspored kojeg smo se striktno pridržavali kao u vojsci: ustajanje u ranim jutarnjim časovima, umivanje hladnom vodom, doručak, odlazak na rad, užina na gradilištu, ručak, popodnevni odmor, predavanja iz marksističke ideologije, večera, paljenje logorske vatre, odlazak na spavanje. Dizanje zastave ujutru i spuštanje uveče bili su najsvetiji trenuci. Tokom šest nedelja organizovan je i kulturno-umetnički program. Budući da je u brigadama bilo pripadnika raznih naroda i narodnosti, svako je predstavio deo svoje kulture. Zbog toga je jedan naš drug otputovao u Banat da donese rumunsku narodnu nošnju u kojoj smo nastupili. Iako danas više nema lozinki o bratstvu i jedinstvu, smatram da su ovakve radne akcije zaista imale pozitivnu vaspitno-obrazovnu ulogu. U decenijama koje su usledile više puta sam prolazila ovim autoputem, rado se sećajući da sam učestvovala u njegovoj izgradnji. Hrvatska je danas druga država, nažalost. A kako je nekad lepo zvučalo to „bratstvo i jedinstvo!”

Šta se desilo po završetku gimnazije?

Školsku godinu četrdeset devetu - pedesetu provela sam kod kuće u Niko-lincima, zajedno sa roditeljima i bakom i dekom sa majčine strane. Posle završene gimnazije i polaganja maturalnog ispita, nisam uspela da se upišem na studije u jesen četrdeset i devete, a ni materijalni položaj mojih roditelja nije bio tako dobar da bih mogla studirati u Beogradu. Tata već sedam godina nije obavljao svešteničku dužnost zbog bolesti i nije primao nikakvu platu pa smo živeli od zemlje koju su obrađivali baka i deka. Vreme davanja „obaveze”** je prošlo, ali se insistiralo na tome da se zemljoradnici ujedine u zemljoradničke zadruge.

Da bih imala neku preokupaciju, a i da bih doprinela poboljšanju kućnog budžeta, zaposlila sam se kao administrativna službenica u zemljoradničkoj zadrugi u selu. Tu sam radila do jeseni sledeće godine. Atmosfera u kući nije bila ni vesela, ni primerena mojim mladalačkim godinama u takvim uslovima. Imala sam neizmernu ljubav roditelja i bake i deke. Monotoniju svakodnevnog života su razbijala pisma moje sestre Dojne koja je bila na studijama u Rumuniji četiri godine, bez mogućnosti da makar jedan jedini put dođe kući: zbog Informbiroa granica sa Rumunijom je bila zatvorena, a pisma su stizala sa zakašnjenjem. Posle godinu dana provedenih kod kuće, u leto devetstopedesete uspela sam da upišem studije farmacije u Beogradu. Pohađala sam sva predavanja i vežbe. Imala sam i kolegice iz Beograda koje na nas iz provincije nisu baš obraćale pažnju, a jedva da se sećam profesora koji su nam predavali. Znam da nam je Organsku hemiju držala jedna mlada profesorka, a Neorgansku neki profesor

proćelav i niskog rasta. Matematiku nam je predavao u prvom semestru profesor koji je insistirao na proporcijama. Da bih se pripremila za njegov ispit koji je bio već u januarskom roku išla sam na privatne časove. Položila sam sa sedmicom i bila zadovoljna jer nikada nisam bila sjajna iz ovog predmeta. U junskom ispitnom roku sam izašla na Neorgansku hemiju, ali nisam položila. Najverovatnije bih i nastavila započete studije, da se kraj te školske godine nije podudarao sa povratkom mog budućeg supruga iz Rumunije. Okolnosti su bile takve da sam napustila studije, ali ću kasnije ponovo početi da studiram i to pod uslovima koji su za mene bili dosta nepovoljni, pošto sam tada već imala svoju porodicu. To je, međutim, posebno poglavlje u mom životu.

Kako ste upoznali svoga supruga?

- Kad sam radila u onoj zemljoradničkoj zadruzi počela sam da se dopisujem sa čovekom koji će kasnije postati moj suprug. On je studirao medicinu u Bukureštu zajedno sa mojom sestrom i njenim mužem Simom Spariosu. Postali su bliski prijatelji jer su delili istu sudbinu koja im nije dozvoljavala da pređu granicu i dođu u posetu roditeljima. Mojse i ja se nismo znali iz gimnazije, ali je on osećao bliskost prema mojoj sestri i zetu tamo, pa je počeo meni da piše i da mi za praznike šalje čestitke. Mislim da se sve ovo izrodilo iz nostalgije za zavičajem koji nije posetio punih šest godina. U izolaciji u kojoj sam živela u Nikolincima prihvatila sam da se dopisujemo. Tako se među nama rodila neka vrsta uzajamne simpatije. Tokom sledećih meseci, pošto se već približio kraj studija, on je u pismima sve češće govorio o povratku u zemlju, što je značilo da ćemo se sresti i upoznati. Kad sam u aprilu pedeset i prve godine spremala ispit iz Neorganske hemije, dobila sam telegram u kojem je pisalo da Mojse Magdu osamnaestog maja stiže u Vršac. Sadržaj ovog pisma je u meni izazvao najrazličitije emocije. Veliko iznenađenje je bilo propraćeno radošću i nadom, ali i određenim strahom od nepoznatog. Sa studentom Nakone dopisivala dve godine, obećao mi je da će se vratiti i sad je taj telegram bio pravi dokaz da će se to i dogoditi. Kao što je poznato, Jugoslavija i Rumunija su u tom periodu prekinule sve političke i državničke veze. Kao jugoslovenski državljanin, moj budući suprug je morao što pre da napusti Rumuniju. Sretna okolnost je bila ta što je naredba postala važeća tek onda kada je polagao poslednje ispite na Medicinskom fakultetu.

Toga dana u Vršac su došli njegov otac i moja majka da bi ga dočekali. Mama je htela da čuje vesti od moje sestre. Pošto je došao iz neprijateljske zemlje, Mojse je nekoliko dana proveo na ispitivanju. Naš susret se odigrao tridesetog maja pedeset i prve u Nikolincima. Naravno da je svako imao stvorenu sliku o onom drugom, na osnovu pisama i fotografija koje smo razmenjivali. Ono što me je na prvi pogled privuklo je bila iskrenost, ozbiljnost, doslednost i, naravno, pažnja koju mi je ovaj čovek ukazivao. Tih nekoliko dana koje je

proveo kao gost u našoj kući iskoristili smo da se upoznamo i nadoknadimo izgubljeno vreme. Cilj ove posete je bio da nam Mojse ispriča o sestri i zetu koji su se tek posle nekoliko nedelja vratili iz istih razloga. I moram da kažem da je naš prvi susret ostavio pozitivan utisak na mene. Sledećih nedelja nekoliko puta smo se sreli u Nikolincima i dogovorili smo se da se sretnemo dvadeset i prvog juna u Beogradu, kada sam imala ispit iz Neorganske hemije. Verovatno sam mislima bila okrenuta drugim stvarima, tako da se nisam baš najbolje spremila i ispit nisam položila, ali u Mojseovom prisustvu sam brzo prebolela neuspeh, iako je upis druge godine studija bio pod znakom pitanja.

U toj situaciji Mojse je predložio da napustim studije i da se venčamo. Kasnije sam nebrojeno puta procenjivala ovu epizodu svog života da li sam napravila dobar izbor. Tada mi je to izgledalo normalno i mogu da kažem da ni kasnije nisam promenila mišljenje.

Kada sam ponovo počela da studiram pošto sam zasnovala porodicu, imala sam stalnu podršku svoga supruga. Odlučili smo da se venčamo i stavili smo naše roditelje pred svršen čin i njima je jedino preostalo da se slože. Mojse je napunio dvadeset i šest godina, bio je formirana ličnost, roditelji ga nisu videli sedam godina i nisu se opirali odluci koju je doneo njihov jedinac. Pošto sam postala njegova supruga, saznala sam da je u selu bilo i drugih devojaka koje su razmišljale o udaji za mladog lekara.

Veridba je bila početkom jula, a venčanje drugog septembra pedeset i prve uprkos teškoj ekonomskoj situaciji. Moja venčаницa je bila skromna, a mladoženja je nosio odelo tamne boje. Najsvečaniji trenutak je bila ceremonija venčanja u seoskoj crkvi. Obred venčanja obavila su dva sveštenika; moj otac je ovoga puta prisustvovao u ulozi roditelja. Večera je trajala do kasno u noć, a u zoru smo krenuli vozom u Pančevo, pa u Zrenjanin, pa u Ečku. zaprežnim kolima jer drugog prevoznog sredstva nije bilo. Tamo je počeo moj život supruge lekara u kući moje svekrve i svekra. Tu sam provela godine mladosti za koje me vežu mnoge uspomene.

Biti seoski lekar u to vreme u selu bilo jako teško i podrazumevalo je da nemaš radnog vremena ni nedeljom ni praznicima. Situacija se iskomplikovala kada je Mojse postavljen za lekara i u susednim selima – Stajićevu, Lukinom Selu i Belom Blatu, gde je odlazio tokom nedelje. Prevozna sredstva su bila bicikl, kočije, motocikl i džip, zadnjih godina. Ovo kažem zato da bi bilo jasno da je moj muž stalno odlazio od kuće i da smo jako retko bili zajedno. Ja sam ostajala sa njegovim roditeljima i nije mi uopšte bilo lako da se prilagodim novonastaloj situaciji i budem uzorna snaja u kući deda Sime i ujne Marije, kako su ih zvali meštani. Izvesno „osveženje” je donelo rođenje naše ćerke Rodike, dvadeset i petog jula pedeset i druge. Kad sam rodila Rodiku Mojse je služio vojsku u Beogradu pa smo mu poslali telegram da dođe i vidi dete. Porodila

sam se u kući, jer su uslovi u zrenjaninskom porodilištu bili jako loši. Rodiku sam odgajala relativno lako. Bavila sam se njome ceo dan, a pomagali su i baka i deka, srećni jer su dobili unuku. Kuća u kojoj smo živeli je bila velika, tako da su uslovi za život bili dobri, a bilo je i mnogo hrane i voća. Kad se vratio iz vojske, koliko dugo je tamo bio Mojse je preuzeo mnogobrojne lekarske obaveze, a u kući je bio jedino noću. Tako su protekle prve godine u Ečki, gde mi je glavna preokupacija bila staranje o ćerki, zatim održavanje kućne higijene i, ponekad, asistiranje svekrvi u kuvanju i pravljenju kolača.

U međuvremenu se u našoj porodici desio jedan tragičan događaj. Osaamnaestog aprila pedeset i pete sam rodila drugo dete, dečaka, što je bila velika radost za sve nas. Radost je, međutim, kratko trajala. Dete je posle dva dana iznenada preminulo. Nismo saznali uzrok smrti. Tako sam u jesen iste godine upisala Višu pedagošku školu u Zrenjaninu. Verovatno se i ovde umešala sudbina. Da je naš sin bio živ, ne bih nastavila da studiram, već bih se posvetila gajenju dece. Tako smo Mojse i ja rešili da nastavim školovanje

Kako se odvijao Vaš život kada ste ponovo počeli da studirate?

- Petnaest godina dug period koji sam provela u Ečki obuhvata i studije na Višoj pedagoškoj školi u Zrenjaninu. Škola je otvorena u jesen pedeset i pete sa ciljem da se ovde školuje nastavni kadar koji će predavati u osnovnoj školi od petog do osmog razreda. Studije su imale dva usmerenja, trajale su dve godine, odnosno četiri semestra. Informaciju o ovome sam našla u nedeljniku *Liber-tatea* (Sloboda) i odlučila sam da napišem grupu za srpskohrvatski i rumunski jezik, predmete za koje sam znala da mogu da predajem u seoskoj osnovnoj školi. U prilog mi je išla i činjenica da je Ečka udaljena samo sedam kilometara od Zrenjanina, bilo je i autobusa, tako da sam studije upisala kao redovna studentkinja. Da bi se pravila razlika između kandidata koji su završavali Učiteljski fakultet i onih koji su završavali Višu učiteljsku, ovi drugi su, po diplomiranju, dobijali zvanje nastavnika.

Tako sam postala studentkinja i pohađala svakodnevno predavanja u Zrenjanin, odakle sam se vraćala u popodnevним satima, a o ćerki su se starali baka i deka za to vreme. Pošto su studije trajale svega četiri semestra, nastavni plan i program je bio izuzetno opterećen predavanjima i ispitima. Ipak, uspela sam da diplomiram posle dve i po godine, februara pedeset i osme i počela da radim u Ečki, gde sam predavala rumunski i srpski jezik osam godina i bila razredni starešina dvema generacijama učenika. Državni ispit sam položila posle godinu dana, napisala sam i rad o piscu Aleku Rusou, mentor mi je bio profesor Radu Flora. Koliko se sećam, ova škola je postojala do šezdeset i treće godine, kada se na Filozofskom fakultetu u Beogradu otvorila Katedra za rumunski jezik i književnost kao strani jezik.

Prvo radno mesto je nastavnice u školi u Ečki.

Tako je. Pošto sam stanovala blizu škole, a moja ćerka je ostajala kod kuće sa bakom i dekom, uspela sam da se uključim u pedagoški rad bez mnogo napora. Oduvek sam volela rumunski jezik, imala sam afiniteta za ovaj predmet, posedovala sam čak i knjige koje sam donosila iz Rumunije, što mi je pomagalo u osmišljavanju nastavnog plana. Na času su učenici radili po udžbenicima Závoda za izdavanje udžbenika.

Da bih nastavila životnu priču, moram da se osvrnem na karijeru svoga supruga koji se nije zadovoljio time da do kraja života ostane seoski lekar. Još za vreme studija, imao je afiniteta za otorinolaringologiju. Budući da nije mogao da napusti radno mesto, završio je specijalizaciju paralelno sa poslom koji je obavljao, putujući svakodnevno tokom nekoliko meseci u Beograd. Mogu da kažem, bez preterivanja, da je Mojse bio čovek jake volje, znao je šta hoće i kako da to sprovede u delo.

Kada je šezdeset i pete položio ispit za otorinolaringologa, počeli smo da razmišljamo o preseljenju u neki veći grad u kome bi on mogao da se zaposli kao specijalista, a naša ćerka da ide u srednju školu. Najbliži grad je bio Zrenjanin, u tom slučaju bismo ostali da živimo u roditeljskoj kući. Nije se tako dogodilo jer u zrenjaninskoj bolnici nije bilo upražnjenih mesta za specijaliste njegove struke. Razmišljali smo i o odlasku u Vršac, ali ni tamo situacija nije bila bolja. Gde god da smo se preselili, postavio bi se odmah i problem pronalaženja novog posla za mene i problem stana. U to vreme lekari i profesori nisu dobijali stanove, kao što je to bio slučaj sa političarima ili novinarima. Posle nekoliko pokušaja, odlučili smo da se preselimo u Novi Sad. Uspeli smo da kupimo stan na kredit, a ja sam bila primljena na mesto lektora u Redakciji na rumunskom jeziku Radio Novog Sada. U međuvremenu se Mojse zaposlio u Beogradu i narednih pet godina je svakodnevno putovao na relaciji Novi Sad – Beograd.

Šta je značilo biti vernica i učiteljica tih godina posle rata?

- Ustav naše zemlje garantovao je slobodu veroispovesti svakom svom građaninu, ali je taj isti Ustav sadržao član prema kome je crkva odvojena od države. Kao državna ustanova, škola je na taj način bila odvojena od crkve. Nije mi poznato da li su nastavnici branili učenicima da idu u crkvu, ali je, vremenom, to postalo nepisano pravilo. Što se odlaska nastavnog kadra u crkvu tiče, ovakav čin je bio smatran teškim disciplinskim prekršajem. Govorilo se da učitelj ili nastavnik koji veruje u Boga ne može vaspitavati mlade generacije. Zbog ovakve ideologije crkve su bile skoro prazne, bez dece i bez intelektualaca, čak i za vreme praznika. Jedini su za Uskrs deca odlazila u crkvu, uprkos zabrani, želela su da zajedno sa roditeljima prisustvuju trenucima duhovnog uzdignuća, a niko iz škole im zbog toga nije prigovarao. Napomenula bih i da nisu svi članovi našeg kolektiva bili učlanjeni u Komunističku partiju. Što se mene lično tiče, nikada nisam imala člansku kartu, a isto mogu da kažem i za celu moju porodicu, bez

pretenzija da ovo bude shvaćeno kao neka vrsta priznanja. Jednostavno, imala sam druga uverenja.

Vraćajući se na odnos škola-crkva, najinteresantnija stvar se odigravala tokom tri božićna dana. Deca bi tih dana dolazila u školu, ali su nekako nastojala da pokažu da je praznik: nosila su novu odeću i obuću, a za užinu bi donosila kolače koje su međusobno delili. Ovo je bio prećutni znak da se u njihovim porodicama slavio Božić. Mi nastavnici smo primećivali razliku, ali nismo ništa govorili, čak mislim da je većina delila njihovu radost.

Šta se desilo pošto ste se preselili u Novi Sad?

- Najduži period mog života je onaj koji sam provela u Novom Sadu. Ečku smo napustili jedne nedelje, prvog novembra šezdeset i šeste. U subotu sam se oprostila od kolega iz škole, gde sam radila osam godina. U ponedeljak, drugog novembra, javila sam se na novo radno mesto. Odluku da se preselimo u toku školske godine smo doneli u trenutku kada je trebalo da preuzmemo stan. Osim toga, mesto lektora na radiju je moralo da bude popunjeno. Odlazak je bio praćen određenom dozom tuge koju je još više naglašavala i kasna jesen. Nameštaj smo prebacili kamionom, ja i Mojse smo putovali kolima. Iza nas su ostale prazne prostorije i stari roditelji čija je usamljenost bila ublažena time što je Rodika ostala kod njih još godinu dana da bi završila osnovnu školu.

Praveći retrospektivu svega, smatram da smo bili dosta hrabri kada smo odlučili da u Novom Sadu počnemo novi život. Ali, da budem iskrena, moram da priznam jednu stvar: tek u ovom stanju sam se prvi put osećala kod kuće, jer sam imala punu slobodu da radim šta hoću i kada hoću. Naravno, nedostajala mi je bašta i druge pogodnosti koje sam imala u Ečki, ali nikada nisam zažalila što smo otišli.

Što se posla u Redakciji tiče, snalazila sam se dosta dobro. Radni raspored je bio pomalo neobičan i zavisio je od satnice emisija. Moja dužnost je bila da lektorišem materijale koji su bili emitovani u trinaest, osamnaest i dvadeset i dva časa. Radnih sati nije bilo mnogo, ali je razmak između emisija bio velik. Pošto je autobuska stanica bila blizu našeg stana, išla sam kući posle svake emisije, tako da sam na posao dolazila tri puta dnevno. U to vreme u Redakciji je bilo samo jedno lektorsko mesto, tako da se uvek postavljalo pitanje ko će raditi lekturu kada sam bila slobodna – subotom i nedeljom ili za vreme praznika. Ovaj problem se rešavao godinama od slučaja do slučaja, tako da nikad nisam bila sigurna da li mogu da iskoristim slobodno vreme pa otputujem sa porodicom, ili ne. Ipak, po proširenju programa, zaposlen je još jedan lektor. Dužnost lektora je bila da pažljivo pregleda tekstove i ispravi greške. Posao nije bio težak, a imao je i svojih prednosti - bila sam informisana o svemu šta se dešavalo u zemlji, pa i u svetu. I atmosfera u Redakciji je bila živahna. Priroda posla je takva da novinari nisu satima morali da sede u kancelariji, već bi dolazili kada su snimali

materijal. Kad bi se sreli, započeli bi razgovore u kojima je bilo i senzacionalizma, humora itd. Pokušavala sam bezuspešno protestujem, jer su me ometali u poslu. Bili su toliko spontani i orni za razgovor, da niko nije mogao da ih spreči.

Na Filološkom fakultetu u Beogradu je, pri Odseku za romanistiku, osnovana Katedra za rumunski jezik i književnost, kao strani jezik šezdeset treće. Po ukidanju Više pedagoške škole u Zrenjaninu, za redovnog profesora je tamo izabran profesor Radu Flora. Tako sam došla na ideju da nastavim studije, sa namerom da postanem profesor rumunskog jezika. Vanredno sam upisala studije šezdeset i sedme godine, s tim da su mi bili priznati ispiti sa Više pedagoške škole (pod uslovom da položim razliku) i počela sam da slušam treću godinu. Usledili su odlasci za Beograd, konsultacije sa profesorom Florom, susreti sa kolegama od kojih su neki bili Srbi, a neki Rumuni. Profesor nas je i različito tretirao. Za Srbe rumunski je bio strani jezik, za nas – maternji. Paralelno sa obavezama na poslu i u porodici počela sam da učim, da bih položila razliku, tj. ispite iz Latinskog jezika i Sociologije kulture. Naravno, trebalo je položiti i ispite sa treće i četvrte godine iz Savremenog rumunskog jezika i Istorije rumunske književnosti. Gradivo mi je bilo poznato, zato što sam deo toga već slušala i na prethodnim studijama, predavala ga u osnovnoj školi, a imala sam i potrebnu literaturu. Priprema za ispite je podrazumevala da više čitam, tako da sam morala da se odreknem sitnih zadovoljstava – druženja, odlazaka u pozorište, putovanja itd. Uradila sam to da bih postigla zacrtani cilj; osim toga u mojim godinama mi je bilo vrlo neprijatno da se nepripremljena pojavim na ispitu. Isplatio se: sedamdesete sam diplomirala. Moram dodati da sam kod profesora Flore imala isti tretman kao i ostale kolege, bez obzira na to što sam bila zaposlena. Generalno gledajući, dobro smo se slagali. Bio je ovo treći put kako mi je predavao. Prvi put je to bilo u gimnaziji Vršcu, gde nam je predavao francuski i latinski, a drugi put na Višoj pedagoškoj školi u Zrenjaninu.

Posle nekoliko godina provedenih u Radio Novom Sadu, počela sam da pišem članke koji su bili emitovani u raznim emisijama. Svakodnevni kontakt sa novinarskim tekstovima je uticao na mene tako što sam studioznije počela da proučavam način na koji su bili pisani. Postepeno sam počela da analiziram lingvističke odlike tih tekstova, da beležim propuste, klasifikujem ih i identifikujem uzroke njihovog nastanka. Najveći broj grešaka je bio iz leksikologije i morfosintakse. Da bih dala svoj doprinos poštovanju književne norme u emisijama, počela sam da pišem članke koji su objavljeni u časopisu *Tribuna tineretului* (Tribina mladih) koji je osnovan sedamdeset i druge. Časopis se štampao jednom mesečno, tako da sam tokom šest meseci pisala rubriku *Probleme de limbă* (Problemi u jeziku) ukazujući na propuste i greške u upotrebi jezika u emisijama Radio Novog Sada na rumunskom jeziku. Posle nekoliko godina, objavila sam osamdesete knjigu pod naslovom *Aspecte ale cultivării limbii române în Voivo-*

dina (Aspekti negovanja rumunskog jezika u Vojvodini). Bio je to tek početak. U godinama koje su usledile nastavila sam da proučavam rumunski jezik u našoj sredini iz svih aspekata.

Usavršavanja u struci su neophodna.

- Početkom sedamdeset i treće ukazala mi se prilika da dobijem stipendiju za usavršavanje rumunskog jezika, što je značilo da ću provesti četiri meseca u jednom od univerzitetskih centara u Rumuniji. Prilika je bila vrlo privlačna i dobrodošla, ali je podrazumevalo da ću na duže vreme ostaviti porodicu. Moram priznati da me je suprug i ovoga puta podržao. Mogla sam izabrati Bukurešt, ali sam ipak odlučila da to bude Temišvar, da bih bila bliže kući. Tako sam se januara sedamdeset i treće uselila u studentski dom u udobnu sobu za strance sa kupatilom i televizorom. Studijski boravak nije podrazumevao određeni program, tako da sam se sama organizovala. Pokušala sam maksimalno da iskoristim ovaj period koji će igrati veliku ulogu u mojoj karijeri kako će se naknadno ispostaviti. Na Filološkom fakultetu u Temišvaru se jako insistiralo na radu sa studentima, ali i na bavljenju naukom. Atmosfera je bila takva da sam odlučila da poradim na svom školovanju. Na nagovor profesorke Silvije Rogobete, profesora Vasilea Care i drugih kolega, odlučila sam da upišem postdiplomske studije. Nameru nije bilo lako realizovati, bilo je potrebno posebno odobrenje – bila sam strani državljanin – trebalo je naći mentora itd. Na sopstvenu inicijativu sam se obratila profesoru Štefanu Munteanu. Jako su mi imponovali erudicija i način na koji je držao predavanja iz istorije rumunskog književnog jezika.

Po dobijanju odobrenja i po prihvatanju profesora Munteanu da mi bude mentor, shvatila sam da je od doktoranata uvek zahtevao najviše. Ali nisam žalila. Nastavni plan i program je predviđao da svaki kandidat treba da položi dva ispita i napiše dva referata iz oblasti koju je izabrao. Pre toga, kandidat je, u dogovoru sa mentorom, morao da osmisli naslov doktorske disertacije, od čega je zavisilo koje će ispitate polagati. Što se mene tiče, htela sam da se bavim nekom neistraženom oblašću. Tako sam donela odluku da se bavim banatskim piscima iz neke dalje epohe i da istražujem jezik Jona Popovića, Viktora Vlada Delamarine, Mihaila Gašpara, Georgea Grde i Kasijana Munteanu. Neki su pisali i na rumunskom književnom jeziku i u dijalektu, tako da sam radila poređenje ova dva jezička registra, vodeći računa o normama književnog jezika, folklornim elementima, dijalektalnom izgovoru. Naslov disertacije je bio *Normă și dialect în limba scriitorilor bănățeni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea* (Norma i dijalekt u jeziku banatskih pisaca sa kraja XIX i početka XX veka). Pošto smo osmislili naslov, položila sam ispitate i napisala referate. Posle toga, preostalo je da radim na disertaciji.

Kako je dalje tekla Vaša karijera univerzitetske profesorke?

- U jesen sedamdeset i četvrte napustila sam mesto lektora u rumunskoj redakciji i prešla na Filozofski fakultet u Novom Sadu jer je te godine na Fakultetu raspisan konkurs za lektora za rumunski jezik. U to vreme je u Vojvodini u službenoj upotrebi bilo pet jezika nacionalnih zajednica, među kojima je bio i rumunski, pa je bilo neophodno da se osnuje i Lektorat za rumunski jezik. Budući da sam ispunjavala uslove konkursa, od prvog decembra sam počela da radim na Fakultetu.

Lektorat za rumunski je u početku funkcionisao pri Katedri za francuski jezik. Šef katedre je bio profesor Miloš Jovanović, osoba širokih vidika. On je podržao osnivanje Lektorata i sugerisao studentima francuskog jezika da uče rumunski. Prve godine rumunski se učio fakultativno, sa dva časa nedeljno, bez ispita. Kasnije, između sedamdeset i šeste i osamdeset i prve godine, rumunski postaje izborni predmet za sve studijske grupe, sa četiri semestra i četiri časa nedeljno i pismenim i usmenim delom ispita posle četvrtog semestra. U tom periodu sam na prvoj godini držala kurs iz Istorije rumunskog jezika, a na drugoj iz Leksikologije. Predavanja su bila na srpskom, zato što većina studenata nije znala rumunski. Na vežbama sam sa rumunskim studentima radila gramatiku, dok su studenti Srbi slušali kurs za početnike. Iako smo pripadali Katedri za francuski jezik, moram da kažem da sam imala potpunu slobodu u organizovanju nastave.

U ovako povoljnim uslovima za rad mogla sam da radim i disertaciju. Desilo se, međutim, da je moj mentor otišao u Beč, što je značilo da neću moći da idem kod njega na konsultacije. Celu stvar je spasao njegov saradnik, profesor Vasile Cara, koji je prihvatio da mi pomogne. Najzad, po obavljanju svih neophodnih formalnosti, za datum odbrane je određen dvanaesti jul sedamdeset i devete. Imala sam veliku tremu pri pomisli da ću morati da izložim ekspozice za samo pola sata koliko sam imala na raspolaganju. Izlaganje sam ponavljala i u kolima na putu od Novog Sada do Temišvara. U odlučujućem trenutku uspela sam da savladam tremu i izložim ekspozice, posle čega su usledili referati članova komisije i na kraju reč predsednika, mog mentora, profesora Munteanua. Usledile su čestitke prisutnih koje sam pozvala na ručak u restoran koji se nalazio pored reke Bega. Imam i nekoliko fotografija sa ove svečanosti. Dobila sam i bukete cveća, svi su bili pažljivi prema meni, za stolom sam zauzela počasno mesto. Sve ovo je uticalo da se osetim zaista srećnom. Bio je to dokaz priznanja moga rada koji mi je pružio veću satisfakciju nego dobijanje titule doktora filoloških nauka. Taj dan mi je ostao u pamćenju kao jedan od najblistavijih u mom životu; takvih dana je tako malo za vreme ovog našeg kratkog boravka na ovoj planeti.

Vi ste na Fakultetu zapravo učestvovali u procesu formiranja Katedre za rumunski jezik.

- Od ukupnog radnog staža od četrdeset godina, više od dvadeset sam provela kao profesorka rumunskog jezika na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. U ovom razdoblju, prošla sam i sve izbore u zvanja: sedamdeset i četvrte sam izabrana za lektora, osamdeset i druge postala sam docentkinja, osamdeset i sedme vanredna profesorka, a devedeset i druge redovna. Kao što sam već napomenula, Lektorat za rumunski je funkcionisao u sklopu Katedre za francuski jezik. Ovakvo stanje stvari je potrajalo do aprila sedamdeset i devete kada su lektorati za rumunski i rusinski postali sastavni deo Instituta za pedagogiju. Nadležne vlasti su smatrale da rumunski i rusinski ne mogu biti u sklopu Instituta za strane jezike, budući da je reč o maternjim jezicima nacionalnih manjina koje su u Jugoslaviji. Sledeći korak je bilo formiranje ekipe koja je imala zadatak da osmisli projekat i napiše nastavni plan i program, sa ciljem da se osnuje Katedra za rumunski jezik i književnost. Članovi te ekipe su bili prof. dr Mihajlo Pavlov, direktor Instituta za pedagogiju, prof. dr Radu Flora i ja. Najbolje rešenje za ovu studijsku grupu je bilo da studenti, paralelno sa rumunskim, studiraju i srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti, odnosno francuski jezik i književnost.

Da bismo realizovali ovu ideju, vodili smo iscrpne pregovore sa dvema katedrama, budući da na Fakultetu nisu postojale studijske grupe sa dva profila. Uspeli smo i ujesen osamdeset i prve upisala se prva generacija studenata. Problem koji se već od samog starta nametnuo i sa kojim smo se i kasnije suočavali je bio nedostatak nastavnog kadra. Iz nekih razloga profesori rumunskog jezika nikada nisu bili preterano zainteresovani za postdiplomske studije. Zbog toga su neretko zapošljavani sa pola norme profesori sa drugih fakulteta, a obratili smo se za pomoć i fakultetima iz Rumunije da nam šalju lektore, što se i desilo. Što se broja studenata tiče, prvih godina je interesovanje za našu grupu prevazišlo sva očekivanja. Osamdeset i prve godine se upisalo sedamnaest, sledeće dvadeset i dva studenta. Početak je obećavao, ali su nedugo posle toga stvari krenule nizbrdo. Po mom mišljenju, studente je obeshrabrio težak nastavni plan i program. Zato smo doneli smo odluku da preduzmemo odgovarajuće mere da bi grupa funkcionisala sa samo jednim profilom. Pošto smo napisali nastavni plan i program za novu grupu i nabavili potrebna odobrenja, od jeseni osamdeset i sedme Katedra je počela da funkcioniše sa profilom profesor rumunskog jezika i književnosti. Broj studenata je i dalje oscilirao. Naši studenti potiču iz vojvođanskih opština sa rumunskim življem, dosta udaljenih od Novog Sada. Bez obzira na završenu školu, imali smo loše, prosečne i izvanredne studente. Ovi prvi su uglavnom napuštali studije posle prve godine. Budući da ih nije bilo previše, uspevali smo da ih upoznamo, da saznamo koji su problemi sa kojima se suočavaju i da im pomognemo. Što se mene lično tiče, tražila sam onoliko koliko sam pružala, nikada više. Radujem se kada vidim da su uspeli u životu i

postali pravi profesionalci u delatnosti kojom se bave – obrazovnoj, bibliotekarskoj, novinarskoj.

Kada je reč o mojoj naučnoj delatnosti, napisala sam sedam knjiga i veliki broj radova koji se mogu svrstavati uglavnom u nekoliko kategorija: studije iz rumunskog jezika i književnosti, prilozi proučavanju rumunske kulture, recenzije i prikazi knjiga. Tokom godina provedenih na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu držala sam i predavanja iz više predmeta: Fonetike sa fonologijom, Morfologije, Sintakse, Leksikologije, Istorije rumunskog jezika sa dijalektologijom, a učestvovala sam i u radu na projektima. Između osamdeset druge i osamdeset i sedme godine u toku je bio projekat pod nazivom *Istraživanje razvoja savremenih jezika naroda i narodnosti Vojvodine*. U svojstvu šefa Katedre bila sam rukovodilac potprojekta *Istraživanje savremenog rumunskog jezika i rumunsko-srpskog bilingvizma*. Na projektu se proučavao jezik rumunskih pisaca iz Vojvodine, a osamdeset i šeste sam objavila i knjigu sa istim naslovom - *Proza scriitorilor români din Voivodina (1945-1985)* (Proza rumunskih pisaca iz Vojvodine (1945-1985)). Napisala sam i studije *Unele aspecte ale bilingvismului manifestate în limba română la noi* (Pojedini aspekti bilingvizma u rumunskom jeziku kod nas) i *Observații pe marginea ortografiei limbii române* (Napomene u vezi sa pravopisom rumunskog jezika). U narednom periodu, radilo se na projektu *Izučavanje jezika, književnosti i kulture nacionalnih manjina u Republici Srbiji*. Katedra za rumunski se uključila sa potprojektom *Limba română în mijloacele de informare* (Rumunski jezik u sredstvima javnog informisanja). Kao rukovodilac potprojekta, napisala sam i objavila sledeće radove: *Substituirea lexicale în limba română a mijloacelor de informare* (Leksičke susptitucije u rumunskom jeziku u sredstvima javnog informisanja), *Prezența neologismelor în mijloacele de informare* (Neologizmi u sredstvima javnog informisanja) i *Inovațiile lexicale, mijloc de îmbogățire a limbii* (Leksičke inovacije kao sredstvo bogaćenja jezika).

Ne mogu da nastavim priču, a da ne ispričam nešto, makar i ukratko, o odnosima među zaposlenima na Katedri za rumunski jezik. Moram, pre svega, da kažem nešto o sebi u svojstvu šefa Katedre. Dobro je poznato da nam najteže pada da uradimo „samokritiku“ i budemo i iskreni i objektivni. Smatram da nisam izuzetna u ulozi vođe i da ne posedujem neophodne karakteristike. Nedostaje mi energije, čvrstine, doslednosti. Ipak, smatram da sam uspela da se nametnem ispoljavajući nepristrasnost, disciplinu i respekt prema radu. Zbog toga sam na čelu Katedre ostala do odlaska u penziju. Skromno mogu da konstatujem da svih tih godina nisam imala nijedan težak konflikt ni sa jednim od kolega. Ovo je još jedna satisfakcija koju sam dobila radeći u visokom obrazovanju. U vezi sa funkcionisanjem Katedre problem koji se pojavio bila je nabavka stručne literature. Sa zadovoljstvom mogu da konstatujem da sam doprinela

uspostavljanju uspešne saradnje sa bibliotekama univerziteta u Bukureštu i Temišvaru. Saradnja sa Bukureštom je počela odmah po osnivanju Lektorata i nastavljena je do danas.

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Govoreći o radu koji sam uložila u proučavanje i negovanje idioma koji nas definiše i koji se zove rumunski jezik, jako mi je teško da zaključim da li je to što sam uradila malo, mnogo, ili možda dovoljno. Ono što ostavljam iza sebe su knjige i radovi koje sam objavila, rasuti po raznim novinama i časopisima. Ne verujem da sam neskromna ako kažem da sam sarađivala sa mnogobrojnim institucijama - kulturnim, obrazovnim i drugih profila. Bila sam član raznih komisija, saveta, redakcija, aktiva, radeći skoro uvek slabo plaćen ili neplaćen posao. Kompenzaciju sam dobijala kroz profesionalne satisfakcije i, iznad svega, u saradnji sa ljudima. Dešavalo se da se nekada i naljutim, ali sam se trudila da ne budem opterećena sitnim pakostima nekih ljudi sa kojima sam radila. Naravno, ne valja preceniti sopstveni trud i postignute rezultate, zato što se uvek pretpostavlja da se moglo više i bolje. Kazaću, dakle, da sam, u okolnostima koje nisu uvek bile najpovoljnije, uradila ono što sam mogla.

Laura Spariosu, 26. januar 2009.

Livija (1933), Sutjeska

Pričajte mi o svom poreklu i o svom detinjstvu.

- Potičem iz prilično siromašne zemljoradničke porodice Brenić iz Sarče. Rođena sam devetog avgusta trideset i treće u Sutjesci ili Rumunskoj Sarči – tako se zvalo selo, a postojalo je i selo Nemačka Sarča. Živeli smo dobro, iako nisam imala sreću da budem sa ocem koji se razveo od mame, tako da sam živela sa babom i dedom. Imam polubrata sa očeve strane. Živi u Sarči. Završila sam gimnaziju, kasnije sam upisala Učiteljsku školu u Vršcu, tako da nismo rasli zajedno i, prirodno, nismo baš bili bliski. Ipak, dobro se slažemo, posećujemo i poštujemo.

U detinjstvu je situacija u zemlji bila jako teška. Zemljoradnici su morali da se suoče sa bezbroj nedaća, ali je prava sreća bila što je deda bio kovač, tako da smo imali dovoljno novca, hrane, odeće...

U Sarči sam vodila miran život. Ovde sam završila i osnovnu školu na rumunskom jeziku. U stvari, završila sam prvih pet razreda, zato što školske četrdeset i četvrte – četrdeset i pete godine, kada je došlo oslobođenje, mi nismo hteli da odemo od kuće i krenemo u Vršac u školu jer je svuda bilo mnogo Nemaca koji su se skrivali pred sovjetskim trupama. Nas je bilo strah da odemo od kuće. Ni roditelji nisu hteli da nas puste, tako da sam u rodnom selu završila pet razreda i tek onda krenula u gimnaziju.

U Sarči smo imali dobre učitelje, a istakla bih učitelja Aleksandra Majogana. Jako je dobar pedagog bio i sveštenik Gerasim Andru. Otac Andru je držao nastavu veronauke koju sam i sama pohađala, iako je otac moje majke Live, deda Kračun, bio nazaren.

Rasla sam u religioznoj porodici u kojoj se vodilo računa o moralu. Iako smo dobro živeli, nedo-

stajao mi je otac. Mama se preudala mnogo godina posle razvoda, tako da je dugo bila sama, a bilo je i finansijskih problema. Jako bi se naljutila ako tata nije na vreme slao novac za moj boravak u internatu. Ipak, rasla sam srećna, okružena svim onim što mi je bilo potrebno, a pomagao nam je i deda koji je bio kovač i dosta dobro zarađivao. U to vreme nije bilo lutaka, lopti, ali smo se igrali igara o kojima današnja deca ne znaju ništa. Pravili smo, na primer, svašta od gline.

Bila sam veoma živahno, energično dete, a imala sam uspeha i u svim sportskim igrama. Ali, bila sam i dobra učenica. Veliki broj mojih drugova je završio školu. Neki su postali intelektualci, drugi su ostali na selu, ali i ti koji su ovde ostali bili su među najviđenijima.

Sećam se jednog zanimljivog događaja iz detinjstva. U to vreme nije bio običaj da devojke idu na Tamiš na kupanje. Tamiš je na dva kilometra od Sarče, a bila je sramota da se devojke kupaju, jer nije bilo adekvatnih kupaćih kostima, već tzv. „atlet-kombinezona“. Ali kad smo išle da čuvamo pačiče, pa igrale smo se i „kupale“ zajedno sa pačićima, patkama i guskama. Koristile smo svaku priliku da se rashladimo.

Po završetku rata, septembra četrdeset i pete godine krenula sam u školu. U to doba osnovna škola nije trajala osam, već šest godina, i ko je želeo da nastavi školovanje, morao je da upiše gimnaziju u Vršcu. Htela bih da naglasim da sam bila jako dobra iz matematike i fizičkog. Pobeđivala sam svaki put na krosu. Inače, uspela sam da u roku završim gimnaziju i da nastavim školovanje u Učiteljskoj školi u Vršcu, koju sam takođe završila na vreme.

Tada nije bilo autobusa, a voz za Vršac je išao samo dva puta dnevno, u pet sati ujutru i uveče. U stvari, odlazili smo u Vršac u septembru, a vraćali smo se dvadeset i devetog novembra, za Dan republike, ili za zimski raspust. Leti - ista priča, jer smo dolazili kući tek desetog juna, kada je počinjao letnji raspust.

Leti sam išla na kopanje. U to doba nije bilo poljoprivrednih mašina, tako da se sve radilo ručno. I ja sam radila, ali sam koristila svaki slobodan trenutak za čitanje. Istina, i knjiga je tada bilo malo. Tako je protekao moj život.

Jedini u Sarči koji je imao izuzetno bogatu biblioteku je bio sveštenik Gerasim Andru. Otac Andru je bio poreklom iz Bihora, iz Rumunije, i predavao nam je veronauku. Isto tako, kada je naš učitelj bio odsutan, sveštenik nam je držao i rumunski. Shvatio je da imam dara i za matematiku i za društvene nauke, tako da je savetovao mojoj mami da mi omogući da nastavim školovanje, a stavio mi je na raspolaganje i knjige iz vlastite biblioteke, da bih još više obogatila svoje znanje. Mama je išla kod popadije da joj pomogne da pere i pegla, a sveštenik je pozivao i mene, pitao me koja mi je knjiga potrebna i sugerisao šta da čitam. U stvari, njegova je zasluga što sam uopšte počela da čitam.

Volela sam i muziku. U Učiteljskoj školi sam naučila da sviram violinu. Bila sam i član školskog orkestra, a činjenica da sam svirala violinu bila mi je od kori-

sti i kasnije u životu, dok sam radila kao učiteljica u Vojvodincima, Straži, Vršcu i to za časove muzičkog ili za folklor, zatim za školske priredbe itd.

Kao što sam već napomenula, za vreme raspusta sam radila na njivi. Umela sam sve da radim, ali, pošto sam živela sa majkom, bakom i tetkom u kući, nisam morala da kuvam, a nisam ni previše toga znala o kućnim poslovima, kao ni da peglam, vezem, tkam...

A ručni rad?

- Ni to ne umem, nisam naučila ni da heklam, vezem... Nije bilo materijala, konca, vune... Mene su ostavljali na miru da čitam. To je bilo moje zadovoljstvo, a mojima je bilo jako bitno što sam donela odluku da učim, da postanem nešto u životu. Zbog toga me nisu dirali. A pročitala sam veliki broj stručnih knjiga i beletristike...

Koji je Vaš omiljeni pisac?

- To je Jon Kreanga i, naravno, od pesnika Mihaj Eminesku, najveći rumunski pesnik. Ali, čitala sam i dela Vasilea Aleksandrija i Štefana Oktavijana Josifa, Košbuka, Delavranće itd. Dok sam išla u školu svaki put kada mi je trebalo nešto za lektiru, otac Andru mi je sa zadovoljstvom pozajmljivao knjige, novine i književne časopise.

Sećam se da sam jednom prilikom iz časopisa *Convorbiri literare* (Književni razgovori) koji sam dobila od oca Andrua, napisala rad o folkloru. Rad je naišao na jako dobar prijem kod kolega, ali i kod profesora Radu Flore koji je, saznajući od koga nabavljam literaturu, posetio oca Andrua, da bi se uverio o kakvoj je biblioteci reč. Treba napomenuti da je otac saradivao sa jednom bibliotekom iz grada Turn Severina, u Rumuniji, odakle je nabavljao knjige.

Profesor Flora je hteo i da otkupi neke deficitarne knjige neophodne za nastavu na rumunskom jeziku, ali se otac teška srca odvajao od knjiga koje su mu bile drage. Tek posle njegove smrti, popadija je profesoru Flori stavila na raspolaganje deo biblioteke. Da bi bilo jasno koliko je ta biblioteka bila velika, moram da kažem da radna soba nije bila dovoljna, već je i tavan bio pun knjiga, godišnjaka, kalendara, novina i časopisa. Posebno pamtim kolekciju časopisa *Nădejdea* (Nada) koji sam i sama leti čitala.

Važno je napomenuti da je otac Andru radio i na pisanju monografije o selu Sarča, ali, pošto je teže pisao, zamolio me je da mu pomognem, tako da sam radila na tome zajedno sa njim. Uglavnom je on diktirao, ja sam pisala i, eventualno, tražila po knjigama i časopisima podatke o školi, kulturnim manifestacijama, kao i druge istorijske podatke o Sarči. Mesto se, inače, prvi put spominje u dokumentima iz hiljadu trista trideset i osme godine, kada je u papskim tekstovima selo označeno kao parohija. Istorijski je dokazano da su ovom teritorijom prolazile i rimske legije na putu do dačke provincije Sarmisedetuzi..

O nastanku mesta koje je potpalo pod tursku vlast hiljadu pet stotina pe-

dest i prve godine (tj. odmah po osvajanju Velikog Bečkereka, dvadeset i petog septembra hiljadu pet stotina pedest i prve) pisao je i Erne Marok koji je živeo u Nemačkoj Sarči, a napisao je i monografiju sela. Kao jedan od najpoznatijih istraživača iz Banata, tj. iz Torontalske županije, napisao je veći broj radova iz istorije, isto kao i otac Andru koji je za sobom ostavio značajne radove, naročito o kulturnom i verskom životu meštana Rumunske Sarče.

Otac Gerasim Andru se nalazio na čelu Protopopijata Rumunske pravoslavne crkve u Torontalskoj županiji, kojoj su pripadala i sela Torak, Jankov Most, kao i pojedina mesta koja se sada nalaze na teritoriji Rumunije (Fojeni, Toader, Čakovo - mesto u kome se rodio Jaša Pelić, kasnije inspektor za rumunske škole, zatim Đura Knežević, bivši direktor škole „Olga Petrov“ iz Vršca itd.).

Otac Gerasim je bio jako zadovoljan mojim radom, a i meni je bilo drago da budem u njegovoj blizini, jer sam imala mnogo toga da naučim od ovog plemenitog čoveka, a zahvaljujući njemu sam zavolela i matematiku.

Kad sam krenula u školu, imala sam problema sa srpskim jezikom, budući su u selu živeli samo Rumuni i Nemci. Jedini Srbi su bili krčmar i pisar, čika Sima i čika Bata. Iako je čika Bata živeo preko puta naše kuće, nisam znala skoro ništa srpski. Kada sam četrdeset i pete otišla u Vršac, nisam umela da kažem ni „dobar dan“ na srpskom. Bilo nam je jako teško, tako da nam je naš učitelj Todor Milovan, pošto se uverio da ne znamo srpski, držao dopunsku nastavu iz tog predmeta. U stvari, nismo znali ni ruski, tako da nam je učiteljica Ksenija Bucu, kasnije Avramesku, držala dopunsku nastavu i iz ovog predmeta.

Ruski je bio obavezan?

- Da. Ruski je bio obavezan zato što je naša zemlja u to doba neko vreme bila pod ruskim uticajem, a srpski je bio zvaničan jezik, tako da smo morali da ga učimo. Imali smo sreće što nam je učitelj Todor Milovan u popodnevним satima držao nastavu srpskog i učio nas latinicu. Sa latiničnim slovima nije bilo problema, jer su slična slovima rumunskog alfabeta razlika je u samo nekoliko slova, ali je situacija bila komplikovanija kada je reč o ćirilici.

Sve u svemu, jako slabo smo znali srpski. Nismo bili u stanju ni diktat da uradimo. Kad nam je diktirano „tačka“ ili „dve tačke“, u početku smo, umesto da stavimo date interpunkcijske znake, slovima pisali „tačka“, odnosno „dve tačke“. Učitelj nas je pitao: - Šta to radite, zašto niste stavili tačku? Kad smo shvatili šta smo napisali, smejali smo se. Jasno, bilo nam je jako teško da učimo dva strana jezika. Vremenom je postalo lakše, zato što nismo više učili ruski, nego francuski.

Majka Vas je podržala u nameri da se školujete?

- Jeste, sav novac koji je dobijala od oca trošila je na moje školovanje. Bio je to njen cilj. I otac Andru je imao velikog udela u svemu tome.

U Vršcu sam živela u internatu. Postojao je internat za devojke i internat za dečake. Prve dve-tri godine posle rata u internatu smo bile samo mi, Rumunke. Kasnije su ovde živeli i Rumunke i Srkinje. Imala sam puno drugarica srpske nacionalnosti. Volele su me zato što sam svaki put kada sam dobijala nešto od kuće delila to sa njima. I u Sarči sam imala prijatelja među Srbima. Reč je o kolonizovanom stanovništvu iz Hercegovine koje je ovde došlo četrdeset i pete i četrdeset i šeste godine.

Kako su meštani prihvatili koloniste?

- Posle rata Nemci su, strahujući od dolaska sovjetskih trupa, pobjegli iz sela, a na njihovo mesto su došli kolonisti iz Bosne i Hercegovine, sa planine Zelengore, pored koje je Sutjeska, zbog čega se selo zvanično i zove Sutjeska, iako ga mi Rumuni zovemo Sarča.

Ja sam tada bila mala, imala sam svega jedanaest godina, ali se sećam da su vikali: - Oooooo! Otišla sam, zajedno sa drugom decom, da vidim šta se dešava. Kad ono – kolonisti igraju i pevaju! Ali nisu imali orkestar, trubače ili nešto slično, već su pevali onako, bez muzike. Orilo se na sve strane od njihovog pevanja tako se igralo i pevalo u Hercegovini.

Bosanci, kojih je bilo manje, bili su povučeniji, plemenitiji, tolerantniji, za razliku od Hercegovaca koji su bili energični i temperamentni. Onda je, da bi se prevazišle razlike, u selu organizovano nešto što smatram da je bilo jako dobro osmišljeno, a i urodilo je plodom. Naime, napravljena je „lista prijateljstva“, što je značilo da svaka rumunska porodica mora da se druži sa jednom srpskom porodicom.

Sećam se da su naši prijatelji bili čika Đorđe i tetka Jela. Imali su i ćerku mojih godina koja je otišla u školu u Zrenjanin. Ja sam otišla za Vršac, ali naše porodice su se sprijateljile.

Kada sam za vreme letnjeg raspusta došla kući, kod nas je došla i tetka Jela. Nosila je debelu suknju, vuneni džemper i čarape, dok je moja mama nosila tanku haljinu kratkih rukava. Onda ju je mama podučavala kako da se oblači i kuva u skladu sa našim običajima.

Kad sam drugom prilikom došla kući, kod nas je došla žena koju nisam prepoznala. Shvatila sam ko je ta žena tek pošto mi je baka rekla da je to - tetka Jela. Ovoga puta je bila obučena u modernu haljinu, na nogama sandale, a imala je i tašnu. Hoću da kažem da su ovi ljudi bili jako snalažljivi i da su se jako brzo emancipovali, dok su ovdašnji Rumuni, uključujući i moju majku, i dalje oblačili narodnu nošnju. Ali, bili su i jako vredni, naročito ovi sa kojima smo se družili.

Koju ste školu završili?

U rodnom selu sam završila pet razreda osnovne škole.

Posle Drugog svetskog rata, četrdeset i pete upisala sam gimnaziju u Vrš-

cu, četrdeset i osme sam upisala Učiteljsku školu, a diplomirala sam dvadeset i osmog juna pedeset i druge.

Još u gimnaziji sam postala član Pionirske organizacije. U to doba su se organizovale radne akcije sa ciljem da se obnovi grad. Odstranili smo ostatke kuća porušenih tokom bombardovanja, a radili smo i na izgradnji centra grada. Ispred internata, na mestu gde je bila pijaca, izgrađen je park. Išla sam i u berbu grožđa. Nije bilo radne akcije u kojoj nisam učestvovala.

Dok sam išla u Učiteljsku školu, izabrana sam za predsednika odeljenske zajednice, a bila sam i član Omladinske organizacije ove škole.

Već sam napomenula da sam se, kao dobar sportista, prijateljila sa devojkama srpske nacionalnosti sa kojima sam išla na radnu akciju u Beograd. Na toj radnoj akciji sam proglašena za udarnika. Da li možete da zamislite da sam ja, sa svojih pedeset kila, nosila džakove iste težine! Bila sam čudo i svi su mi se divili.

U prošlosti je bio običaj da mladi šetaju centrom grada, na korzou. Jako sam retko išla na korzo, ali sam zato redovno odlazila na školske priredbe i igranke. Nemojte da mislite da nisam volela da se zabavljam, da ćaskam sa kolegicama ili šetam parkom, ali nisam imala vremena za tako nešto zato što sam marljivo učila. Volela sam da čitam, a subotom i nedeljom sam imala i dopunsku nastavu iz srpskog, da bih što bolje naučila ovaj jezik. Išla sam i na privatne časove. Čitala sam i svu beletristiku koju sam imala na raspolaganju.

Učiteljsku školu je pohađalo oko četiri stotine đaka, tako da smo imali i školski orkestar, čiji sam član i ja bila. Članovi orkestra su bili svi učenici koji su svirali violinu, klavir ili harmoniku.

Sećam se i jedne situacije koja me i sada tera da na smeh. Bila sam treći razred srednje škole, kada smo nas nekoliko devojaka namazale usta ružem. Video nas je profesor pedagogije, Jaša Pelić, i pitao nas: - Dobro, dobro, da li ste vi svesne da se ruž pravi od pseće masti? Kad smo to čule, nismo se više šminkale do kraja školovanja. Ali smo, u međuvremenu, sa ciljem da se zabavljamo i doterujemo, uvek nešto organizovale. Bila je to naša zanimacija.

Niste se družile sa momcima?

- Ne. Išli smo zajedno samo na radne akcije i na sportska takmičenja. Ja sam bila član Sportskog društva „Partizan“, gde sam trenirala atletiku i gimnastiku. U timu je bilo pet momaka i pet devojaka.

Povodom obeležavanja dvadeset i petog maja – Dana mladosti i Titovog rodendan – organizovane su sportske igre, a naša ekipa je redovno pobeđivala. Dresove nismo imali, jer nije bilo da se kupe. Zbog toga mi je mama sašila crnu bluzu i crne pantalone.

U školi smo nosili crne uniforme sa belom kragnicom. Nošenje uniforme je bilo obavezno. Današnja omladina teško može razumeti sve to, zato što sada ima svega i sve je lepo.

Sećam se da smo četrdeset i devete godine, posle jednomesečnog učešća u izgradnji Studentskog grada na Novom Beogradu, mi, udarnici, dobili bonove koje smo mogli iskoristiti za kupovinu cipela, odeće ili nečeg drugog. U to doba ljudi su mesecima čekali na red u prodavnicama da bi nešto kupili. Ali pošto sam bila udarnik, nisam morala da čekam, tako da sam odmah kupila cipele koje su bile tako lepe, da nisam htela da ih izujem i bila sam jako ponosna i srećna što mi nove cipele tako dobro stoje. Ali, kada sam se vraćala u internat, počela je da pada kiša i odlepio se đon koji je, u stvari, bio od kartona. Tako je to bilo u posleratnom periodu. Moram da kažem da nije bilo ni eksera... Verovatno se čudite zašto sam to rekla. Evo zašto: pošto cipela nije bilo, mi, seoska deca, nosili smo natikače*. Zimi i kad je padala kiša nosili smo cokule sa drvenim đonom, čiji je prednji deo bio napravljen od materijala od starih šešira, a pošto nije bilo eksera, pravili smo ih od žice. Kasnije, kada je situacija postala bolja, bilo je i odeće i obuće. Sećam se da je mama jednom prilikom potrošila zadnji dinar da mi na zrenjaninskoj pijaci kupi kaput. Time me je ohrabrila, ali i primorala da se trudim da završim školu, zaposlim se i počnem da zarađujem svoj dinar.

Vi ste bili učiteljica?

- Da. Završila sam Učiteljsku školu pedeset i druge i odmah sam se zaposlila. Meštani su želeli da se zaposlim u rodnom selu Sutjesci, ali nije tako bilo.

Bila sam među najaktivnijim Rumunkama koje su pohađale Gimnaziju i Učiteljsku školu u Vršcu. Bila sam i jedina Rumunka koja je, još od školskih dana, bila član Komunističke partije Jugoslavije.

U to doba, u mom selu je bilo političkih problema sa kolonistima iz Hercegovine koji su najurili bivšeg učitelja, gospodina Lapadata. Razlog je bila zadruga. Kolonisti koji su došli na vlast nisu dozvoljavali da Rumuni dobrovoljno napuste zadruge osnovane posle rata. Čak i onda kada su zemljoradnici po zakonu mogli da ostvare ovo pravo, kolonisti nisu nikom dozvoljavali da istupe. Budući da sam bila politički angažovana, Rumuni iz Sarče su želeli da ovde radim. Ali, poučena neprijatnim iskustvom bivšeg učitelja koji je bio najuren zato što je želeo da pomogne ocu da napusti zadrugu, a i zbog toga što su nadležni organi doneli takvu odluku imajući u vidu potrebe za nastavnim kadrom u opštini Vršac, zaposlila sam se u selu Vojvodinci.

Zadruga su bile osnovane u doba kada su imućniji zemljoradnici morali plaćati obavezne dažbine državi. Kasnije, u skladu sa sovjetskim modelom kolhoza, zemlja i poljoprivredne mašine naših zemljoradnika su postale svojina zadruga, na čijem su se čelu nalazili ljudi režima, tj. članovi Komunističke partije. Osim problema sa zadrugama, u Vojvodincima je bilo problema i sa nastavnim

.....
* Vrsta lake obuće sa gornjim delom ispletenim od vune ili sašivenim od sukna i donom od tanke kože.

kadrom. Jedna ovdašnja učiteljica je bila smenjena, tako da su morali da zaposle drugu koja će pokrenuti politički, društveni i kulturni život u selu. Moram da kažem da u to doba nisu postojale opštine, već okruzi. Ja sam pripadala Okrugu Jaša Tomić. Ali, potpredsednik Vršačkog okruga, Jon Tapalaga, urgirao je u Novom Sadu da se ja zaposlim u Vojvodincima, zato što je tamo trebalo rešiti čitav niz problema političke i društvene prirode, a ja sam, kao što sam već i rekla, imala iskustva sa takvim stvarima i bila u stanju da odgovorim zahtevima. Jon Tapalaga je doneo ovu odluku zajedno sa školskim inspektorima i predstavnicima vlasti, Komunističke partije, Narodnog fronta itd., tako da sam šestog septembra pedeset i druge počela da radim u ovdašnjoj osnovnoj školi. Shodno obećanju, trebalo je da provedem ovde dva-tri meseca. Ali, ostala sam tri godine, do prvog septembra šezdeset i druge kada sam premeštena u osnovnu školu u selu Straža, gde sam najpre bila učiteljica, a kasnije i direktorka škole.

Što se aktivnosti u Vojvodincima tiče, šta da Vam kažem!? I ja sam bila član Komunističke partije, ali kada sam videla kako se ovdašnji komunisti ophode prema ljudima, shvatila sam da treba da budem oprezna, jer je situacija bila vrlo delikatna.

Komunista treba da bude human, a ideologija u koju veruje, kao i ponašanje, isto. A šta su oni tamo radili? Kada je donet odgovarajući zakon, veći broj dobrih, vrednih i poštenih ljudi je pokušao da napusti zadrugu, ali im to nije bilo dopušteno. Bili su primorani da obrađuju zemlju koju su uzeli u zakup pomoću starih alatki i mašina koje su imali kod kuće. Jer, onoga trenutka kada su ušli u zadrugu, morali su u zadrugu uneti svoje najbolje alatke i mašine, a za sebe kod kuće zadržati samo stare. Kao da to nije bilo dovoljno; pojedini čelnici iz zadruge, komunisti, tvrdili da su ovi ljudi ukrali te stare mašine koje su ostavili kod kuće!

Jednog jesenjeg dana, dok sam držala nastavu, videla sam kroz otvoren prozor jednog komunistu kako sa uperenim pištoljem tera kroz selo jednog zemljoradnika koji je nosio grabulje na leđima i vukao plug za sobom. Bilo je strašno! A pošto se ja sa tim nisam slagala, bila sam optužena da držim stranu seljacima! Ali, kada je došla komisija Komunističke partije i zvaničnika Vršačkog okruga, bila sam pozvana da kažem šta se u stvari desilo i da se izjasnim da li sam na strani vlasti ili seljaka. Odgovorila sam: - Ja jesam na vašoj strani, ali ne i na strani ljudi poput ovdašnjih komunistu! Posle su članovi te komisije otišli u Vršac kod Jona Tapalage i poslali su u Vojvodince predstavnici Komiteta i Državne bezbednosti. Ispitivali su me i rekla sam istinu, onako kako je bilo. Zaključili su da sam u pravu, pa sam nadalje mogla da radim na miru i bez pritiska. Ali zlostavljanje ljudi nije prestajalo.

Komunisti su se jako loše ophodili, naročito kada su dažbine bile u pitanju. Govorili su: - Treba da daš toliko i toliko kukuruza, toliko žita, da daš i da daš...

A ljudi su davali koliko su mogli. Ali, kad više nema, ne možeš da daš, nemaš odakle! Naravno, njih to nije zanimalo, već su tukli ljude, vukli ih za kosu, brkove...

Želela bih da kažem da i danas, kad idem u mesta u kojima sam radila, svi me poštuju i govore „drugarice učiteljice“ u Vojvodincima, odnosno „gospođo učiteljice“ u Straži i Vršcu. Poštuju me čak i sada, kada sam u penziji, zato što sam uvek bila poštena i, naravno, podržavala poštene ljude. Učestvovala sam i u revitalizaciji kulturnog života u selu, posebno u Vojvodincima, gde sam organizovala priredbe, radila sa horom, folklorom i dramskom sekcijom, zbog čega sam išla od kuće do kuće i okupljala omladinu. Roditelji su imali poverenja u „drugaricu učiteljicu Leanu“, poverivši joj svoju decu da ih uči pevanje, ples, glumu...

U tako teškim uslovima za rad i saradnju sa ljudima, na koje su se nadovezivale i dažbine i nasilno uterivanje u zadruge, uspela sam da stvorim pogodnu klimu za bavljenje kulturnom delatnošću. Posle mnogo truda, u selu je održana i prva priredba, iako do tada niko nije hteo da učestvuje, jer su ljudi bili tučeni, zlostavljani... Nekako sam uspela da okupim devojke koje su završile školu, sastavila sam ekipu za folklor i ubedila mog kolegu Kostikea Bugariu da sastavi hor i radi sa članovima hora koje sam uspela da okupim. Budući da je bio zet seoskog sveštenika, i njega su stalno maltretirali. Dom kulture u kome smo vežbali je imao polupane prozore, zato što je zadruga ovde držala suncokret da se suši. U stvari, meštani su bili ti koji su ga hiljadu devet stotina desete godine izgradili. Ali, kada je osnovana zadruga, komunisti su odlučili da ga koriste u druge svrhe.

Pošto je, posle dosta vremena, održana prva priredba, prikupili smo i nešto para koje smo hteli da upotrebimo da stavimo staklo na prozore. Međutim, odmah su došli ovi iz zadruge da uzmu novac. Nisam htela ni da čujem, jer pare nisu pripadale njima, već meštanima sela Vojvodinci. Rekla sam: - Ne dam pare, one pripadaju selu! Onda mi je Sima Dragodan, komandant seoske milicije koja je čuvala prilaz ka jugoslovensko-rumunskoj granici, uperio pušku u grudi. Ali ni tada nisam popustila, već sam rekla da ne dam pare dok ne pitam meštane. Onda je doneta odluka da se održi javni partijski sastanak. Pred punom salom, pozvani su na odgovornost i isključeni iz Komunističke partije svi oni koji su činili zla. Štaviše, ljudi su dobili priliku da govore o svojim nedaćama, tako da su komunisti promenili mišljenje i dozvolili im da napuste zadrugu.

Posle ovog događaja, ohrabrena i podržana i od meštana i od predstavnika vlasti, postala sam još aktivnija. Tako sam za žene iz mesta organizovala kurseve iz prve pomoći, iz vođenja brige o domaćinstvu, gajenju dece itd. Ubeđena sam da su mi mnogi polaznici, naročito žene, i dan-danas zahvalne. Imam posebnu satisfakciju kada sretnem bivše učenike koji mi od srca zahvaljuju na svemu što sam ih učila, odnosno uradila za njih i za selo.

Tako sam u Vojvodincima ostala tri godine, a onda sam prešla u Stražu, gde sam radila sedam godina. Posle toga sam otišla u Vršac, u Osnovnu školu „Olga Petrov-Radišić”, a posle u Školu za praktičnu nastavu koja je funkcionisala pri Učiteljskoj školi u Vršcu. Bila sam mentor budućim učiteljima koje sam podučavala kako da drže nastavu, kako da se sprema za časove i kako da rade sa učenicima u kombinovanim odeljenjima. Takođe sam bila mentor i studentima Pedagoške akademije, kojima sam držala praktičnu nastavu. Zajedno sa njihovim profesorima radila sam na što boljoj pripremi budućeg nastavnog kadra koji će predavati u rumunskim školama u Vojvodini.

Kako ste upoznali svoga supruga?

- Posle jednog seminarara u Vršcu, kome smo prisustvovala ja i moja koleginica Zoe. Dok smo prelazile put, odjednom su ispred nas prošle neke kočije. Neko je rekao: - Dobar dan, učiteljice! Kad sam podigla glavu, shvatila sam da su kočije već prošle, ali osoba koja me je pozdravila učinila mi se poznatom. Kad sam ovo ispričala mojoj koleginici, pitala me kako izgleda dotična osoba i onda je rekla: - To je Kori. On je agronom i celo selo priča da ćeš se udati za njega. Međutim, ja još nisam shvatala o kome je reč, pa mi je Zoe objasnila: - To je Korjolan Marina! Radi u Beloj Crkvi! Posle, dok su pripreme za izbore bile u toku, ja, još jedan kolega i Kori smo bili pozvani da pravimo glasačke listiće. Onda sam se setila da smo zajedno išli u školu, bio je dve godine stariji. I na kraju se i desilo ono što je celo selo pričalo: venčali smo se pedeset i treće godine.

Kroz godinu dana, pedeset i četvrte sam zatrudnela. Već na početku imala sam tešku trudnoću, a počeli su i problemi sa bubrezima. Zbog toga sam bila primorana da napustim Vojvodince gde nije bilo ni pruge ni puteva. Napisala sam molbu predstavnicima Komiteta i tražila premeštaj u Stražu, da bih mogla da putujem u Vršac kod lekara. Sve se dobro završilo, na svet je došao moj sin Lučijan i preselili smo se u Stražu. Muž je radio u zadruzi, a ja u školu.

U Straži je situacija bila bolja, jedino što nije bilo stana za učitelje, tako da smo živeli u iznajmljenoj kući. Gazde su živele u Beloj Crkvi. Moj sin Lučijan je tamo odrastao. Kada je imao dve godine, imala sam jako tešku operaciju – morala sam da operišem žuč. Lekari su smatrali da treba da se operišem u Beogradu, ali odbila sam. Rekla sam da ako se dogodi najgore, da u poslednjim momentima budem sa svojim detetom. Sve se dobro svršilo, to je bila prva uspešno obavljena operacija te vrste u Vršcu.

U Straži sam, uz mnogo napora, jedva nekako uspeła da organizujem razne aktivnosti, zato što su žene iz Straže bile konzervativnije nego one iz Vojvodinaca. Žene iz Vojvodinaca su bile učlanjene i u Komunističku partiju i veoma aktivne, pogotovo prilikom obeležavanja osmog marta. Učenici su svake godine povodom osmog marta pripremali priredbe u čast žena. Pravili su i poklone za svoje majke, ako ništa drugo poklanjali su im cveće. Priredbe su održane u

Domu kulture, a čitani su i referati o značaju ovog dana, odnosno o borbi žena za ostvarenje ženskih prava. Ovaj dan je uvek bio svečan, ali ja sam smatrala da žene uvek moraju biti poštovane, ne samo osmog marta!

Vojvodinci su i bogatije selo, tu je u svakoj kući bilo i zavesa na prozoru, parketa, tako da je i modernizacija „išla” brže, iako u velikom broju domaćinstava još uvek nije bilo električnih aparata. Život u Straži je bio dobar, ali je ovo naselje osnovano kasnije, jer su Stražani poreklom Bufeni iz Rumunije. Vojvodinci postoje otkako i rumunski narod. Reč je mestu koje se u dokumentima spominje već hiljadu četiri stotine četrdeset i šeste godine pod nazivom „Vojvodino selo”, što jasno ukazuje na činjenicu da je selo bilo sedište nekog vojvode. Stanovnici ovog mesta su starosedeooci, nisu došli u ove krajeve poput meštana sela Torak, Ečka, Margita ili Straža, koji su bili kolonizovani. Žitelji Straže su bili siromašniji, konzervativniji, a žene nisu išle nigde, za razliku od Vojvodinaca, gde su išle na pijacu, na sastanke ili konferencije.

Mentalitet stanovnika Straže je bio drugačiji, ali su oni veoma poštovali učitelje, oslovljavali su ih sa „gospodine učitelju”, odnosno „gospođu učiteljice”. I dan-danas, kad odem tamo, oslovljavaju me sa „gospođu Ileana”, za razliku od Vojvodinca gde sam bila i ostala „drugarica učiteljica”. U Straži sam se mnogo više morala baviti kulturnom delatnošću, davala sam sve od sebe, naročito kada je drug Šuru otišao u Belu Crkvu, a ja sam postala direktorka škole.

Nije bilo lako ni organizovati kulturne manifestacije, jer je bilo jako teško nagovoriti devojke da igraju folklor ili da učestvuju u pozorišnoj predstavi. Ali, kako je vreme prolazilo, uspela sam da promenim shvatanja u vezi sa pravima žena.

U Straži je bilo uobičajeno da za vreme poljoprivrednih radova deca ne pohađaju nastavu, naročito deca koja su išla u peti, šesti i sedmi razred. Dok sam obavljala funkciju direktorke škole, bila sam primorana da tužim roditelje. Pokušavala sam da im objasnim da i ja potičem iz zemljoradničke porodice i da razumem šta to znači, ali da nije dobro da deca ne dolaze u školu. Vodila sam iscrpljujuću borbu sa patrijarhalnim shvatanjima i pokušavala da objasnim roditeljima zbog čega je bitno da šalju decu u školu. S druge strane, pokušavala sam da ubedim i majke da dođu na roditeljske sastanke. Istovremeno, počela sam da učim meštane mnogim praktičnim stvarima. Roditeljima sam pričala ne samo o obrazovanju, već i o tome da jedan zemljoradnik, ako ide na pijacu da proda žito, stoku ili jaja, mora umeti s parama!

Ipak, najvažnija stvar za mene je bila da decu učim da čitaju i pišu. Međutim, moram da kažem da je jedna koleginica iz Straže stalno pokušavala da me sabotira, pričajući po selu da maltretiram decu, tako da su me se roditelji bojali. Jedan kolega moga muža mu je ispričao da izvesna učiteljica priča neke loše stvari o meni, na šta mu je on rekao: - Ne brini, moja supruga je veoma poštena!

Tako je i bilo. Nikada me nije zanimalo čije je neko dete. Ako je znalo, dobijalo je peticu, ako nije dobijalo je ocenu u skladu sa pokazanim znanjem. Na kraju, došao je taj čovek kod mene i rekao: - Gospođo učiteljice, dok sam živ svi će znati šta ste sve uradili za selo i koliko ste poštenu bili! Njegovo dete je pošten čovek. U stvari, svi moji učenici su postali osobe za primer!

U Straži sam imala kombinovano odeljenje. U jednoj generaciji je bilo dva-deset i četvero učenika. Bilo je i dosta Roma koji nisu dolazili u školu. Ni sveske nisu imali. Sećam se da sam im čuvala sveske u školi, zato što su njihove bake cepale listove i od toga pravile cigare. Odlučila sa da za njih napravimo posebno odeljenje, a zaposlili smo i učiteljicu koja je radila sa osmoro dece romske nacionalnosti. Naravno da ni rezultati nisu izostali. Od dvadeset i četvero dece mnogi su završili fakultete, a mali Romi su završili peti, šesti i sedmi razred. Posle toga, svi Romi su hteli da se školuju. Mnogi su otišli u inostranstvo, izgradili kuće, postali cenjeni ljudi.

Danas u Straži više nema problema sa Romima i sa pohađanjem nastave.

Kasnije smo kupili kuću u Vršcu, i moj muž je tu dobio posao, tako da je sledeći korak bio da i ja pređem u Vršac. Konkurencija je bila velika, ali pošto sam bila aktivna i u Komitetu i u školi, smatrana sam učiteljicom za primer. U to vreme su i učitelji dobijali ocene. Dolazio je školski inspektor koji je ocenjavao organizaciju časa, kao i način rada sa decom. Moj rad je bio veoma dobro ocenjen i zbog toga sam bila veoma poštovana. Osim toga, bilo je potrebno da izabrana osoba bude i politički aktivna. A ja sam bila izabrana za poslanika i u sindikat, što im je imponovalo. Posle izvesnog vremena, moj muž je postao direktor zadruga u Alibunaru. Zbog problema koji su nastali, prijatelji su ga zvali da ode tamo. U suštini, svi su želeli da i ja pređem da radim u tamošnjoj školi, jer im je trebao poslanik za Pokrajinsku skupštinu, a smatrali su da sam ja prava osoba za to. Dve godine su čuvali prazan stan u Alibunaru da se preselim tamo, ali nisam htela. U to vreme je bilo i puno posla, zato što smo mi učitelji držali i nastavu iz metodike u Školi za praktičnu nastavu. Na posao sam odlazila u osam ujutru i vraćala se u deset uveče. Ali nije mi žao. Velika satisfakcija za sav moj trud mi je bila što sam posle deset godina učiteljskog rada na selu dobila lepo mesto u Vršcu. Radila sam ovde trideset godina, najpre u Školi za praktičnu nastavu pri Učiteljskoj školi, a kasnije, po osnivanju Pedagoške akademije, držala sam praktičnu nastavu budućim učiteljima. Svi oni me cene i poštuju, a ja sam ponosna na njih, jer su uspeli u životu.

Pored ostalih aktivnosti kojima sam se bavila, napomenula bih da sam bila i član Kulturno-umetničkog društva „Petru Albu” i član Kulturno-umetničkog društva „Lućafarul” iz Vršca.

Kada je reč o deci, vaspitavala sam ih da budu patriote, da vole svoju zemlju i da nikad ne zaborave da su Rumuni. Ali, nikada nisam bila nacionalista. U

doba političkih trzavica sa Rumunijom, uvek sam govorila da ja jesam Rumunka, ali – iz Jugoslavije. Ja volim rumunski narod. Kada su se otvorile granice, počela sam da putujem po Rumuniji i da obilazim manastire. Zajedno sa suprugom i sinom obišla sam celu Rumuniju.

Moj sin Lucijan je nasledio ljubav prema narodu kome pripada. Ali, odgovoren je da voli i Rumuniju i zemlju u kojoj se rodio i u kojoj živi.

Jako mi je žao što se država raspala. Po mom mišljenju, nije važno ko si i šta si, već da li si pošten, dobar, pametan, prijateljski nastrojen. Čoveka treba ceniti na osnovu toga šta zna, koliko zna, koliko radi... Ali dosta toga se promenilo, ne samo kod nas, već i u svetu!

Htela bih da dodam još nešto: osim članstva u Komunističkoj partiji, bila sam i član rukovodećih sindikalnih organa, čak i na federalnom nivou, zatim član državnih organa bivše Jugoslavije, četiri godine poslanik u Pokrajinskoj skupštini, dvanaest godina poslanik u SIZ-u. Bila sam i sekretarica Društva za rumunski jezik Vojvodine skoro petnaest godina.

Bila sam aktivna i u pionirskim organizacijama. Organizovala sam kurseve za pionire, tako da sam dobila nagradu „Kurir Jovica” i nagradu „Partizanski učitelj”.

Učestvovala sam i u borbi za prava radnika. U svojstvu delegata, učestvovala sam na sedmom Kongresu Saveza sindikata Jugoslavije. Dala sam svoj doprinos donošenju pojedinih važnih zakona o ljudskim pravima, naročito onih koji se tiču prava žena. Borila sam se i za uspostavljanje ravnopravnosti među polovima.

Za svoj celokupan rad nagrađena sam Ordenom rada koji mi je uručio predsednik Tito lično!

Vidite, i dan-danas kad vidim decu na televiziji, dođe mi da ih zagrlim i poljubim, zato što jako volim decu. Da ne pričam o tome da obožavam unuke Andreja i Elenu Andreju. Za mene nema veće radosti nego kada mi oni dođu u posetu, da budu sa bakom, da im baka napravi nešto za jelo, ispuni neku želju. Onda mi je srce prepuno. Na kraju krajeva, ne bih izdržala četrdeset godina u obrazovanju da ne volim decu. Ko ne voli decu, ne može biti ni dobar učitelj, ni dobar pedagog.

Kada ste otišli u penziju?

- U penziji sam od devedeset i druge. Moja jedina želja je da ja, moj sin i moji unuci budemo zdravi. Onda je sve u redu i zadovoljna sam.

A Vaš suprug?

- Nažalost, moj suprug je preminuo relativno rano, u šezdeset i petoj godini. Pošto je bio agronom, mnogo je putovao i radio na terenu. Kada se pedesetih godina prošlog veka zaposlio u Vojvodincima, nije bilo kola, pa je na posao išao

motociklom ili peške. U početku je išao na konju. Nije bilo ulica, ni puteva. Vraćao se kući tek uveče, sav prljav. Posle se razboleo i, iako se lečio više od dvadeset godina, ostala sam bez njega. Nakupilo se raznoraznih bolesti – dijabetes, kao posledica neredovne i nepravilne ishrane, onda – astma i problemi sa srcem, cirkulacijom...

U periodu od šezdesete do devedeset i treće godine smo živeli u Vršcu, posle smo odlučili da se preselimo u Novi Sad, gde živi naš sin sa porodicom. Nije više bilo razloga da ostanemo u Vršcu, a želeli smo da budemo uz unuke koje neizmerno volim. Kada dođu kod mene, ne znam kako da ih dočekam! U Novom Sadu smo kupili kuću. Deca imaju svoj stan, mi svoju kuću.

Imam i dosta prijateljica – Dragu, Mariju, Margaretu, Dragu Troća, Mariju Štefan, Margaretu-Itu Kondan. Posećujemo se i prisećamo prošlih vremena. Imam i u Vršcu dosta kolega i prijatelja sa kojima se čujem telefonom. Jako volim i da čitam – novine, knjige, romane, beletristiku. Obavljam i sve kućne poslove, tako da mi nije dosadno. Ali, pošto sam imala trombozu, ne smem previše da šetam. Međutim, dolaze komšinice, a u društvu vreme brže prolazi. Leti, kada odem u Vršac i kada je lepo vreme, krenemo u laganu šetnju, nekad stignemo i do brega. Lepo provodim penzionerske dane. Smatram da sam zaslužila ovakav miran penzionerski život, imajući u vidu generacije đaka koje sam izvela na pravi put, da ne pričam o studentima kojima sam bila mentor i učila ih da postanu dobri prosvetni radnici.

Penzija nije velika, ali je dovoljna. Odrasla sam u siromaštvu, tako da nisam razmažena. Ako treba, mogu da se odrekнем nekih stvari, više volim da nešto, ma kako malo bilo, poklonim unucima. To je od njihove bake i oni znaju da ih prosto obožavam. Nikada se nisam povodila za modom, ali sam, kad sam bila mlada, išla sa suprugom u banju. Pošto sam pedeset i šeste operisala žuč, dva puta godišnje smo išli u banju. Bila sam i u Rumuniji, Italiji, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, čak i u Americi.

Što se zdravlja tiče, veoma sam osetljiva. Bila sam operisana osam puta. Problemi su počeli još u trudnoći. Plod je pritiskao bubrege i razbolela sam se od *melittis graviditas*. To je opasna bolest, tako da lekari savetuju ženama da ne rode. Iako mi je život bio ugrožen, nisam htela da prekinem trudnoću. Lekari su onda odlučili da mi daju injekcije penicilina, iako je to bilo rizično za dete. Na kraju sam na svet donela zdravo dete, ali sam, zbog viška albumina, mogla umreti. Ne žalim što sam rodila mog sina koji me voli i poštuje, baš kao i njegova deca.

U Vojvodincima, gde smo živeli nekoliko godina voda za piće je bila lošeg kvaliteta, tako da mi se stvorio kamen u žuči. Godine pedeset i sedme sam imala problema sa slepim crevom, a šezdeset i pete mi se pojavio tumor na dojci. Otkrila sam ga sasvim slučajno, dok sam se kupala. Otišla sam kod lekara i odmah

su me operisali. Kroz četiri godine, šezdeset i devete sam imala tumor na grlu, sedamdeset i sedme na leđa, a osamdeset i prve na genitalijama. Ponovo mi se osamdeset i treće i osamdeset i četvrte pojavio tumor na dojci. Najgore je bilo devedeset i druge kada sam imala tumor i na dojci i na plućima. Operisana sam u Institutu u Sremskoj Kamenici. Lekari su mislili da je tumor na plućima u metastazi. Srećom, nisu bili u pravu.

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Da. Imam nešto jako važno da poručim budućim generacijama. Umesto da sede u kafiću ili zatvoreni u sobi igrajući igrice na kompjuteru, treba da idu u prirodu, da se bave sportom, da čitaju. Ne treba da se stide ni odlaska kod bake i deke na selo i, najvažnije, da sami odaberu buduću profesiju. Čoveku najteže pada da radi ono što ne voli, a kako je lepo kad se probudiš i spremiš za posao koji voliš! To je jako bitno i roditelji treba da dozvole deci da sami biraju ono čime će se baviti. Svakako da mladi treba da znaju da rade na računaru, ali ne treba da provedu ceo dan ispred ekrana. Nije dobro zbog zračenja!

S druge strane, ljudi koji su na važnim pozicijama i koji donose odluke u vezi sa životom ljudi na globalnom nivou, trebalo bi, mom mišljenju, da štite planetu od zla. Znam da tehnologija i inovacije beleže veliki napredak, ali progres ne bi smeo da ugrozi ljudsku vrstu. Zašto se proizvode stvari koje uništavaju atmosferu? Samo zato da bi se pojedinci obogatili! Kao da je novac važniji od zdravlja! Živimo u jako teškim vremenima, ne samo mi, već i ostatak sveta. Svemoćni upravljaju i oni su toliko bogati da ne znaju šta bi više!

Jako sam razočarana procesom globalizacije koji neće doneti ništa dobro!

Ja sam stara. Sutra me neće biti, ali mladi naraštaji treba da spasu planetu, da stvore nove stvari i tehnologije koje ne nanose štetu!

Da znate da sam zabrinuta za moje unuke, ali i za sve mlade ljude. Želela bih da im se dešavaju samo lepe stvari, jer svi mladi treba da imaju dug i srećan život. Ali, čovek nije sretan ako ne uči ili ne radi.

Puno mi je srce kad vidim mladog čoveka kako gura dečja kolica! To je jako bitno, jer kad sam ja bila mlada, nije bio običaj da otac kupa ili hrani dete - to su radile samo majke. Zato možemo reći da je napravljen progres u jednakosti među polovima.

Jako mi je drago kad vidim mlade kako se venčavaju, rade i gaje decu.

Daj bože da bude dobro!

Danijela Popov, 12. decembar 2001.

Silvija (1933), Banatsko Novo Selo

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rođena sam U Banatskom Novom Selu, sedmog oktobra trideset i treće godine. Osnovnu školu, do četvrtog razreda, završila sam u rodnom selu, a posle toga sam nastavila gimnaziju – još četiri razreda do male mature. Posle sam upisala Učiteljsku školu u Vršcu. Posle diplomiranja dobila sam radno mesto u Uzdinu. U to doba nije bilo raspisivanja konkursa za radno mesto, već je Pedagoški savet donosio odluke u vezi sa zapošljavanjem nastavnog kadra. Tako sam se dvadeset i drugog avgusta pedeset i druge javila na posao. U Uzdinu sam radila do osamdeset i sedme, kada sam otišla u penziju. Kad sam imala dvadeset i četiri godine radnog staža u Vršcu se sedamdeset i šeste otvorila Pedagoška akademija, tako da sam tu dve godine pohađala nastavu. Studije sam završila sedamdeset i osme.

Moji roditelji su, baš kao i ja, odrastali bez oca, jer su njihovi očevi poginuli u Prvom svetskom ratu kod Galicije. Mama i tata su proveli dve godine u Temišvaru, ali su se, pošto roditelji nisu mogli da ih školuju, vratili ovamo, tako da su se bavili poljoprivredom. Moja mama je umela da veze na mašini i da šije, ali je njena osnovna delatnost ipak bila briga o kući.

Imam brata Livijusa koji je završio Akademiju primenjenih umetnosti u Beogradu. Jedini je rumunski vajar koji je završio studije u Beogradu. Od njegovih radova, izdvojila bih skulpturu dva medveda koja se nalazi u centru Pančeva i skulpture u muzeju „25. maj”. U centru Banatskog Novog Sela se nalazi njegov spomenik posvećen herojima palim za slobodu, a kod nas u Uzdinu bista Moše Pijade, zato što je naša škola nosila njegovo ime.

Kako ste doživeli prelazak iz Banatskog Novog Sela u Uzdin?

- Teško, plakala sam dve nedelje! U Uzdinu nije bilo ni struje, ni puteva. Kad je padala kiša, bilo je jako blatnjavo. Nisam mogla ni zamisliti tako nešto. Bila je to jako velika promena! Banatsko Novo Selo i Uzdin su bili kao nebo i zemlja. Uopšteno gledajući, i nastavnički posao je u početku bio jako težak, zato što sam morala da se navikavam.

U početku su na roditeljske sastanke dolazile babe i dede. Išla sam kod svakog učenika kući da razgovaram sa majkama. Bilo je problema i sa higijenom. Terala sam učenike da mi svakog ponedeljka pokazuju stopala i čarape, nokte, ruke, da bih proverila da li su čiste. Uvela sam školsku uniformu, sa belom kragnicom za devojčice. Teško, bilo je jako teško. Razlika je bila jako velika. Pretpostavljam da su žene iz Uzдина bile suviše zaokupirane nošnjom, tkanjem, brigom o kući, tako da nisu obraćale pažnju na druge stvari. Direktor škole je na jednom roditeljskom sastanku na kome su samo muškarci bili prisutni rekao da se više pažnje pridaje životinjama nego deci i da treba povesti računa i o njima: da li uče, kako se oblače, da budu čista, jer se mogu razboleti. Stopa smrtnosti dece u Uzdinu je bila tada velika.

Da li se kasnije nešto promenilo?

- Da, naravno. Organizovani su i raznorazni kursevi za žene – iz održavanja higijene, kulinarstva, vođenja brige o deci i vremenom su i majke počele da dolaze na roditeljske sastanke da razgovaramo. Ali, kažem, bilo je obavezno da obilazimo kuće učenika. Prirodno, i situacija se poboljšala.

Kako su Vas prihvatili Uzđinci, budući da ste iz drugog sela?

- Poznato je da kad odeš u Ameriku, posle deset godina dobiješ državljanstvo. Što se mene tiče, mnogi mi još i danas kažu „boboaka”*. Ne kažem da nisam bila dobro prihvaćena... Svuda sam učestvovala, ne znam šta nisam radila za Uzdin! Bila sam i učiteljica, i supruga, i majka, igrala folklor i glumila, radila sam sve što sam mogla za selo. Rodbine nisam imala, tako da sam bila bliska sa porodicama mojih đaka.

Kako ste upoznali supruga?

- Znali smo se još iz Vršca. Oboje smo još iz školskih dana igrali folklor, ja u Učiteljskoj školi, on u Gimnaziji. Neretko se dešavalo da zajedno nastupaju horovi dveju škola i tako smo se upoznali. Kad sam došla u Uzdin, i on i ja smo se uključili u kulturni život koji se odvijao pri Domu kulture, tako da smo se još bolje upoznali.

Kada ste se udali?

- Udala sam se šezdesete godine. U Uzdin sam došla pedeset i druge. Osam

* Naziv za Rumune iz Banatskog Novog Sela.

godina sam tražila premeštaj u Banatsko Novo Selo, htela sam da pomognem majci, jer je brat studirao. Nisam dobila premeštaj i ostala sam ovde. Imamo sina koji je rođen šezdeset i prve. Završio je osnovnu školu u Uzdinu, gimnaziju u Kovačici, a diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu. Radi kao pravnik u Kovačici i ima dvoje dece: Kristijana i Kristinu. Kristijan pohađa prvi razred gimnazije u Vršcu, Kristina ide u šesti razred osnovne škole. Kristijan je bio recitator, učestvovao je na svim takmičenjima, od prvog do osmog razreda. Isto važi i za Kristinu, s tim što ide i u muzičku školu.

Kako se živelo za vreme Drugog svetskog rata?

- Živelo se jako teško, pre svega zato što nije bilo dovoljno hrane. Bilo je i raznoraznih dažbina i restrikcija, tako da je porodicama ostajao minimum žita ili kukuruza, a ljudi su morali da daju sve što su imali, čak i jaja i vunu. Neki su se snalazili, ali bilo je, zaista, jako, jako teško. Znam da mi je stara majka pričala da je glavno jelo bilo – hleb i šljive.

Da li se nešto posle rata promenilo?

- Promenilo se. Sprovedena je agrarna reforma, kada su i siromašni dobili zemlju. Onda je počelo da se putuje, tako da je veliki broj Uzdinaca otišao u inostranstvo. Gradile su se kuće, a u selu je izgrađena škola. Napravljeni su putevi i uvedena struja, tako da je došlo do opšteg boljitka.

Procvetala je i kulturna aktivnost. U to vreme crkva je predvodila kulturne aktivnosti. Ali, učestvovali su i učitelji. Nastavni kadar je bio „nosilac” kulture u selu. Kad sam prvi put došla u Uzdin i javila se na posao, direktor škole Petru Mezin mi je rekao: - Devojko, uveče treba da ideš u Dom kulture, na dramsku sekciju, tamo je i moja supruga, učiteljica Livija, i učiteljica Lenuca. Režiser je Todor Krecu. I drugi učitelji su tamo i treba da ideš. Nisam rekla ni „da”, ni „ne” i otišla sam. U početku sam bila u dramskoj sekciji, posle sam sa učenicima mog razreda osnovala grupu za folklor, a isto to sam, kasnije, uradila i sa učenicima nižih razreda. Sa učenicima viših razreda je radio učitelj Oprea. Igrala sam folklor uvek kada je trebalo. Po njegovom odlasku, imali smo sastanak u Socijalističkom savezu gde nam je skrenuta pažnja da folklor ne treba da igraju školska deca, već treba okupiti omladinu. Ali, kako da se to postigne kada su deca već od jedanaeste godine bila verena! Ipak, zahvaljujući bliskosti sa decom i sa njihovim roditeljima i uz pomoć direktora škole, vođe hora Jove Šošdeanua i čika Grofua išli smo kući kod dece, razgovarali sa roditeljima verenih mladića i devojaka, održali smo i susret u Domu kulture, sa ciljem da oformimo folklornu grupu tih koji su već bili vereni. Na kraju smo uspeli.

Sećam se da smo pedeset i pete godine učestvovali na priredbi u Pančevu povodom obeležavanja deset godina od oslobođenja zemlje. Išli su i roditelji, da se uvere da se ništa neće desiti. Tada još nismo imali ni orkestar, sve vreme

sam morala da pevam na probama. Harmoniku je svirao Kračun Motorožesku. Onda su išli i George Dolama, Petru Šošdean, George Puja i Jon Petroj da sviraju, jer nismo imali orkestar. Orkestar je osnovan kasnije. U Uzdinu su, pre toga, postojali manji orkestri i duvački orkestar. Nedeljom su na igranci redom svirali ti orkestri i duvači. Tek pedeset i osme, kada je održan Festival folkloru i rumunske narodne muzike, počeli su da se ujedinjaju. Pre odlaska na Međunarodni festival folkloru u Bukureštu, moj suprug Jovice Dalea je uspeo da ujedini dva manja orkestra. Tako je stvoren pravi orkestar od trideset i pet ljudi. Nastupili smo inscenirajući uzdinsku svadbu, sa ciljem da pokažemo nošnju. Nastup smo počeli tradicionalnim folklornim igrama. Pošto nismo znali sve melodije, tokom priprema je moj muž pozvao Jovu Stanču da nam pomogne. Tako je on zviždao, a orkestar ga je pratio. Onda se počelo nastupati ne samo u opregama* – tako su kasnije nastupala samo deca iz zabavišta i niži razredi. Viši razredi i igrači Doma kulture su igrali folklor u pravoj tradicionalnoj nošnji.

Kako se živelo devedesetih godina?

- Mnogi su otišli u inostranstvo. Po odlasku su slali novac kući, zatim su se vraćali, gradili kuće... bilo je traktora i drugih poljoprivrednih mašina. Deca su počela da idu na studije, naročito u Rumuniju, to je doprinelo većoj emancipaciji.

Vi ste član udruženja «Bakice». Kakvo je to udruženje?

- Aktivna sam u Udruženju Babice od dve hiljadedruge godine. Reč je o udruženju žena-penzionerki iz Uzдина. Trudimo se da negujemo i čuvamo tradiciju i običaje. Osnovale smo i mini-muzej – prostoriju koja se nalazi u zgradi Doma kulture, gde smo organizovale izložbu ćilima, odnosno predmeta koji se koriste za „kićenje” glave, zato što je Uzdin šezdeset i devete godine upravo za te predmete osvojio zlatnu medalju na festivalu u Bukureštu. Organizujemo i druge vrste izložbi, a prošle godine je to bila izložba narodne nošnje – mi je već nazivamo festivalom – gde su bili pozvani predstavnici raznih sela da učestvuju sa svojom nošnjom. Mogu da kažem da smo imale uspeha. Učestvovalo je desetak sela, sve se odvija na teritoriji naše opštine, a saradujemo sa svim ovdašnjim mestima, bez obzira na nacionalnu pripadnost stanovništva. Organizujemo susrete sa ženama iz ovih sela povodom obeležavanja osmog marta, ili nekim drugim povodom, i tada pravimo izložbe. Učestvovala smo sa našom izložbom narodne nošnje i u Kikindi, pa i u drugim mestima u Srbiji.

Dobijate li neku novčanu pomoć?

- Dobile smo trideset hiljada dinara od Nacionalnog saveta, ali i same prikupljamo novac. Naravno, kad je u pitanju narodna nošnja, svaka donosi ono što ima. Nošnja je jako teška za prebacivanje, zato što ima dosta toga. U Uzdinu,

* Deo nošnje uzdinskih Rumuna.

na primer, postoji nekoliko vrsta stvari koje devojka oblači. Devojkica od deset godina je obučena i očešljana na jedan način. Kada se veri, oblači se i češlja drugačije – svaki trenutak ima nešto specifično. A tek boje koliko se razlikuju! Ne postoje dve iste stvari! Da je zeleno „kao trava“, da je zeleno ne znam kako, da je žuto... Smatram da su zbog toga i uspele naivne slikarke, jer one slikaju svu tu raznobojnost koja privlači pažnju. Reč je o jako komplikovanoj i jako bogatoj nošnji. Kažem, iako nisam Uzduška, došla sam ovde sa sedamnaest godina. Išla sam kod verenih devojaka kući, da ih učim da plešu. Često sam to činila i nedeljom pre podne, tako da sam videla kako majke spremaju to što njihove ćerke oblače. Jako teška i složena nošnja, ali – lepa i raznolika.

Iz Socijalističkog saveza nam je šezdeset i treće godine skrenuta pažnja na to da bi trebalo na sastanke i na javne skupove da dolaze i žene iz naroda, prave Uzduške, a ne samo intelektualke – naravno, u narodnim nošnjama. To vreme karakteriše i početak naivnog slikarstva u Uzdušcu. Unuka prve narodne slikarke Anujke Maran je bila moja učenica. Pitala sam Anujku: - Kako da ubedimo žene da učestvuju u obeležavanju osmog marta? Odgovorila je da su Uzduške nezainteresovane za sve, sem za ono što ima veze sa nošnjom. Njen predlog je bio da se organizuje nešto što ima veze sa narodnom nošnjom. Tako smo došle na ideju da napravimo izložbu lutaka u narodnoj nošnji. Ali, kada je Anujka počela da nabraja sve vrste nošnje, ispalo je da ih je šesnaest, a da ni to nije sve, ali tu je stala. Apelovali smo i na roditelje da pomognu, pomogle su i slikarke, a osmog marta šezdeset i treće je napravljena prva izložba narodne nošnje. Došle su čak i babe od osamdeset godina! Pored nošnje, na zidove su stavljeni radovi naivnih slikarki; ono što je bilo na lutki, bilo je naslikano i na platnu. U organizaciji nam je jako mnogo pomogla i gospođa Mirjana Maluckov, etnolog iz Vojvođanskog muzeja u Novom Sadu. Među zvanicama su bili i važni političari toga doba, što iz opštine, što iz okruga i Republike.

Da li su i posle toga organizovane izložbe ovog tipa?

- Ne, izložbe nošnje ne. Više su bile organizovane izložbe naivnog slikarstva. U školi smo pravili izložbe dečjih radova.

Da li se u današnje vreme još prave tradicionalni predmeti?

- Ne baš. Poslednje tkalje su bile Florika Jepure i Anuca Dragić. Do skora je tkala i Anujka Puja, iako ona za života nije bila poznata tkalja. U poslednje vreme je tkala i još uvek tka Ileana Oalde koja živi u Zrenjaninu.

Da li ste nekada imali neprijatnosti zato što ste žena ili zato što ste Rumunka?

- Ne. Ja sam bila predsednica Omladinske organizacije u Uzdušcu, učestvovala sam i u susretu Tita sa Georgem Georgijom u Beogradu. Bilo je to pedeset i treće – pedeset i četvrte godine. Dobila sam poziv iz Pančeva, a bilo mi je reče-

no da treba da obučem narodnu nošnju. Možete zamisliti kako sam se osećala! Za Beograd sam išla sa partijskim sekretarom za Južnobanatski okrug. Kad smo stigli, na ulazu u Skupštinu nas je dočeka Moša Pijade sa suprugom. Moša Pijade je bio prijatelj moga ujaka Žarka Pogoraša. Bili su zajedno u Aušvicu. Kada me je pitao odakle sam, odgovorila sam i rekla da sam sestričina Žarka Pogoraša. Posle sam srela prevodioca Tasu Jovanova, poreklom iz Banatskog Novog Sela. Začuden, pitao me šta tražim ovde, na šta sam odgovorila: - Pozvana sam. Bilo je, naravno, i Rumuna iz rumunskog Banata kojima, opet, nije bilo jasno kako sam tu stigla, jer nisam došla sa njima. Objasnila sam da ja jesam iz Banata, ali iz srpskog. Sa njima je bio jedan profesor iz Buzaua koji je bio začuden kada je čuo da u srpskom Banatu postoje rumunske škole i da rumunska deca imaju nastavu na maternjem jeziku. U to vreme sam predavala i fizičko i tom prilikom je organizovano takmičenje u sportskim igrama. Škola iz Uzdina je tada imala preko hiljadu dece. Ja sam predvodila grupu od sto dvadeset devojaka koje su išle i na folklor. Sa šesnaest ovih devojaka sam stigla do državnog takmičenja u Kragujevcu. Radila sam jako mnogo sa njima, imala sam na raspolaganju i duvački orkestar, tako da smo se, po mom mišljenju, jako dobro predstavile. Dobila sam i sve nagrade za bavljenje nastavnom delatnošću: „24. maj“, „Žarko Zrenjanin“, „Oktobarsku nagradu“, „Partizanski učitelj“. Dobitnica sam i brojnih plaketa i priznanja za rad sa pionirima u okviru dramske sekcije i folkloru, kao i nagrade „Kurir Jovica“ koju je dodeljivao Socijalistički savez. Kao član raznih komisija, saradivala sam i sa Zavodom za izdavanje udžbenika.

Kako provodite dane u starosti?

- Suprug mi je umro dvehiljadešeste godine. To je bio za mene teško vreme. Imala sam i neke zdravstvene probleme. Devedesetosme sam imala operaciju kamena u bubregu, a onda dvehiljadesedme, godinu dana posle smrti moga muža, još jednu operaciju. To me je malo iscrpelo. Ali me rad u udruženju dosta ispunjava i volim da se družim sa drugim penzionerkama.

Da li se promenio položaj žene u dvadeset i prvom veku?

- Mnogo! Meni je žao što Uzdinke više ne oblače nošnju. U današnje vreme, na svadbama na primer, žene su prestale da prave domaće torte – naručuju ih. Kako god, ne muče se kao ranije. Naravno da je i održavanje higijene na višem nivou – ima usisivača, šporeta... Pošto su promenile način oblačenja, žene danas žive mnogo lakše.

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Da neguju i čuvaju tradicionalne elemente toliko karakteristične za Uzdin, zato što imaju ne samo folklornu, već i istorijsku vrednost. Važno je ukazivati na to odakle su Uzdinci krenuli i gde su stigli.

Laura Spariosu, 2. decembar 2008.

Marioara (1938), Uzdin

Recite mi nešto o sredini u kojoj ste odrastali.

- Rođena sam u Uzdinu, petnaestog marta trideset osme. Moji roditelji su bili zemljoradnici, ali voleli su i knjigu i sve što ima veze sa rumunskim narodom i našim običajima. Osnovnu školu sam završila u Uzdinu, htela sam da nastavim školovanje, ali pošto mi roditelji nisu dozvolili, na tome se završilo. Tada se ugasila svetlost koju sam nosila u srcu i osećala sam se kao da sam izgubila deo svog bića. Ali ispoštovala sam obaveze koje sam imala kao ćerka, supruga, snaja i majka i nisam mrzela roditelje zato što mi nisu dozvolili da se školujem. Ipak, ostala mi je praznina u duši.

Život je išao dalje, udala sam se, a moju svekrvu sam doživljavala kao drugu majku. Jako dobro se ophodila prema meni. Pošto sam volela da pišem, ukućani su to znali da cene i nisu me ometali, čak i baba mog muža, koja nije imala razumevanja za ovaj moj poriv, popustila je kada sam joj pročitala pesmu posvećenu mojoj drugarici Anki Petrović, koja je prerano preminula. Rekla je: - Od danas neću više ništa da kažem kad te vidim sa olovkom u ruci.

Počela sam da pišem zahvaljujući profesorima George Lifa i George Jonesku, koji su mi predavali rumunski. Okolnosti su bile takve da je profesor Jonesku otišao u Ameriku, a jednom prilikom, kad je došao u posetu, pitao me je da li pišem. Odgovorila sam da stavljam na papir sve što mislim i osećam. Njegov savet je bio da pišem sve u vezi sa rodnim selom, zato što je znao da će jednog dana sve nestati.

Kada smo se uselili u kuću u kojoj sada živimo, moje sveske su bile u škrinji koju je neko ostavio u šupi, tako da ih je upropastila kiša. Ja imam običaj da

jedan jedini put napišem neki rad, kako prvi put osećam, tako ostaje, nemam običaj da ispravljam. To što sam izgubila u toj škrinji, više nemam, ali posle sam počela da čuvam svoje radove.

Jednom prilikom je u naše selo došla ekipa etnologa iz Rumunije. Tako sam upoznala gospođu Otiliju Hedešan, koja me je ohrabrila i podržala. Pričala sam joj o rumunskim običajima, tradiciji, nošnji, a dve hiljade šeste objavila sam knjigu „Jedan čovek i jedna knjiga” (*Un om și o carte*). Imala sam punu podršku ćerke, zeta i unuke; mislila sam da je lepo da ostane dokument da je neko iz Uz-dina pisao o tradiciji i običajima. Današnja deca ne znaju ništa o tome, a nošnja je tako lepa i šarolika! Smatram da sam uspela da obuhvatim sve što ima veze za selom i zadovoljna sam. U mojim godinama, mislim da je sasvim dovoljno.

Kada ste se udali?

- Verila sam kad sam završila osmogodišnju školu. Već sam rekla da su roditelji doneli odluku da me ne puste da nastavim školovanje, ali su mi dopustili da izaberem budućeg muža, što nije bio običaj. Moj muž je živio u komšiluku i znali smo se od malena. Bio je naočit, lep, visok, ja sam bila nežnije građe, ali smo se dopunjavali. Bili smo vereni tri godine, posle smo se venčali. Bilo je to pedeset šeste kad sam imala preko osamnaest godina.

Moram da kažem da je u selu bilo onih koji su nam se podsmevali i govorili da smo poput Slovaka, jer kod njih je bio običaj da se mladi kasnije venčaju. U Uzdinu je bio običaj da se mladi venčaju sa šesnaest-sedamnaest godina; mi smo imali skoro devetnaest.

Godinu dana kasnije dobili smo ćerku na koju smo jako ponosni. Među nama je uvek bilo sloge i tu slogu pokušavam da prenesem i na moju unuku, da joj pokažem kakav smo odnos imale ja i njena mama. Jako sam ponosna i na nju, dobro je dete, poslušno, dobro uči. Ne podnosi, baš kao ni ja, kukavičluk i laž. Za te stvari nemam pardona!

Ako mogu da kažem još nešto o svom mužu: treba da znate da je na moje insistiranje završio večernju školu u Zrenjaninu. Njegovi baba i deda se nisu složili, mislili su da ćemo se rasti ako on ode od kuće, ali nije tako bilo. Rastanak je usledio kasnije, dve hiljade druge, kada je on preminuo.

U vezi sa ovom pričom, opet moram da pomenem pisanje. Godinama sam pisala za svoju dušu. Jednom prilikom je moj muž došao kući s posla i rekao da posle podne idemo kod nekih naših prijatelja. Mislila sam da ti prijatelji možda putuju u Novi Sad, a mi idemo da odnesemo nešto za našu ćerku koja tamo živi sa porodicom. Ali, kad smo stigli, on je izvadio deset maraka i stavio ih na sto. Ništa nisam razumela i onda su mi objasnili da su te pare namenjene za štampa-nje prve knjige Izdavačke kuće „Tibiskus”, u kojoj će biti objavljene pesme svih uzdinskih pesnika. Bilo je to osamdeset šeste – osamdeset sedme godine. Moj muž je na to dodao da na taj način hoće bar donekle da ispuni dato obećanje:

da i ja nastavim svoje školovanje kad on završi večernju školu. Ali, pošto smo postali roditelji, nisam to mogla da uradim i ostavim tek rođeno dete. Mislila sam da je zaboravio, ali, eto, nije. Tada je rekao i da neću više pisati anonimno ili pod pseudonimom, kao što sam pre činila. Naime, ja sam godinama pisala za nedeljnik Libertatea i za druge novine, ali anonimno, bila je sramota da se ime jedne neškolovane žene pojavi na stranicama nekog lista. Zahvalila sam mu, jer da tada nisam izašla iz anonimnosti, možda danas ne bih više ni pisala.

U kući mojih roditelja, knjiga je imala počasno mesto. Moj deda je preminuo u devedeset trećoj godini, bio je učen čovek i čitao je bez naočara do poslednjeg trenutka. Moj otac - isto, a umeo je jako lepo i da crta i da vaja. Baka i mama su tkale. Moja sestra, koja se udala mlada, umela je da radi sve, i u polju, i u kući. Što se mene tiče, bila sam bolešljiva i sve vreme sam verovala da ću ići u školu, tako da mi tkanje neće trebati. Sada mi je krivo, suviše je kasno, a ni zdravlje mi ne dopušta. Ali, od vezenja ne odustajem!

Čime se bavio Vaš suprug?

- Moj suprug je bio komercijalni direktor seoske zadruga. Pored posla kojim se bavio, njegova velika strast je bila ples. Dok se nije razboleo i bio u stanju da pleše, išli smo na svadbe. Kada više nije bio u stanju, prestali smo da idemo, jer nije voleo da sedi za stolom i bude, po njegovim rečima, „kao kip.” To nije bilo ništa tragično, jer mi smo stalno bili zajedno, a igrali smo folklor i u mladosti. Bili smo među prvim parovima koji su uveli neke novine u tradicionalne uzdinske igre. Nije nas mnogo zanimalo šta će drugi da kažu, ako je nama bilo dobro.

Kako se živelo pre i posle rata?

- Bila su to teška vremena, bilo je mnogo toga lošeg, ljudi su bili gladni... Kada su se platile dažbine, ljudima nije ostajalo nimalo žita, iako je zemlja bila plodna. Ali, prošlo je...

Da li vam je oduzeta zemlja za vreme nacionalizacije?

- Da, ali nismo imali baš mnogo zemlje. Sećam se i da je deda prodao tri lanca i kupio tri stotine kilograma kukuruza i dve stotine kilograma žita, da bi platio dažbine, da tata ne ode u zatvor. Živeli smo teško, ali je prošlo. Deda nas je okupljao pored stola, a to što smo jeli, jeli smo u miru. On nije mogao da se ljuti: ako se dešavalo drugima, dešavalo se i nama. Takođe, sećam se da mi je puklo slepo crevo i mama je tada prodala lanac zemlje, jer seljaci nisu imali zdravstveno osiguranje kao zaposleni i morali smo platiti sve usluge bolnice. To se desilo pedesete godine. Novac koji su dobili dali su nekoj doktorici koja me je operisala u bolnici u Zrenjaninu. Verovatno ni ta lekarka nije imala ništa, pa je zato tražila pare. Kad sam se udala, nisam imala nikakvih pretenzija na tu zemlju. Ja mogu samo da se zahvalim roditeljima što su se tako poneli prema nama. Pre nas su

dobili sina koji je iznenada preminuo i verujem da im je zato i bilo toliko stalo.

Kako se živelo za vreme Tita?

- Nije me stid što sam živela u Titovo vreme. On je išao svuda po svetu i tražio šta nismo imali! Bili smo bogati dok smo živeli zajedno: imali smo veliku, lepu zemlju, kojom smo se dičili! Ko je radio, živio je dobro. Znam da su u Uzdinu u to vreme izgradili ljudi dvanaest kuća za godinu dana! Živeli smo kao u raju! Sada su se stvari skroz promenile.

Kad je umro Tito nije ostavio ništa svojoj deci i zato mislim da nije zaslužio da skidaju njegove fotografije sa zida i da ga ogovaraju! Ti koji su danas na vlasti, uzdigli su se za njegovo vreme, tako da treba da budu zahvalni. Mislim da se uvek dešava da se u početku penješ, penješ i onda staneš. Ne valja kada čovek hoće da se uzdigne i gazi preko leševa. To je tako nisko!

Recite nešto o vladajućoj ideologiji toga doba.

- Sećam se da sam jednom išla u korinđanje sa drugaricama, u doba kada to nije bilo dozvoljeno. Jednoj od njih palo je na pamet da odemo do profesora Aurela Opre. Njegova kuća je bila između kuće dvojice profesora koji su bili veliki komunisti. Kad nas je jadan čovek video, nije smeo da izađe, nije znao šta da radi... Onda su ta dvojica izašli i pojurili za nama! Pošto nismo znale gde da pobegnemo, rešile smo da odemo kod jedne profesorke koja je živela iza ugla. Kad nas je videla, pitala je šta se desilo i, kad smo ispričale, rekla je da smesta odemo, jer mogu da je izbace s posla! Jedini koji nas je primio, a nije ga zanimalo šta će se desiti, bio je George Jonesku, profesor iz Rumunije. Ponudio nas je bombonama i čajem, dao nam je slatkiše, poljubio nas i zahvalio nam.

Međutim, pošto se sutradan saznalo za našu „zgodu“, direktor škole nas je pozvao na „raport“. Videlo se da mu je bilo krivo, bile smo njegove učenice, ali dužnost je bila dužnost, morao je da nam održi lekciju. Kad nas je pitao zašto smo to uradile, odgovorile smo da su nam trebale pare da kupimo neku knjigu; normalno, slagale smo. Na to je on rekao: - Sramota! Odrasle devojke, a tako se ponašate... Sramota!

U tom trenutku pomislila sam da je bilo bolje da mi je lupio šamar! I posle mnogo godina, pitao me je, pri svakom našem susretu, šta je to bilo sa korinđanjem? Jednom sam mu rekla da se i sada stidim i da bih lakše podnela šamar. Imao je i specifičan ton kojim nam se obraćao, tako da smo morali da zaziremo od njega: samo smo, nemo, spuštali pogled. Ali, gajili smo i veliki respekt prema njemu.

U to doba u školu smo učili ruski. Ja ne znam dobro srpski, bolje znam ruski, možda zato što sam ranije počela da ga učim. Treba da kažem da nam je isti profesor predavao i srpski i ruski, ali ne umem da objasnim. Seoski obučar i seoski lekar su takođe bili Rusi. Jednom prilikom izašla sam iz lekarske ordinacije

i pozdravila doktora na ruskom, a on mi je rekao da mogu da dođem kod njega svaki put kad mi nešto treba. Svake godine nosila sam cveće njegovoj supruzi za imendan, pričala sam sa njima, pa sam, verovatno, tako bolje naučila jezik od druge dece.

Kako su na Vas uticale devedesete i bombardovanje?

- Grozno! Ja i muž smo bili u Uzdinu, deca u Novom Sadu. Dodatno smo strahovali i zbog toga što žive u delu grada gde se nalazi Rafinerija. Moja unuka me je, čim bi bombardovanje prestalo, zvala i rekla: - Mio (tako me ona zove), da vidiš šta je ovde! Bombardovali su Rafineriju, diže se neki crveni plamen i ja ne mogu da dišem! U ćerkin stan, koji je u prizemlju, dolazila su i druga deca iz komšiluka; sve majke su govorile da će, ako se nešto desi, tako brže izaći. Do dana današnjeg te žene su joj zahvalne, družu se i pomažu. Bilo je jako teško... Jednom je došao naš komšija i rekao: - Pogodili su i Novi Sad! Moj muž, koji je bio bolestan, pao je nasred ulice i počeo da viče: - Marioara, naša deca su gotova! Stajali smo tako i posmatrali kuda lete avioni. Strašno... I ćerka i zet su radili, tako da kod nas nisu mogli da dođu, nije bilo ni autobusa, ni vozova. Neko vreme su bili kod zetovljevih, u Ečki, ali su se na kraju vratili u Novi Sad. Unuku su vodili svuda sa sobom, a ni ona nije htela da se odvoji od njih. Čekali smo sa zebnjom u srcu da zvoni telefon i da nam jave šta se dešava.

Ponesena osećanjima i situacijom, napisala sam pismo koje nikada nisam poslala. I moja ćerka je napisala pismo identične sadržine, da se čini da je autor ista osoba. To pismo mi je poslužilo kao inspiracija za pesmu *Gulumuz fārā rāspuns* (Halabuka ni oko čega). Kada je ta pesma objavljena, pročitali su je neki novinari iz Trgu-Mureš u Rumuniji i čudili su se kako sam mogla da napišem tako nešto. Onda sam im pokazala oba pisma. Kad su videli, bili su zapanjeni i rekli su da će objaviti pisma da bi bilo jasno zašto sam napisala tu pesmu. Preživeli smo jako teške trenutke. Sada, kada su se stvari smirile, kao da se i taj bol izgubio. Mislila sam da će ostaviti krvave tragove na svačijoj duši, ali, eto, prošlo je.

Kakvi su bili nekada, a kakvi su sada međuljudski odnosi?

- Prvo moram da kažem nešto o odnosu roditelja i dece: postoje roditelji koji previše vole svoju decu, a ima i onih koji nemaju uopšte razumevanja za njih. U prošlosti je jako mali broj đaka upisivao srednju školu, a ako je dete išlo u grad da se školuje, podrazumevalo se da će učiti i postati neko. Danas svi hoće u školu i nema ko da obrađuje zemlju. Tako brzo se menjaju stvari, da čovek prosto ne može da se snađe!

Ako već govorimo o prošlim vremenima, mislim da je tada sve bilo mnogo bolje organizovano: znalo se kada se ide na njivu, kako se radi, koliko se radi... onda, kako se održava kuća, ko šta radi u kući, kako se pravi i održava nošnja.

Celo selo je bilo kao fabrika gde su ljudi radili sve što treba. Pored svih obaveza, nalazili su i vremena za razonodu, i leti, i zimi.

U prošlosti je staramajka bila u istom rangu sa muškarcima. Ona je odlučivala o tome šta se kuva, kako treba tkati, a snaje su morale nju da slušaju. Bilo je i sloge u tom svetu u kome sam odrastala. Verovatno zbog toga i nosim toliko radosti u srcu i duši.

Ako neko u životu ima neki cilj, onda treba da stremi ka tom cilju, jer samo tako može stići gde želi. Nije dobro biti halapljiv, a ne verujem ni da ima sreće tamo gde se služe prevarom i lažima. Dinar zarađen bez trunke znoja, nema nikakvu vrednost. Onda – mito: niti sam primila, niti sam dala. Ali, ako nekome pokloniš nešto simbolično, ne može da odbije.

Moram da kažem da sam srela lekara čije ime sa ponosom izgovaram: dr Dragan Derikrava. Lečio je i mene i mog muža, ali ga on, nažalost, nije slušao. Dve hiljade druge ja sam imala tri šloga i jedan infarkt, a samo njemu mogu da zahvalim što sam ostala takva kakvom me vidite: govorim, hodam, mislim... Nije tražio ništa od mene! Htela sam da mu se nekako odužim, ali je on rekao: - Vi ste moja pacijentkinja, moja je dužnost da Vas lečim. Prošlo je tri godine od tada i hoću da mu nešto odnesem. Reč je o slici na kojoj su lekar koji vrši pregled pacijenta (slikarka ga je zamislila kao mog muža), medicinska sestra, ćerka, unuka i ja; stojimo na vratima i obučene smo u narodnu nošnju. Verujem da će je primiti. Srela sam još dobrih ljudi, ali srela sam i manje dobre, koji hoće da ti naude.

Moja ćerka je dobila nagradu za poeziju „Sveti George”. U nedeljniku *Libertatea* na prvoj strani su napisali njeno ime i stavili sliku žene koja pije pivo (ta žena je pobedila na takmičenju u brzom ispijanju piva). Jako sam bila pogođena. Čekala sam nedelju dana da se izvine, pisala im, ali nisu odgovorili. Onda sam poslala pismo Zajednici Rumuna iz Srbije (oni su objavili moje pismo), obratila sam se i Nacionalnom savetu, ali nisam dobila nikakav odgovor. Nemam ništa protiv te žene, ali moja ćerka nije učestvovala u ispijanju piva! Nikoga nisam pitala za mišljenje i tražila sam svoja prava. Svesna sam da ne mogu da učinim ništa, premda su, posle nekog vremena, lokalne novine objavile moja pisma. Znam da je osveta oružje naivnih, ali ko nije bar jednom u životu uradio tako nešto?

Vi ste članica udruženja „Bakice”. Kakvo je to udruženje?

- Udruženje postoji već šest godina, a ja tamo idem tri godine. Dok je moja mama bila živa nisam išla. Nije mi dozvoljavala jer je mislila da idemo na partijske sastanke ili tako nešto; smatrala je da ženama ne priliči da sastanče, to rade samo muškarci! Posle sam počela da idem i činim sve što mogu da budemo zadovoljne. Nas je dvadeset pet žena i dobro se slažemo. Razmenjujemo kulinarske recepte, dolaze nam stručnjaci iz raznih oblasti, slavimo rođendane,

dočekujemo goste, odemo gde nas zovu i činimo sve da se osećamo dobro u našim godinama. Ali, imamo i jedno pravilo: ne smemo da pričamo o tome šta se dešava kod kuće.

Svakoj osobi, bila stara ili mlada, stalo je do onoga šta ima. Ja sam pogrešila što sam mnogo stvari prodala ili poklonila. Zbog toga zahvaljujem od srca bivšem direktoru Doma kulture u Uzdinu (nažalost, prerano je preminuo), što je nama, bakicama, dao prostor koji smo mi osmislile kao u starim uzdinskim kućama u dve prostorije. Te prostorije smo napunile tradicionalnim stvarima; možda nisu tako lepe, ali podsećaju na vremena koja su bila. Imale smo i goste iz Češke, Mađarske, Rumunije, pisalo se o nama i u Londonu! Organizujemo književne večeri, pravimo izložbe narodne nošnje, idemo gde nas zovu, saradujemo sa ženskim udruženjima iz drugih mesta u opštini, ali i šire; uslov je da putovanje ne traje duže od jednog dana. Sve plaćamo iz sopstvenog džepa, gledamo svoja posla i trudimo se da nam bude lepo.

Da li ste nekada imali neprijatnosti zato što ste žena ili zato što ste Rumunka?

- Moram da kažem da su žene uvek bile inferiornije u odnosu na muškarce, tako sam bila vaspitana. Poštovala sam to i nikada se nisam osećala uvređenom ako mi je neko rekao: - Ti si žensko!

Ali, jednom prilikom smo išle u Rekaš, u Rumuniju i bila sam jako povređena kada je jedna koleginica moje ćerke ušla u autobus i prokomentarisala: - Nisam znala da tu ima i devojaka, mislila sam da su samo babe! Kad smo stigle, sreća sam je u hotelu i pitala: - Da li si ti svesna da je razlika u godinama između mene i tebe ista koliko i razlika u godinama između tebe i devojaka iz autobusa? Sramota! Mislim da se naljutila, ali morala sam da joj kažem.

Da li se promenio položaj žene u dvadeset prvom veku?

- Promenio se. Sada i žene lupaju šakom o sto i nogom o pod kad nešto hoće, a pre to nije bio slučaj.

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Pa, nisam sigurna šta da kažem mladima i šta da im predložim. Generacijski jaz je velik, a svaka generacija ima sopstveni način življenja i rešavanja problema. U svakom slučaju, da budu poštteni, dobri, da poštuju roditelje, završe školu i streme ka cilju koji žele da postignu.

Laura Spariosu, 1. decembar 2008.

Ileana (1942), Vršac

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Moje detinjstvo je bilo lepo, odrastala sam kao jedinica. Rođena sam u Vršcu dvadeset drugog juna četrdeset druge godine. Često bih se šalila govoreći da će se, ukoliko postanem poznata osoba, pričati da sam tog dana ugledala svetlost dana, a ja sam ugledala svetlost sijalice, pošto sam na svet došla uveče u petnaest do devet. Bila su veoma teška ratna vremena. Živeli smo u Vršcu, u ulici koja se nalazila preko puta parka i vodila do bolnice. Roditelji su mi pričali da je u našem kraju živelo mnogo Nemaca. Mama je bila jako nesrećna jer su oni jeli pomorandže i čokolade, a ostatke bacali kroz prozor, da i drugi vide kako oni žive. Oskudica je bila velika. Majka je morala da ide u tzv. „srpski kraj” po mleko, jer u našoj blizini nije bilo da se kupi.

Već sam rekla da je naša kuća bila preko puta parka, pa sam se u njemu kao dete nekoliko puta izgubila. Iz priča mojih roditelja znam za jedan događaj. Tata je išao da kupi sodu kod gospodina Vojkovića koji je držao sodaru i restoran iza Gradske kuće, tamo gde su sada stambene zgrade. Jednog dana poveo je i mene do sodare, a sledećeg dana sam se izgubila. O meni se starao mamim mlađi brat koji je bio očajan, jer mu je devojčica nestala. Mama je otrčala do tate koji je tada radio u časopisu *Nadejdea* (Nada) i usput me je srela u ulici koja je vodila od parka ka centru. Pitala je: - Gde si bila? Ja sam joj vedro odgovorila: - Kod gospodina koji ima sodaru.

Iz Vršca smo se četrdeset pete godine preselili u Uzdin, iz porodičnih razloga: moj pradedo je preminuo, baka je umrla dve godine ranije, deda se nalazio u Rumuniji, a u kući je ostala samo druga pradedina supruga. Nju smo zvali majka. Ona je poručila da do-

demo, da ne bi propala imovina.

Da li je preseljenje u Uzdin imalo neki uticaj na Vaše detinjstvo?

- U Uzdinu sam završila prva četiri razreda osnovne škole. Tata je u to doba radio u Dečjem domu i pokušavao da se vratimo u Vršac, ali nije uspeo dok sam išla u osnovnu školu i kad sam počela da idem u gimnaziju. Zbog toga sam u prvom razredu gimnazije živela u internatu u Vršcu. To mi je bilo jako lepo iskustvo, jer sam odrasla kao jedinica, kao što sam rekla. Bilo nas je nekoliko devojaka iz različitih okolnih sela, koje smo išle u isti razred i dobro smo se slagale. Sretna okolnost je bila da je direktorka internata saradivala sa časnim sestrama. One su nam kuvale i održavale higijenu, prale veš i kupale nas svake nedelje. U to vreme smo sve imale dugu kosu, pletenu u kike. Čuvale su nas dve vaspitačice koje su stalno bile sa nama. Jedna je bila starija, ali je jako volela decu - čak je i spavala sa nama u zgradi u kojoj su se nalazile spavaće sobe. Druga je bila gospođa Đurđevka kod koje sam uživala određene privilegije, zato što su je moji roditelji poznavali od ranije. Sledeće godine moji roditelji su se preselili u Vršac, tako da sam se rastala, uz dosta žaljenja, od koleginica iz internata.

Svojevrsni kuriozitet predstavlja moje školovanje. Završila sam tri razreda u rumunskoj gimnaziji, a zatim su ukinuli gimnaziju, tako da su svi učenici nastavili školovanje u Osnovnoj školi „Olga Petrov”, gde je otvoreno i odeljenje na rumunskom jeziku.

Iz priča drugih žena znamo da nije bilo dozvoljeno putovanje u Rumuniju.

- Mamina braća i sestre su živeli u Rumuniji, pa su nam pedest šeste godine vlasti dozvolile da ih posetimo. Bili smo prva porodica iz Vršca čiji su svi članovi dobili pasoš da mogu da putuju zajedno. Direktor gimnazije Đura Knežević, koji je bio Srbin iz Rumunije, dopustio je da u maju izostanem dve nedelje sa nastave i odem na taj put.

Pamtim tu posetu po dobrom iskustvu. Mamina najstarija sestra, inače profesorka u Temišvaru, dozvolila mi je da u njenoj biblioteci izaberem knjige koje hoću. Od tada smo redovno putovali kod njih u Rumuniju gde su mi, pored knjiga koje su mi poklanjale mamine sestre i braća, i moji roditelji kupovali dosta knjiga. Tada je postojala tzv. „Biblioteka za sve” i nije bilo tako stručnih izdanja kao danas. Tek kasnije, pošto sam krenula na studije, pojavila su se izdanja sa celokupnim delima, tako da sam mogla da ih čitam.

U našoj kući se zaista mnogo čitalo i tako sam i ja odgojena. Kada smo imali lektiru – bila je obavezna jedna lektira mesečno, odnosno morali smo da pročitamo i uradimo prikaz jedne knjige – moja sveska je išla iz ruke u ruku drugarica i drugova iz razreda koji knjigu nisu čitali, da bi se inspirisali. Jednom prilikom je jedna drugarica doslovno sve prepisala od mene, pa nas je profesor

obe pozvao na razgovor, jer nam je bio i razredni starešina. Iako se profesorima tada obraćalo sa „druže profesore“, naša ga je generacija oslovljavala sa „gospodine“, pošto je zaista to i bio, i sve nas je smatrao svojom voljenom decom. Svaki put kada bi neko od nas napravio prekršaj, svojski bi se založio na nastavničkom veću da ne budemo kažnjeni. Nažalost, ubrzo nakon što smo završili gimnaziju, on se razboleo i preminuo. Za sve nas je njegova prerana smrt bila veliki gubitak. Bili smo jako vezani za njega.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

- Moji roditelji su, poput većine dobrostojeće dece iz Uzдина i iz drugih rumunskih sela, po završetku četiri razreda osnovne škole poslani na školovanje u Rumuniju. Tata je osnovnu školu u početku učio na mađarskom, jer je u školu išao za vreme Austrougarske. Jedan meštaniin iz Uzдина je svake jeseni okupljao decu koja su išla u školu u Rumuniju i krišom ih vodio preko granice, a leti vraćao nazad. Tata je tamo bio od jeseni do leta. Kada je i mama stasala za školu, išlo se u Rumuniju legalno, sa pasošem. Oboje su tamo završili gimnaziju, a tata je, zatim, upisao Trgovačku akademiju. U majčinoj porodici je bilo četiri ćerke i dva sina. Mama je bila treća. I moj deda, koji je bio zemljoradnik, počeo je da se obrazuje posle rođenja najmlađeg sina. Priča se da je ljuľjao mog ujaka i učio. Deda je zajedno sa čikom Aurikom Onču iz Uzдина završio Školu za umetnost i zanatstvo u Temišvaru. Bio je zaista veliki talenat za matematiku i crtao je izuzetno lepo. Pošto je završio ovu školu, otišao je u Pariz, gde je četiri godine studirao mašinstvo. Postao je mašinski inženjer i zaposlio se u Rešici, u Rumuniji, u tamošnjoj livnici.

Zahvaljujući činjenici da su se školovali u Rumuniji, moji roditelji su govorili književnim jezikom. Tako sam i ja od njih usvajala taj književni rumunski jezik. Pretpostavljam da su i njihovi prijatelji govorili pravilno. Ali, jedan tatin kolega sa kojim je radio u časopisu „Nădejdea“ – naš kum koji je bio direktor lista, nije baš dobro znao književni rumunski, uprkos tome što je studirao u Rumuniji, tako da sam se ja, kada sam odrasla, stalno zabavljala na račun toga što je on grešio u govoru. Tako sam od malena naučila pravilno da govorim. Najsmešnije od svega je da kada smo otišli u Uzdin i ja sam počela da govorim u dijalektu, zbog čega sam redovno dobijala batine od mame koja je govorila: - Ne smeš tako da govoriš! Sećam se da je jednom prilikom došla moja drugarica iz komšiluka sa kojom je trebalo negde da idem. Verovatno je bilo hladno, pa sam joj rekla: - Čekaj da uzmem kaput! ali u dijalektu. Mama me je čula i odmah sam dobila po turu (mama je bila protiv toga da se deca tuku po glavi ili rukama). Ali već sam imala spremljen odgovor: - Da sam pravilno rekla, ona me ne bi razumela! Zaista, mnogi se čude kada me slušaju kako govorim rumunski, naročito oni iz Rumunije, jer se moj način govora ne razlikuje od njihovog. Na ovome moram, pre svega, da zahvalim roditeljima, a zatim i činjenici da sam

maksimalno iskoristila svaki svoj boravak u Rumuniji da bih što bolje usavršila akcenat i izgovor. Naravno i čitanje! Dela napisana između dva svetska rata i dela savremenih pisaca uticala su na moje izražavanje. Bila sam jako nesrećna što se nije moglo studirati u Rumuniji u vreme kad sam bila studentkinja. Druga mamina sestra je bila apotekarka u Konstanci i nije imala dece. Govorila je: - Ja ću da te usvojim, ako bude moglo i da te školujem. Ali nije se moglo.

Pošto se školovala u Rumuniji, moja mama nije u potpunosti savladala srpski jezik. Nije htela da radi, iako je imala fakultetsku diplomu, da je ne bi ismejavali zbog jezika. Ali se zato svojski trudila da moj rumunski jezik bude savršen.

Kada ste odlučili da studirate rumunski jezik i književnost?

- Po završetku gimnazije, rešila sam da upišem psihologiju i to psihologiju rada. Prijemnog ispita nije bilo, tako da sam se upisala na Filozofski fakultet u Beogradu, gde je bila Katedra za psihologiju. Imala sam tu nesreću da dve godine, koliko sam studirala psihologiju, profesor kojeg su se svi bojali, profesor Baja Bajić, bude na odsustvu. Praktično, iz glavnog predmeta nismo ništa ni radili. Sve što sam imala je bila knjiga debljine nekih pet centimetara - „Opšta psihologija” i, pošto sam je pročitala, shvatila sam da mi je štošta nejasno. Položila sam sve druge ispite sa prve i druge godine studija sem ovog najvažnijeg. Kada je šezdeset treće godine osnovana Katedra za rumunski jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, odlučila sam da pređem na te studije. Roditelji se baš nisu složili, bilo im je teško da me školuju, tata je tada već bio u penziji, a mama nije radila. Ali rekla sam sebi: - Bolje dve izgubljene godine, nego promašen život. Tako sam upisala rumunski jezik, gde sam u početku bila jedini student. Posle su došla još dva studenta. Kada sam upisala treću godinu, povećao se i broj studenata. Gradivo se predavalo ciklično. Ja sam normalno pratila predavanja, ostali su se uključivali u gradivo koje sam slušala. Bila sam veoma revoltirana zbog toga što je profesor Radu Flora držao predavanja na srpskom jeziku, ali je to činio zbog toga što je među studentima bilo i Srba koji nisu znali rumunski. I kurs o književnom opusu Mihaja Emineskua je držao na srpskom. Jednom sam odgovorila kad su me pitali: - Pa, šta da kažem? Da nisam bila zainteresovana da učim rumunski, ne bih ga naučila. Jako sam zahvalna profesoru Flori što me je, posle prve godine studija i posle diplomiranja, slao na letnje kurseve u Sinaji, što sam maksimalno iskoristila. Kao predavače smo tamo imali najbolje profesore, a dobili smo u štampanoj formi i sva predavanja. Povrh svega, imala sam sreće da je jedna moja dobra prijateljica (kasnije, kad sam se udala, moja kuma), imala snaju koja je studirala rumunski, tako da mi je ona dala materijale sa predavanja koja su slušali rumunski studenti. Na taj način sam uspela da „zaokružim” svoja znanja. Postoji još jedna stvar zbog koje sam neizmerno zahvalna svim profesorima i lektorima iz Rumunije. Zahvaljujući njima, ja i moje kolege zavoleli smo rumunski jezik i upoznali se sa bogatstvom rumunske kulture. U to

vreme su se mogle nabavljati knjige, a imali smo i veliku biblioteku na Katedri. Od svih naših lektora koji su se menjali svake godine, naučili smo dosta toga što nije bilo predviđeno nastavnim planom i programom i uspjeli smo da osetimo makar delić atmosfere koja je vladala na filološkim fakultetima u Rumuniji. Od gospodina Nikolaja Bota iz Kluža smo najviše naučili. Sećam se kada nam je pričao o pesnikinji Ani Blandijani po objavljivanju njenih pesama u časopisu *Luceafărul* (Večernik) i *România literară* (Književna Rumunija) i opisao nam je i kako ona izgleda,. I sada, kada se setim koliko smo bili fascinirani njegovom pričom, naviru mi emocije i još uvek ne mogu da se oduprem utisku da je slika koju smo imali pred očima bila poput divnog sna! Mi smo sa našim lektorima bili kao jedna porodica, pošto smo svakodnevno bili zajedno. Osim obaveznih predmeta iz rumunskog jezika i književnosti, pohađala sam i časove italijanskog i španskog. Bio je to najlepší period u mom životu.

Kada ste se zaposlili?

- To je posebna priča. Kada sam bila na drugoj godini studija, u Vršcu je raspisan konkurs za dodelu stipendija i ja sam konkurisala. Nisam je dobila, rečeno mi je da je stipendija dodeljena nekom magistru farmacije. Posle toga je bio otvoren konkurs u Pokrajinskom fondu za dodelu stipendija. Dobila sam stipendiju, ali pod uslovom da se nakon diplomiranja zaposlim na teritoriji Vojvodine i da radim dve godine.

Kad sam završila fakultet, u Učiteljskoj školi u Vršcu nisu imali profesora za rumunski. U stvari, ja sam već rekla svojim roditeljima: - Ako budem studirala rumunski, ne pada mi na pamet da radim u prosveti. Ceo život sam bila revoltirana zbog toga što su rumunska deca stalno govorila: - Mi ne umemo pravilno da govorimo, kod nas se govori dijalekatski. A kada je reč o srpskom jeziku, onda su se pravdali: - Pa, mi ne znamo srpski, mi smo Rumuni!

U vreme kada je moj otac bio novinar, išao je i po selima da skuplja pretplatu za list. On je poznao dosta ljudi iz rumunskih sela, tako da su ga pojedini poznanici, čija su deca išla u školu, često molili da interveniše kod pojedinih profesora. I tata nije mogao da ih odbije. Odlazio bi kod profesora i rekao: - Eto, ne dolazim zbog mog deteta, jer ono uči. Dajte prelaznu ocenu sinu ovoga ili ćerki onoga... Onda sam rekla mojim roditeljima: - Ako mole tatu da interveniše za njihovu decu, šta će se desiti ako ja budem profesorka? Rekla sam da neću da postanem profesorka u srednjoj školi i da hoću da ostanem na fakultetu, ako je moguće. I zaista, i profesor Flora je hteo da ostanem.

Upisala sam postdiplomske studije i profesor mi je sugerisao da bi bilo dobro da to bude lingvistika. Kad sam krenula na postdiplomske studije, došao je drug Tapalaga koji je u to vreme bio poslanik Rumuna u Skupštini Srbije, zajedno sa pokojnim Lazom Štefanom. Došli su da me ubede da je za rumunsku nacionalnost korisno da ostanem u Vršcu, na šta sam im ja odgovorila: - Kada

sam završila drugu godinu studija i konkurisala za stipendiju, nisam je dobila. Dobio je student farmacije. Neka ga sada Vršac potraži, da im učini uslugu, jer meni nisu pomogli. Meni je pomogao Pokrajinski fond prema kome imam obavezu da se zaposlim na teritoriji Vojvodine. Nigde ne piše da treba da radim u Vršcu! I nisam prihvatila.

Nekako se dogodilo da sam išla u Rumuniju na naučni skup i srela profesora Ćiceronea Pogirka koji je bio indoeuropeista evropskog formata. U razgovoru sa njim na temu šta radimo na studijama iz komparativne gramatike indoevropskih jezika, ispričala sam šta moj profesor predaje i kako traži da napamet učimo kako je određena reč evoluirala, počev od sanskrita, sve do današnjih oblika u različitim indoevropskim jezicima. Kako nisam bila tip koji uči napamet, nisam uspeła da naučim te profesorove šeme.

Otišla sam na raspust kući u Vršac gde je došao Andrej Trifon, otac jedne moje koleginice iz razreda koji je inače bio korektor u Zavodu za izdavanje udžbenika u Novom Sadu. Rekao mi je da u Zavodu treba da zaposle nekoga ko je profesor rumunskog jezika. Imala sam tada da položim još dva ispita, ali je direktor rekao da nema problema, da će me oni zaposliti, i da ne moram da dolazim na posao već mogu ostati kod kuće da učim, a da ću početi da radim od oktobra. Položila sam jedan ispit, ali mi je ostao onaj iz indoevropskog jezika.

Tako počinje Vaša profesionalna karijera.

- U Zavodu sam radila u Studijskom odeljenju, zadužena sam bila za izučavanje nastave na rumunskom jeziku. Na predlog gospodina Vintileškua, lektora na fakultetu, odlučila sam da upišem doktorske studije u Temišvaru. Moj izbor je bio komparativna književnost, gde je bio profesor Viktor Janku. Otišla sam kod njega i ostala u kancelariji skoro celo pre podne u razgovoru sa njim i sa drugim profesorima. Posle tročasovnog razgovora, rekao je: - Hvala, položili ste prijemni ispit. Hteo sam da proverim koliko znate, a od Vas ću tražiti isto što i od ostalih kandidata: dva ispita i dva referata. Tako se i desilo. Položila sam ispite, napisala referate, ali pošto sam počela da pišem disertaciju, profesor je preminuo. Nisam znala šta da radim: ako bih prešla kod drugog profesora, nisam bila sigurna da li će prihvatiti temu – komparativnu studiju o Dositeju Obradoviću i Dimitriju Cikindealu. Odustala sam. Ostala sam samo profesor rumunskog jezika, ali nije mi žao. Svaki put kada je u ovoj Pokrajini bilo potrebno da se uradi nešto u vezi sa rumunskim jezikom, nije bio pozvan niko sa univerzitetskom titulom, nego su zvali mene.

Posle dve godine rada u Zavodu, dobila sam radni zadatak da napišem udžbenik gramatike za peti razred osnovne škole za decu koja se obrazuju na rumunskom jeziku. Sve moje kolege su za ovo dobijale honorare, a ja sam to morala da radim u okviru svog radnog vremena. Bilo mi je jako teško jer na studijama nismo imali metodiku nastave maternjeg jezika. U jednom trenutku sam

otišla u Vršac kod Bužora Marana da ga zamolim da držim časove učenicima petog razreda da steknem neko iskustvo. Nedelju dana sam držala časove, što mi je dosta pomoglo u pisanju udžbenika. Kad sam završila udžbenik, onda su ga iz Zavoda poslali recenzentima; obe recenzije su bile veoma povoljne.

Posle skoro šest godina, postala sam jako nezadovoljna onim što se tamo dešava i požalila se dobrom prijatelju Jonu Munćeanu koji je u to doba bio predsednik Zakonodavno-pravne komisije pri Skupštini Vojvodine. Pošto me saslušao, rekao je: - Što nisi ranije rekla, bilo je jedno radno mesto u Sekretarijatu za obrazovanje i predložili smo drugog. Ovo se desilo u jesen, a negde u proleće me je pozvao telefonom: - Hajde, u petnaest do tri imamo sastanak kod Milenka Nikolića u Sekretarijatu za obrazovanje. Primili su me, mada su prvobitno želeli pravnika.

U međuvremenu sam dobila stan od Zavoda i potpisala da ću deset godina raditi u toj ustanovi u zamenu za stan. Ali se to dogovorno rešilo, zato što je stan u kome sam živela pripadao Izvršnom veću u kojem je i Sekretarijat za obrazovanje. Tako sam od prvog maja sedamdeset četvrte godine počela da radim u Izvršnom veću Vojvodine, u Sekretarijatu za obrazovanje, nauku i kulturu, u svojstvu savetnika sekretara za spoljnu i međurepubličku saradnju. Posle prvog mandata od četiri godine, ostala sam još jedan. Svaki put bih u šali rekla da sam u to doba došla „po ključu”, zato što im je bio potreban Rumun u datoj strukturi, a ostala zato što sam bila Ileana koja je bila sposobna da radi. Posle toga trebalo je da se zaposlim u Radio Novom Sadu kao urednik.

Kada ste se udali?

- Trinaestog jula osamdesete godine upoznala sam svog budućeg supruga, akademskog slikara iz Rumunije. Upoznao nas je zajednički prijatelj iz Rumunije koji je stalno insistirao da nas upozna. Rekla sam: - Ako je dotični spreman da dođe u Jugoslaviju, možemo da se upoznamo. Ako nije, onda neću da znam, sita sam svega. Upoznala sam toliko dobrih momaka i nijedan nije hteo da dođe sa mnom u Novi Sad. Posle više od godinu dana našeg poznanstva, predali smo dokumenta u Državni savet, da nam odobre venčanje. Dozvolu smo dobili posle deset meseci, u maju osamdeset prve, a svadba je bila u junu osamdeset druge. Ja sam u to doba bila sekretar Osnovne organizacije Saveza komunista u Sekretarijatu za obrazovanje, a mog budućeg supruga su izbacili iz Partije u njegovoj zemlji, kad su saznali da želi da ide u inostranstvo. Kakva ironija, ista Komunistička partija, ali u različitim državama! Moj suprug je trebalo da stigne ovde trideset prvog decembra, ali zbog nekih formalnosti na carini u Rumuniji, stigao je tek prvog januara osamdeset treće. Od tada smo zajedno.

Da li je zbog toga što je to brak osoba iz dveju različitih država bilo problema?

- Naravno! Mislim da to nije specifičnost samo kod nas. Moj muž je došao da živi u Novom Sadu, a tadašnji urednik Radija je dolazio sa svakojakim idejama tipa: – Eto, došao joj je muž iz Rumunije da špijunira! - Šta bi moj muž kao slikar mogao ovde da špijunira? I nije mi više bilo nuđeno mesto urednika, nego lektora. Ovo zanimanje je bilo i manje plaćeno, što nije logično, zato što lektor mora da zna više od urednika. Sekretar koji je došao posle Milenka Nikolića rekao mi je da ne razmišljam previše i da prihvatim. Pitala sam: - Druže, ja sam član Saveza komunista. Hoću da znam da li sam u nečemu pogrešila. Ako jesam, zahtevam da mi se kaže. Pošto je odgovor bio negativan, nastavila sam: - Onda mi dozvolite da odbijem ponudu, zato što bih u Radio išla kao po kazni.

Posle su me savetovali da razgovaram sa gospodinom Troćom, predsednikom Društveno-političkog veća Skupštine Vojvodine. Tražila sam da me primi i objasnila o čemu se radi. Reкао je: - Pa, da vidimo. Posle me je zvao lično sekretar iz Sekretarijata za obrazovanje da odem kod njega. Otišla sam i saznala da je slobodno radno mesto pomoćnika direktora u Pokrajinskom zavodu za statistiku. Ja sam učila nešto statistike na psihologiji i pitala sam šta se tamo radi. Odgovorio je: - Ne znam mnogo, ali sam zakazao sastanak kod direktora. Otišla sam kod direktora i rekla: - Gospodine direktore, hoću da znam šta mi je činiti, ja ne mogu više da biram, zato što sam već odbila jedno radno mesto. Ovo što mi se sada nudi je za jedan rang više u odnosu na posao koji sam obavljala. Dodala sam i da sam učila statistiku na psihologiji, na šta je on počeo da se smeje i rekao da to nema veze sa statistikama koje se ovde rade. Ja sam rekla da smatram da ću za dva-tri meseca naučiti šta treba i da ću moći da se snalazim. Kao da ga sad čujem kako mi kaže: - Pa, možda potraje i godinu dana. Ništa nisam rekla, došla sam kući i ispričala mojima, pitajući se kakva li je to statistika kad direktor kaže da će mi trebati godinu dana da naučim to što se tamo radi! I zaposlila sam se. Zaista, učila sam više nego za bilo koji ispit u životu, nisam mogla dopustiti da zaostajem za koleginicama koje su znale sve o istraživanjima koje je Zavod sprovodio. Krenula sam iz početka, ali sam uspela. Posle godinu dana, bila sam veoma srećna kada sam od kolege koji je radio kao pomoćnik direktora za automatsku obradu podataka saznala da se direktor raduje što napokon ima pravog pomoćnika direktora.

Od polovine osamdesetih godina radila sam na pripremama popisa stanovništva, što je veoma složeno istraživanje. To je vreme posle „jogurt revolucije”, kada je za predsednika Izvršnog veća Vojvodine izabran Božović koji sproveo reformu i otpustio skoro sve manjinske kadrove iz Izvršnog veća. Meni je rekao njegov pomoćnik, poreklom Mađar, koji je i sam kasnije bio otpušten: – Treba očistiti Veće od profesora, ima vas preko sto! Budući da sam ga lično poznavala, odgovorila sam: - Druže Bozoki, za ovih šest godina koliko radim u Statistici, naučila sam da tako i razmišljam. Pitam Vas: ako je preko trideset

pet posto istraživanja iz oblasti obrazovanja, nauke i kulture, kako nema mesta za profesore da rade takve statistike? Svi smo bili razrešeni na pola mandata, uz zahtev da se uradi ponovno postavljanje. Direktor Statistike me je ponovo predložio, jer sam već sve pripremila za popis stanovništva. Treba da kažem da su svi pripadnici srpske nacionalnosti dobili mandat, a ja nisam, zato što sam bila Rumunka! Tako sam se našla u očajnoj situaciji: moj muž nije radio, mama je primala mizernu porodičnu penziju. Jednoga dana sam otišla u Kadrovsku komisiju Izvršnog veća i žena koja je tamo radila rekla mi je: - Otvoreno je radno mesto za prevodioca u Veću. Idite i prijavite se. Otišla sam da se raspitam i saznala da moja školska drugarica, koja je tamo radila više od dvadeset godina, ne može više da radi jer nema fakultetsku diplomu. Tako sam od Statistike stigla u Prevodilačku službu, gde sam ostala desetak godina do odlaska u penziju dve hiljade treće godine.

Radili ste u svim za Rumune važnim institucijama. Kakvi su problemi u procesima standardizacije rumunskog jezika u Vojvodini?

- U prvim godinama svoje delatnosti Zavod za izdavanje udžbenika pokušavao je, preko svojih radnika i svojih izdanja, da se u najvećoj mogućoj meri upliće i u standardizaciju rumunskog jezika kod nas.

Pošto je Zavod imao Studijsko odeljenje, koje se bavilo proučavanjem nastave u osmogodišnjim školama u Vojvodini, saradnici za sve jezike su ispitivali probleme sa kojima se ova nastava susretala. U delokrugu moga rada je bilo da održavam neposredne kontakte sa školama, odnosno sa učiteljima i nastavnicima rumunskog jezika, ali i sa ostalim nastavnicima koji su držali nastavu na rumunskom jeziku, zato što se književni jezik usvaja ne samo na časovima rumunskog, već je to jedan od najvažnijih zadataka celokupnog obrazovnog procesa, s obzirom na to da naša deca u porodici i između sebe, uglavnom, govore u dijalektu. U tom kontekstu, objavila sam u Biltenu Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika seriju od dvadesetak radova koji su bili rezultat mojih proučavanja u ovoj oblasti. U isto vreme, bila sam i član Potkomisije za utvrđivanje autentičnosti zakona na jezicima narodnosti Skupštine Vojvodine, gde sam aktivno učestvovala u standardizaciji terminologije na rumunskom jeziku. Bila sam i predavač na raznim naučnim skupovima i seminarima za prevodioce i objašnjavala kako se prevode razni pojmovi, a naročito ukazivala na pogrešno prevedene pojmove. Takođe smatram da sam objavljivanjem radova u Analima Društva za rumunski jezik, a i u okviru aktivnosti raznih komisija Društva, kao i rada u Prevodilačkoj službi Izvršnog veća Vojvodine, doprinela standardizaciji rumunskog jezika. Pored toga, nekoliko godina sam na Radio Novom Sadu imala stalne rubrike za odrasle i za decu, čija je tema bila pravilno izražavanje na rumunskom jeziku kod nas i skoro ceo radni vek radila sam honorarno kao lektor u Rumunskoj redakciji.

Radili ste u Prevodilačkoj službi Skupštine Vojvodine, a i sami prevodite mnogo. Šta bi trebalo uraditi da se više prevodi sa rumunskog i na rumunski jezik u Vojvodini?

- Da, radila sam više od deset godina u Prevodilačkoj službi, ali sam prevodila celog života, počevši od gimnazije kada sam objavljivala razne prevode u časopisu za decu *Bucuria pionierilor*, kasnije *Bucuria copiilor* (Dečja radost), a najviše u periodu studiranja u Beogradu. Na poslednjoj godini studija, šezdeset sedme godine, bila sam na gostovanju „Ateljea 212“ u Bukureštu, gde sam simultano prevodila na rumunski predstave „Razvojni put Bore Šnajdera“ Aleksandra Popovića, „Ko se boji Virdžinije Vulf“ Edvarda Olbija i „Kralj Ibi“ Alfreda Žarija, kao i čitav niz predstava na srpskom jeziku koja su rumunska pozorišta prikazala na BITEF-u: „Nemoj praviti radnju sa stepeništem“ Euđena Barbua, „Tri brata blizanca“ Karla Goldonija i predstave srpskih pisaca prikazane na Sterijinom pozorju, kao što su „Profesionalac“ i „Lari Tomson“ Dušana Kovačevića.

Što se tiče prevoda sa rumunskog jezika na srpski jezik kod nas ih nema baš mnogo, ali ima dosta vrhunskih prevoda naših poznatih pesnika: „Pesme“ i knjiga „Beograd u pet prijatelja“ Nikite Staneskua, zatim pesme Lučijana Blage, koje je preveo Adam Puslojić (takođe je preveo i pojedine pesme Mihaja Emineskua), onda prevodi Milana Nenadića i Ilean-Ursu Nenadić koji su preveli poeziju Mihaja Emineskua, kao i poeziju Radu Đira i Mirče Dineskua. Petru Krdu je takođe preveo više knjiga poezije i proze, među kojima su dela Štefana Augustina Dojnaša, Ane Blandijane, Emila Siorana, zatim prevodi Danijele Popov itd. U okviru raznih akcija predstavljanja književnosti ovdašnjih Rumuna, prevedena su dela Slavka Almažana, Petra Krdua, Joana Babe, Marioare Babe-Vojinović, Ilean Ursu-Nenadić i drugih.

Zajedno sa svojim suprugom prevela sam dosta esejističke literature sa srpskog na rumunski jezik što je objavljeno u časopisu *Lumina*, kao i veliki broj udžbenika iz raznih oblasti za Zavod za izdavanje udžbenika.

Pošto nisam dovoljno upoznata sa programom rada na Odseku za rumunistiku, ne mogu ništa da kažem o tome kako se radi prevođenje na ovom odseku. Ali činjenica je da je među mladim kolegama prilično mali broj onih koji prevode i za žaljenje je što ti prevodi zahtevaju solidno lektorisanje.

U toku je formiranje Nacionalnog saveta Rumuna u Vojvodini. Da li mislite da će novi savet biti efikasniji i koji su sve problemi koje on mora da reši?

- Nacionalni savet Rumuna u Vojvodini formiran je pre nekoliko godina i preduzima aktivnosti na raznim poljima. Za sada, radije se ne bih upustila u razmatranje problema koji spadaju u domen ove institucije i uopšte u probleme koji postoje u raznim oblicima organizovanja Rumuna.

Da li ste nekada imali neprijatnosti zato što ste žena ili zato što ste Rumunka?

- Mislim da je to bilo onda kada sam izbačena iz Statistike. Inače nisam. U mladosti sam bila jako ratoborna i morala sam da ispunim sve što sam zamislila. Mama mi je govorila da tata nikada nije hteo da razgovara sa mnom, zato što sam svaki put uspevala da ga ubedim da sam ja u pravu. Bio je urednik u časopisu „Nădejdea” i svi su mi, pošto sam upisala gimnaziju, govorili da ću imati problema zbog toga što je tata bio čovek bivšeg režima. On je smatrao da ne može da bude član Komunističke partije, zato što je imao sopstvena shvatanja koja nije mogao da promeni. Kada su došli partizani, uhapšen je, ali je pušten posle dve nedelje saslušanja. Nikada nije pričao kako su ga ispitivali, ali sam smatrala da su se uverili da nije bio umešan u politiku. Tata je stalno govorio: - Ja nisam odgajao ćerku da je indoktriniram, ona treba da živi u skladu sa svojim vremenom. I zaista, nisam imala nikakvih problema.

Kakvo je bilo vreme početkom devedesetih?

- Osim incidenta sa Božovićem, nikada se nisam osećala sputanom. Za vreme Miloševića i radikala, moj muž i ja smo bili veoma uplašeni. Bila su to teška vremena. Očekivali smo da će jednog dana neko doći na vrata da nas upuca! Sećam se jednog našeg prijatelja koji je govorio: - Ne plaćam više ni stanarinu, ni struju, ništa. Odgovorila sam: - Vi to sebi možete da dozvolite, jer imate prezime koje se završava na -ić! Ali moje je Bulik, a muževljevo – Tolvai. Nije se ništa dogodilo, osim straha koji smo pretrpeli. Prošlo je nekoliko godina dok to nije ostalo za nama. Onda kada me je Božović otpustio, mislila sam da mi je učinjena nepravda, zato što su moga muža dvadeset i jednu godinu držali ovde bez državljanstva, i dobio ga je tek posle demokratskih promena. Ali, od inspektora za strance saznala sam za slučaj žene iz Rusije koja je dobila naše državljanstvo tek posle pedeset godina i shvatila sam da je sistem bio takav, da nije bilo upereno protiv mene lično. A onda kada sam postavljena za savetnika u Izvršnom veću, mislim da sam čak bila privilegovana zato što sam žena.

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Nekad imam utisak da nisam dovoljno u kontaktu sa mladim generacijama. I poput svih starijih ljudi, većito sam zbog nečeg nezadovoljna. Način razmišljanja mladih je različit od našeg. Verovatno postoji opravdanje za to.

Srećna sam što sam živela u vremenu u kojem sam živela i što je način školovanja bio onakav kakav je bio. Pokućpila sam mnogo znanja. Opštu kulturu koju mi imamo, današnja deca više nemaju. Bila sam ubećđena da se u Rumuniji ući mnogo bolje, ali sam se u poslednje vreme jako razoćarala. Ni tamo nije više onako kako je bilo, a ja sam jako srećna što posedujemo enciklopedijsku kulturu i što je naš intelektualni nivo mnogo viši. Isto to Ńelim i onima koji dolaze i

preporučujem im da se ne oslanjaju samo na podatke sa interneta. Iz onoga šta sam čula, internet jeste dobar, ali nije ništa drugo do „instant kultura”, što nije dovoljno da se zaista informišeš da bi mogao da živiš i radiš u ovom veku.

Laura Spariosu, 4. novembar 2008.

Ana (1944), Uzdin

Gde ste rođeni?

- Rođena sam u jednom od najvećih rumunskih sela u srpskom delu Banata, Uzdinu, dvadeset i devetog januara četrdeset i četvrte godine, tako da sam napunila šezdeset i četiri godine.

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Imala sam jako lepo detinjstvo, prepuno ljubavi. Moja majka je bila jako vešta i u zemljoradničkim poslovima i u vaspitavanju dece. Najvažnije za nju je bilo da vaspitava svoju ćerku tako da bude nešto posebno. Sećam se da je uvek insistirala na tome kako se treba ponašati: u kući, na ulici, među ljudima... Smatrala je da svaki put kada razgovaraš s nekim treba da ostaviš dobar utisak, tako da me je vaspitavala u skladu sa tim svojim načelom. Mislim da sam i ja od nje usvojila taj obrazac ponašanja. Na isti način sam postupala sa svojim sinom, a sada i sa unucima koje učim lepom ponašanju.

Imala sam jako srećno detinjstvo. Pamtim da je u mojoj ulici bilo mnogo dece i da smo se i leti i zimi okupljali kod mlina. Mlin se nalazio u blizini kuće u kojoj sam odrasla i bio je ujedno i jedino mesto na kome je svetlo gorelo celu noć. Leti su ovde dolazili ljudi sa kočijama, i iz našeg, i iz susednih sela, a mi smo se tamo igrali svakojakih igara. Jako retko se dešavalo, pogotovo na selu, da deca ostanu budna do deset sati uveče da se igraju. Ali mi smo baš „profitirali“ od svetla u mlinu. Dodatno nam je išlo u prilog što su ljudi koji su ovde dolazili, a nisu dočekali svoj red, ostajali tu da prespavaju. Preko puta moje kuće je bila jedna kuća sa podrumom. Zimi, kada je bilo mnogo snega, podrum se punio vodom koja bi se za-

ledila. To je bilo naše klizalište. Imali smo drvene klizaljke sa žicom, koje su nam pravili roditelji.

Koje su bile Vaše obaveze u kući kad ste bili dete?

- Bila sam jako mala kada sam izgubila baku i deku. Pošto je moja majka ostala siročić, usvojio ju je njen ujak. Majčini ujak i ujna su bili stariji ljudi i preminuli su kada sam ja imala pet-šest godina, tako da sam ostala sama sa roditeljima. Ostajala sam sama kod kuće, bila sam pametno dete, znala sam mnogo toga o kućnim poslovima i o redosledu kojim treba da se urade. Kad sam krenula u školu, sama sam se spremala, sama sam išla i sama se vraćala. Vodila sam brigu i o domaćim životinjama koje smo imali.

Kako sam odrastala, rasle su i obaveze. Na kraju sam naučila i da kuvam, roditelji su me tretirali kao odraslu osobu. Izvršavala sam sve obaveze, a oni su mi uzvraćali neizmernom ljubavlju. Naravno, išla sam i na njivu, tako da sam bila primorana da naučim sve o zemljoradničkim poslovima.

Pored toga što je bila domaćica, moja mama je umela i da tka, veze, hekla... Tako sam naučila dosta toga i o pravljenju tkanine. Kada sam bila šesti razred, mama me je već „posadila“ za mašinu. Treba da shvatite da sam morala da radim svaki posao koji devojka sa sela mora da obavlja. Umela sam da kuvam, vezem, tkam... a sve to sam morala da naučim iz jednog prostog razloga: nameravala sam da ostanem na selu i, pošto sam bila jedinica, trebalo je da dovedem muža u kuću. Svejedno, jako sam se dobro slagala sa mamom i tatom. Bila je to neverovatna roditeljska ljubav koju i sama pokušavam da pružim svom detetu i unucima.

Imate li braće ili sestara?

- Imala sam i braće i sestara, ali oni, nažalost, nisu više živi. Reč je o polubraći i polusestrama sa majčine i očeve strane, zato što je mojim roditeljima ovo bio drugi brak. Ja sam njihovo jedino zajedničko dete, a rasla sam sama, pošto su polubraća i polusestre ostali da žive kod svojih deda i baba. Imala sam polusestru sa kojom sam bila jako bliska i koja je preminula pre pet godina. Bile smo zaista nerazdvojne i imale poseban odnos.

Čega se sećate u vezi sa posleratnim periodom?

- Iako sam bila jako mala, sećam kad su došli da nam uzmu zemlju. Moj otac, koji je poticao iz siromašne porodice, došao je u kuću moje majke koja je bila bogata. Tata je bio u dobrim odnosima sa onima koji su u to vreme bili sa na strani partizana. I mi smo bili na tom spisku za oduzimanje zemlje, ali kada su došli, tata im je rekao: - Možete sve da uzmete, nemam ništa, samo obrađujem zemlju i imam ovo dete. I nekako su nas ostavili na miru, ali smo morali da plaćamo druge dažbine. To je značilo da smo svake godine morali da damo žita, kukuruza, vune, mesa... koliko treba.

Veliki problem je nastajao kada je trebalo da se otkupi žito. Ljudi nisu imali, tako da su skrivali žito da imaju za sopstvene potrebe. Svi su to znali i niko nije o tome govorio, nije bilo kao danas. Međutim, dobili smo poziv kojim su nas obavestavali da mama treba da ide u zatvor. U to doba seoski zatvor je bio u Mesnoj zajednici. Tamo gde je bilo radne snage u kući, u zatvor su išli najstariji članovi. Što se nas tiče, na kraju je otišla mama zato što tata nije mogao, jer je obrađivao zemlju. Provela je tamo dve-tri nedelje za vreme leta, dve godine za redom. Imala sam pet-šest godina i baka me je slala da joj nosim hranu, tako da sam je obilazila svakodnevno. Sećam se da je mama bila među najmlađim ženama tamo, a sećam se i čuvara koji su bili ljudi iz sela. Pošto sam bila dete, baka je verovala da će me bez problema pustiti da vidam mamu. I čuvari su me zaista puštali: dolazila je mama, grlila me je, a ja sam joj davala hranu. Jednog dana kad sam ponovo došla u posetu majci, dočekao me je komesar, meštani koji je imao unuka kojih godina. Kad sam stigla, oduzeo mi je hranu. Ja sam onda rekla da hoću da vidim mamu, a on je odgovorio da ne može. Mama, koja je to slušala, dotrčala je iz prostorije u kojoj je bila i zagrlila me. Komesar ju je onda tako jako odgurnuo da sam joj ispala iz ruku, a ona je tresnula o zid i pala. Obe smo počele da plačemo, tako da su ljudi koji su bili tamo došli da vide šta se dešava. Ova scena je ostala duboko urezana u mom sećanju. Tog čoveka sam sreća dosta godina posle udaje. Imala sam toliko jaku averziju prema njemu i osećala takvu mržnju, da sam čak i njegovog unuka upamtila kao lošu osobu. Ipak, mislim da je njemu bilo žao zbog svega, zato što se jednom prilikom kad je sreo mog oca izvinio i rekao mu da žali što se tako poneo. Ispričao je i da je njegov unuk, koji je živio blizu nas, sve vreme hteo da se igra sa mnom, ali sam ga ja ignorisala. Sada, kada sam ispričala ovaj događaj, opet sam se setila prošlosti i meštana sa kojima smo delili istu sudbinu.

Spomenuli ste da je trebalo da ostanete na selu. Zašto ste promenili mišljenje i odlučili da se školujete?

- Pa, bila je to želja mojih roditelja da ostanem na selu. U to vreme deca nisu ni išla u školu. Ali, ja sam odlučila da sledim primer mojih komšinica koje su išle u srednju školu i pravila sam planove kako da i ja to uradim. Ni fizički rad mi se nije preterano dopadao, više mi se sviđao umni. I tako, poslušala sam komšinice koje su mi pričale da je u školi lepo i rekla sam mami i tati da neću da ostanem na selu, iako su mi već našli i muža. Naravno, nismo uspeli da se dogovorimo. Kad sam videla da ne ide, nisam se uopšte više ni raspravljala sa njima. Pošto sam čvrsto rešila da idem u školu, na kraju sam nekako uspela da ih ubedim. Ipak, oni su mislili da sam jako vezana za kuću i da ću odustati. Ali nije tako bilo. Marljivo sam učila i bila dobar đak, ali su mama i tata posle prve godine odlučili da treba da se vratim kući. Onda sam ih zamolila da me puste još godinu dana i tako svake sledeće godine. Kada sam upisala treću godinu,

shvatili su da je stvar već svršena. Imam veoma jaku volju i uvek ostvarim ono što zamislim.

Pričajte mi nešto o periodu školovanja.

- U to doba veliki broj devojaka iz Uzdina je nastavio školovanje u Vršcu i živele su u internatu, tako su odlučili roditelji. Ja nisam znala ni kako je živeti u internatu, ni kako izgleda stanovati kod gazde, tako da sam išla sa njima. Bilo je to pedeset i devete godine. Bila sam komunikativna, brzo sam se prilagodila, naučila srpski i sprijateljila se sa devojkaama srpske nacionalnosti. Bilo mi je baš lepo! Posle prve godine, ja i jedna moja koleginica smo napustile internat i prešle da živimo kod gazdarice. Mislim da sam od te žene naučila životnu školu. Njen muž je bio Rus i živeo je na carskom dvoru u doba dinastije Romanov, gde je bio ministar vojni. Imali su dva sina i tri ćerke. Moje gazde su se prema meni ophodile kao prema članu porodice. Uz njihov blagoslov, počela sam da idem na folklor, što je u ono vreme bilo skoro nezamislivo. Naš profesor, gospodin Buza, zbog toga me je stalno zadirkivao. Treba da kažem da sam bila jedina iz razreda koja je išla na folklor. Ipak, jako sam se dobro slagala i sa profesorima i sa drugim učenicima i još uvek smo u kontaktu. Evo, ove godine proslavljamo četrdeset i pet godina od mature!

Kako ste upoznali svoga supruga?

- Zaposlila sam se odmah po završetku srednje škole, šezdeset i četvrte godine. Moje prvo radno mesto je bilo u osnovnoj školi u selu Torak, gde sam radila deset godina. Pevala sam u horu, igrala folklor, putovala, išla na festivale - bilo je predivno. Onda se sudbina umešala, a ja jako verujem u sudbinu. Jednog vikenda, kad sam išla u Uzdin - a išla sam kući skoro svakog vikenda - sreća sam jednu poznanicu, devojku koja je došla u posetu našim komšijama. Ta devojka je bila iz Jankov Mosta. Ne sećam se o čemu smo sve pričale, ali je ona u jednom trenutku izgovorila ime osobe koje mi je bilo poznato, ali nisam poznavala tu osobu. Tako, malo po malo, završile smo razgovor i ona se vratila kući. Posle toga sam i upoznala dotičnu osobu, a to je bio moj budući suprug, Jon Muc. Bilo je to u martu mesec šezdeset i šeste godine, a avgusta iste godine smo se i venčali. Imala sam dvadeset i dve godine. Jon je završio Ekonomski fakultet, radio je u Zrenjaninu, a tamo smo i započeli zajednički život. Mislim da je on izuzetna osoba. Uvek smo išli rame uz rame i uzajamno se pomagali. Imamo jednog sina, Eudena, koji je završio Veterinarski fakultet u Beogradu. Ali, kada je počeo rat, mobilisali su ga i trebao je da ode u Vukovar. Bilo je to devedeset i druge. Mi smo bili protiv, tako da je upisao specijalističke studije iz Veterinarske hirurgije u Rumuniji. Sada ima svoju ordinaciju, oženjen je Natašom koja je po struci inženjer tehnologije i imaju dvoje dece: Stefana, koji ima četrnaest, i Kristijana, koji ima sedam godina. Nikada nisam imala problema sa sinom, ni za

vreme školovanja, ni kasnije. Imam divnu snaju sa kojom se jako dobro slažem, uzajamno se poštujemo i savršena smo porodica!

Kako ste posle porođaja uspeli da održite balans između posla i kuće?

- Rodila sam u dvadeset i trećoj godini. Porođajno odsustvo nije dugo trajalo, tako da sam se ubrzo vratila na posao. Svakodnevno sam iz Zrenjanina putovala u Torak, gde sam radila deset godina. Dete sam odvela kod mojih roditelja. Moja mama je brinula o njemu do četvrte godine, a moj suprug i ja smo svake subote išli u Uzdin. Put od Zrenjanina do Uzдина je bio u očajnom stanju, tako da smo išli kroz Beograd. Kad je bilo lepo vreme, išli smo letnjim putem do Tomaševca. Posle toga je napravljen put do Opova i Pančeva, tako da smo išli u tom pravcu. Kada je najzad napravljen i put prema Uzdinu, mogli smo bez problema da odemo do mojih. Pomagali smo im u svim poslovima, čak i u onim vezanim za zemljoradnju i uzgoj ovaca kojih je bilo i do sto pedeset - bilo je to glavno zanimanje i strast moga oca. I tako nekih sedam-osam godina. Bili smo jako vezani za selo, i za Jankov Most i za Uzdin. Moja svekrva je preminula jedanaest godina posle našeg venčanja, tako da smo posle toga tu ređe svraćali. Međutim, dok je moja mama bila živa (preminula je osamdeset i treće), i dalje smo redovno išli u Uzdin. Posle njene smrti, zajedno sa ocem smo odlučili da prodamo kuću i da se on preseli u Zrenjanin. Prodali smo kuću u Uzdinu i kupili drugu u Zrenjaninu, preko puta naše kuće. Tata je ovde živeo od osamdeset šeste do devedeset šeste godine, kada je preminuo. U međuvremenu naš sin je porastao, ja sam već deset godina radila u Torqu, ali, pošto mi je bilo jako teško da putujem, odustala sam. Godinu dana sam bila bez posla, posle sam sedamdeset i pete počela da radim u osnovnoj školi „Drugi oktobar“ u Zrenjaninu. Ovde sam ostala do odlaska u penziju, dve hiljade četvrte godine. Radila sam četrdeset godina. Mislim da mi se u životu sve ispunilo, od detinjstva i školovanja, do zaposlenja i porodice, tako da mogu da kažem da sam zadovoljna u svakom pogledu!

Kako ste živeli devedesetih?

- Taj period nije toliko uticao na mene, dobro smo živeli. Ja i suprug smo uspeli da postignemo sve što smo planirali, bilo u vezi sa finansijskom situacijom, bilo u vezi sa našim sinom. Ništa nam nije nedostajalo. Putovali smo, išli na odmor... Sin je za vreme rata završio specijalizaciju, otvorio ordinaciju, oženio se... Na sreću, devedesete nisu negativno uticale na mene. Danas, u šezdeset i četvrtoj godini, osećam se odlično. Narodna poslovice kaže da si onoliko star koliko se osećaš. Ja se uopšte ne osećam starom. Ostvarila sam u životu sve što sam htela i, ako me zdravlje posluži, ostvariću još mnogo toga. Sve zavisi od čovekovog zdravlja i želje, ali i od načina na koji živi svoj život.

Laura Spariosu, 15. decembar 2008.

Felićija (1945), Vladimirovac

Recite mi nešto o sredini u kojoj ste rođeni.

- Najčešće kažem da sam rođena u selu koje ima mistične bunare zato što u celom našem Banatu (mislim na srpski deo Banata), a ni u onom drugom Banatu (rumunskom) ne postoji mesto sa tako lepim bunarima kao što je Vladimirovac. Ustvari nigde nisam ni videla toliko bunara! A moje detinjstvo povežujem sa pričom koja sada definitivno prerasta u legendu. Naime ako bi se neka devojka zaljubila i bila u vezi sa momkom kojeg voli – imajte na umu da je Vladimirovac izuzetno patrijarhalna sredina – morala je i da se uda za njega. Ako se to nije desilo, čak i ako među njima nije bilo ništa, ona bi najčešće skočila u bunar. Mislim da ne postoji mesto u kome je žena toliko fetišizirana. Sva ta odeća, ukrasi, kao da se radi o nekoj stvari, ne o živom biću! Videla sam kako su izgledale devojke koje su nedeljom išle na igranku. One su celo popodne morale da stoje i da navlače na sebe sve te haljine koje su bile tkane rukom, vezene, ispeglane, sa bordurom po sredini, tako da su devojke ličile na lutke! Ustvari one nisu ni mogle da se iskažu kao ličnost ispod sve te odeće. Takođe po odeći koju su nosile moglo se videti koje su devojke za udaju, koje su verene i koje su već neveste. Ovo je po mom mišljenju poput žigosanja stoke! Mlade žene su često patile jer se brak sklapao shodno dogovoru između porodica mladoženje i mlade, što je zavisilo od imovinskog stanja, a ne od volje i želje samog para. Radilo se, naime, o tome da se spoje dve imućne porodice kako bi se uvećalo imanje a pritom je sama ličnost mladnih ljudi bila potpuno sporedna. Tako su te mlade žene ulazile u brak sa njima sasvim stranim muškarcima, često mnogo mlađim ili stari-

jim od njih. Vremenom su ti muškarci pokazivali sklonost ka pijanstvu, bilo je skoro uobičajeno da muževi tuku svoje žene a od žene se očekivalo da kao dobra supruga sve to dobro podnosi. To je bila sudbina devojaka i žena iz moga kraja. U kolektivnoj svesti mlađih generacija, htele to mi ili ne, to je ostalo duboko urezano. Tek sam se u gimnaziji prisećala raznih događaja sa mojih boravaka kod bake tokom letnjeg raspusta. Čitala sam debele knjige i pokušavala da prevaziđem stalno prisustvo osećanja sažaljenja prema ženama sa sela koje su zapravo bile veoma privržene porodici, mudre i veoma sposobne. Mislim da se dosta promenilo nabolje u tom smislu u poslednjih pedesetak godina.

Ni moja baka nije nikada smela da se suprotstavi mom dedi. Kada sam krenula u gimnaziju nikad nisam razumela zašto su Rumunke toliko povučene. Odrasla sam u gradu gde sam se družila sa Spkinjama, Mađaricama, Muslimankama. Jako retko sa Rumunkama zato što su bile toliko zatvorene, stidljive i većito u strahu da ne naprave pogrešan korak, što me i sada boli!

Čime su se bavili Vaši roditelji?

- I mama i tata su bili glumci. Mama je radila i u pošti u Vršcu gde je bila i šef. Ali nikada nije napustila radno mesto zato što je sudbina pozorišta uvek bila pod znakom pitanja. Kako god, činjenica je da je Profesionalno pozorište čiji su bili članovi, bilo veoma uspešno, sa izuzetnim glumcima i režiserima iz Rumunije. Za pozorišne predstave se uvek tražila karta više. Sećam se da sam imala tri-četiri godine i da sam plakala onda kada nisu mogli da me povedu sa sobom, a htela sam da idem sa njima zbog pozitivne atmosfere koja se osećala u vazduhu! Bili su jako vezani za pozorište.

Gde ste išli u školu?

- U školu sam išla u Vršcu koji je predivan! Studirala sam na Filološkom fakultetu u Beogradu (komparativnu književnost) i radila honorarno kao spiker u Radio Novom Sadu. Imala sam sreće da mi profesori budu Nikola Milošević, Raško Dimitrijević, a povremeno bi dolazio iz Pariza Miloš Đurić, i to je jedan od najsvetlijih perioda u formiranju mog duhovnog identiteta.

Vi ste novinarka. Kako ste počeli da se bavite novinarstvom?

- Honorarno sam radila kao voditelj na Radio Novom Sadu, a sedam godina kao urednik kulturne rubrike u časopisu za mlade na rumunskom jeziku „Tribuna tineretului“ (Tribina mladih) danas „Tineretea“ (Mladost). To je inače časopis čije smo pokretanje inicirali moj budući suprug i ja u nameri da sve mlade intelektualce Rumune iz Vojvodine vežemo za jedno naše glasilo, jer je među rumunima i tada kao i sada bilo dosta mladih ljudi koji su blistali u oblasti matematike, sporta, književnosti... Bila je prava sreća što je u to doba pri Fakultetu političkih nauka osnovan Institut za žurnalistiku. Uslov za upis je bio da kandidat ima staž od sedam godina u novinarstvu tako da sam se upisala. Posle

dve godine studija sam dobila diplomu koja mi je omogućavala da se u svojstvu urednika zaposlim na celom prostoru bivše Jugoslavije. Bilo mi je jako drago zbog toga.

Da li je teško biti novinarka?

- Ja sam se trudila iz sve snage da pređem u novinare. Posao voditelja je nešto što podrazumeva da u određeno vreme uđeš u studio, pročitaš što imaš i to je to. Za mene je bilo stvarno strašno da nekoliko puta dnevno odem u radio ili televiziju samo zbog toga, budući da sam i po nekoliko nedelja sedela u kući kada sam pisala knjige. Inače, imala sam i specifičan, prepoznatljiv glas koji je ostao ovekovečen na magnetnim trakama. A novinarstvo daje šansu da čovek bude inventivan i da se iskaže. Iz ove perspektive, unazad gledano, imala sam sreću da uđem u novinarstvo u periodu snažnih previranja u kulturi, umetnosti i filmu, što je svima nama značilo veoma mnogo. Mada je tzv. „crni talas“ u jugoslovenskom filmu uspeo da uspori taj zahuktali ritam i da kod novinara podigne stepen autocenzure, što nije bilo dobro. Nažalost, ne uočavam veliku razliku između onoga onda i ovoga sada.

Kada ste se udali?

- Udala sam se sedamdeset prve. Moj suprug Teodor mi je bio kao brat i moj nabolji prijatelj. Bio je erdeljskog porekla, sa plavom kosom tako da je imao nadimak „Pišta“. Devet godina je bio odgovorni urednik programa na rumunskom jeziku Radio Novog Sada. Bio je i jako talentovan epigramista. Mislim da se nikada ne bismo rastali da nije prerano otišao. Imao je problema sa dijabetesom...

Vaš sin?

- Moj sin je apsolvent na antropologiji i, ako mu zvezde budu naklonjene, uskoro će diplomirati. Hoće da upiše i postdiplomske studije. Zanima ga poreklo Rumuna iz srpskog Banata.

Pored toga što ste novinarka, Vi ste i pesnikinja i pisac. Kada ste počeli da pišete?

- Veoma rano. Pisala sam istovremeno na rumunskom i na srpskom jeziku. Ponekad se i danas pitam, nije li zapravo srpski jezik, jezik na kome je trebalo pisati. No, tada su se neki moji profesori, književnici, angažovali oko objavljivanja mojih stihova na rumunskom jeziku. I tako je to počelo. Mnogo godina kasnije, na inicijativu poznatog književnika Aleksandra Tišme, književnika Petka Vojnića-Purčara i Jasne Melvinger, objavila sam knjigu poezije na srpskom jeziku – „Druga dvorana“, u izdanju Matice Srpske. Na srpskom su objavljene i priče koje su dobile nagradu „Ivo Andrić“, nagradu „Oslobođenja“ iz Sarajeva. Inače, do sada sam objavila sedam knjiga poezije i proze. Pišem i putopise, reportaže i kolumne. Imam knjigu u pripremi.

Šta više volite: poeziju ili prozu?

- Ne bih mogla da kažem... Jedan veliki filozof je rekao da je poezija jedini osmeh čovečanstva. Ali proza nekako lakše pronalazi put do čitalaca, koliko god da ljudi malo čitaju. Živimo i dišemo pod elektronskim plaštom kojim nas obavijaju sredstva masovnog informisanja. Sa jedne strane, više ne znamo da mislimo; sa druge strane, vreme leti tako da stalno negde žurimo. A to nam ne dozvoljava da uzmemo knjigu u ruke. Ne verujem da će knjige jednog dana nestati, ne želim da verujem da će doći do toga. Ali sigurna sam da je sve manje ljudi koji čitaju. Paradoks je u tome što na svetu ima sve više ljudi koji pišu i objavljuju knjige što opet daje nade da je sloj ljudi koji se intenzivno druže sa knjigom neuništiv. U to nas uverava i plejada sjajnih mladih srpskih pisaca koji su veoma zanimljivi, aktuelni i sveži. Oni nekako uspevaju da probiju okvire takozvanih malih jezika, knjige im se prevode na druge jezike i mada su rasli uz računare, oni sebi ne postavljaju pitanje o gašenju Gutenbergove galaksije.

Koje ste nagrade dobili?

- Što se pisanja tiče, dobila sam više nagrada, iako smatram da nagrade nisu kriterijum za vrednost. Ali pomažu tako što privlače pažnju i ljudi će zatim hteti da čitaju tvoja dela. Kada već pominjemo nagrade, htela bih da podsetim da je Tolstoj (koji je za mene „savest čovečanstva”) bio je predložen za Nobelovu nagradu zajedno sa nekim Šveđaninom o kome niko ništa nije znao. I taj Šveđanin je dobio nagradu zbog toga što je Tolstoj u to vreme bio u zavadi sa crkvom. On jeste bio religiozan, ali nije verovao u crkvu kao instituciju. Paskal je govorio sledeće: - Između mene i Boga su dve velike provalije: jedna je država, druga je crkva.

Meni najviše znači nagrada koju sam dobila za prozu na srpskom jeziku od strane „Oslobođenja” iz Sarajeva. Jedan od članova žirija je bio Meša Selimović, što je izuzetna čast! Jako draga mi je i specijalna nagrada kritike za zbirku pesama na rumunskom jeziku, koju sam dobila u Jašiju. Na ovome moram da zahvalim velikom likovnom kritičaru iz Rumunije Valentinu Čuki koji je zapazio ovu knjigu. Mnogo mi znači i nagrada Matice Srpske za knjigu „Druga dvorana” koju sam na nagovor Aleksandra Tišme objavila na srpskom. On je pisao o knjizi i ohrabrio me da nastavim da pišem na srpskom.

Kao novinarki veoma su mi značajne nagrade koje sam dobila na Međunarodnom festivalu za reportažu „Interfer” koji se održava u Somboru, kao i nagrada koju sam dobila u Užgorodu, u Ukrajini. Tu su i nagrade Novinsko-izdavačke kuće „Libertatea” za prvi roman za decu na rumunskom jeziku, zatim nagrade za zbirke proze, književnu kritiku itd. Spomenula bih i orden „Srebrna medalja” koju sam dobila u Rumuniji za ciklus emisija „Kulturna panorama” Radio Novog Sada. Ovo je za mene bilo bitno zato što je u Miloševićevo vreme bilo rizično otvoriti se ka Rumuniji da ne bi bio smatran nacionalistom. Isto

se dešavalo i kada smo moj suprug i ja pravili koncepciju za časopis za mlade „Tineretea“ i pitali predsednike svih bivših SFRJ republika za saglasnost. Začudo, svi odreda su podržali tu inicijativu, osim većine intelektualaca rumunske narodnosti, koji su se opirali. Ispada da smo imali posla sa pro-ždanovistički orijentisanom generacijom intelektualaca koji su pokušavali da umanje vrednosti dolazeće mlade generacije...

Kakva je situacija u Srbiji kada je reč o žurnalistici? Ima li pravih novinara?

- Ne znam da li ima pravih novinara... Postoje pojedini intelektualci koji dopuštaju sebi da kažu šta misle. Oni su svesni disharmonije i nonsesna u vezi sa onim što se kaže i radi. Svi događaji negiraju pompezne izjave vladajuće političke garniture. Sve to utiče na mlade ljude koji se povuku i kažu: - Halo, o čemu mi pričamo? Jedno kažemo, drugo radimo, a sasvim treće mislimo! U takvoj situaciji ni država ne može da napreduje. Ako pojedini političari imaju ambicija da budu poštovani (a svi naši političari su izuzetno sujetni) i ako pojedini novinari pokušavaju da realno sagledaju stvari i da ih prikažu, njima će zasigurno biti otežano napredovanje. Ovde bih izdvojila veoma dobar dnevni list „Danas“ i dvonedeljnik „Republika“. Evo, znači, to su dve vrsne publikacije sa hrabrim novinarima i veoma kvalitetnim komentarima koji ukazuju na obmane političara, na nezadovoljstvo onih koji su verovali da će se posle petog oktobra suštinski promeniti stanje u zemlji i da će se ispod mutnih naslaga koje je za sobom ostavio burni period istorije u Srbiji, promoliti prave vrednosti. To se takođe da primeniti i na stanje u književnosti. Trećerazredni pisci prodaju svoje knjige zahvaljujući dobrom marketingu. Tako, knjige koje su ispod proseka, doživljavaju po nekoliko izdanja, a događa se da veoma značajne knjige prođu sasvim nezapazeno. No, tu su s jedne strane književni klanovi, a s druge, veoma nadareni mlađi kritičari, koji poseduju i kriterijume a i etička načela, te imamo puno razloga da se nadamo kako će u skoroj budućnosti prava knjiga doći u prave ruke. Za novinara je teško da na bilo koji način izbegne teme kao što su rapidno siromašenje stanovništva, odlazak mladih, sposobnih ljudi iz zemlje. Ko su dakle ljudi sutrašnjice u Srbiji? Kako preskočiti rastući trend agresivnosti, brutalnosti, kriminala? Kako ne primetiti da nekolicina ljudi koji su se na veoma sumnjiv način obogatili preko noći, diktira hod dnevne politike? U Švedskoj, recimo, postoji sistem progresivnog rasta poreza. Srazmerno stepenu obogaćivanja, raste i procenat oporezivanja. Tako se zaustavlja prekomerno bogaćenje. Zašto se u našoj zemlji ne primenjuju takvi metodi? Očito, to nekom ne odgovara. Ali mene je iznad svega oduvek najviše zanimala poetska reč. Tu se opet pomalja politika. Jer, književnici umešani u politički život oduvek su najbolje prolazili. Možda je zato kod Rumuna u Vojvodini tako velik broj književnika upletenih u političke vode. Ili je to zato što prolazimo kroz period nedoumica. Istoričari su

nas oduvek učili da ljubav prema prošlosti znači ljubav prema životu. A život je podjednako evropski, nacionalan, univerzalan. Pa ipak je istorija tako često nepravedna. Gde je onda onaj stožer na koji se možemo osloniti u traganju za pravim vrednostima? Eto, na kraju ipak se vraćamo pisanoj reči, knjizi.

Šta mislite o rumunskim intelektualcima iz Vojvodine?

- Ovdašnji rumunski intelektualci su u konstantnim konfliktima koji dobijaju političku konotaciju. S jedne strane „Zajednica Rumuna iz Srbije“, sa druge strane, „Nacionalni savet Rumuna iz Vojvodine“. U jednoj maloj sredini, dve institucije koje su u stalnoj koliziji, doprinose jedino stvaranju sve većeg jaza između dva tabora. Sve to dovodi do stagniranja. Ako se mi sami ne pomirimo, niko to neće uraditi umesto nas. Postoje ljudi koji imaju svoje mesto i vrednost kao intelektualci, ali međusobno ne saraduju. Ovo je glavni problem Rumuna iz Vojvodine.

Drugi veliki problem je taj što mladi čija su oba roditelja Rumuni, ne govore u kući maternji jezik, već srpski. Nisam primetila da se tako nešto dešava kod drugih nacija. Družim se i sa Rusinkama, Slovakinjama, Mađaricama. Za njih je tako nešto nezamislivo. Kakav je ovo nedostatak svesti? Veća je težnja kod Vlaha da govore rumunski. A dugi niz godina su bili maltretirani i primoravani na asimilaciju.

Kako je došlo do raspada SFRJ?

- SFRJ se raspala iznutra. U Vašingtonu postoji oko šest stotina knjiga čiji autori na svoj način analiziraju taj događaj. Ako dodamo i umešanost stranih sila i uticaj spoljnih faktora, rezultat je očigledan. I Češka i Slovačka su bile u stalnom sukobu, ali su se odvojile mirnim putem. A kod nas je počeo građanski rat. Smatram da su građanski ratovi najteži i najtragičniji, bez pobednika.

Da li ste ikada imali neprijatnosti zato što ste žena i Rumunka?

- Vi ste mi zapravo postavili dva pitanja. Odgovoriću Vam na prvo. Mi živimo u svetu muškaraca. Da bi se jedna žena afirmisala, potrebno je da uloži mnogo više napora i energije nego jedan muškarac na istom poslu, u istom miljeu. Skoro dvetnaest godina sam se borila za položaj urednika u novinarstvu, dok su u Radio Novom Sadu muške kolege napredovale po zaslugama u druženju po klubovima i kafanama. Ja razmišljam u kategorijama superiornog značenja ljubavi i osvajanju slobode kroz ljubav, koja ako jeste autentična, pomaže da dosegne najviše vrhove spoznaje o sebi.

- Za vreme Miloševića sam bila urednik emisije „Kulturna panorama“ Radio Novog Sada i tada sam prvi put osetila šta je to strah. Jako sam se bojala. Budući da je to emisija koja se emitovala uživo sa gostima u studiju, trudila sam se da svaki put dovedem sagovornike koji su se bavili kulturom. Pričali smo o bratstvu i jedinstvu, ali ne kao u Titovo vreme, već o prožimanju kultura i o

osmozi mentaliteta u Vojvodini.

Htela bih da ispričam i jednu anegdotu o pesnikinji Desanki Maksimović. Zanimljivo je da mi se nikad nije obraćala po imenu, već mi je govorila – moja pametna Rumunka. Jednom prilikom sam je pitala zašto me ne oslovljava imenom. Odgovorila je: - Ali nikada nas niste voleli! – Ko? – Vi, Rumuni! Odgovorila sam: - Ali zar ne vidite koliko ima mešovitih brakova, koliko ima sjajnih žena koje su došle u Srbiju i obrnuto? – Da, ali ne vole nas! Ne znam... Ali sam sigurna da nas nikad nisu ni voleli! Onda sam joj rekla: - Gospođo Desanka, čovek veruje u ono u šta želi da veruje. I tako se Desanka Maksimović naljutila na mene.

Recite mi nešto o položaju žene u dvadeset i prvom veku. Da li se nešto promenilo?

- Formalno da, promenilo se. Postoji nekakav trend, naročito u časopisima, da se hvale žene i njihove sposobnosti, mada sa dozom čuđenja jer, eto, i one to mogu! Žena treba da se snađe u ovom elektronskom galimatijasu u kojem se čovek gubi i večne vrednosti nestaju poput znakova na pesku. Pitanje je hoće li žena odista moći da odgovori tom zadatku. Hoće li žena moći da rađa ćerke i sinove koji će odrastati normalni i uravnoteženi u brakovima sklopljenim legalno između dvojice muškaraca? Ili između dve žene? Što se mene tiče, mislim da ću uvek ostati verna ideji o istinskoj ljubavi između muškarca i žene.

Znači imamo ista prava kao muškarci?

- Formalno, iako mislim da se svest onih koje nazivamo „homo balcanicus” sporo menja i da će mnogo vremena proći pre nego što će se stvarno nešto desiti na tom polju. Ima mnogo slučajeva kada muškarci, čim shvate da je žena sposobna i inteligentna, odmah beže od straha!

Vaše mišljenje o feminizmu i globalizmu?

- Što se tiče izvornog koncepta feminizma koji se spominje u antropologiji, treba da kažem da se ovakvo shvatanje deformisalo. Svakako da najveći uticaj na to ima muški šovinizam, jer muškarci ne žele da razumeju suštinu ideje. Bodrijar je reako: - Ja sam dobronamerni antiglobalista. Ali ako bismo sprovedi anketu i pitali ljude šta je globalizam, ne bismo dobili jasnu definiciju. Mislim da se neka-ko oseća težnja za obezvređivanjem svetih vrednosti ljudske evolucije. Pre svega mislim na raspad porodice, ne u smislu institucije koja zarobljava i lišava čoveka individualnosti, već u smislu institucije u kojoj se jedinka integriše na način koji joj omogućava da se u potpunosti iskaže u onome u čemu je najbolja. Čini se da ovakva pozitivna vizura institucije braka ne postoji nigde u globalitičkom shvatanju porodice. Stoga mi to deluje kao anomalija koja se može objasniti jedino kao „intelektualna perverzija”. Zajednički život dvojice muškaraca odnosno dve žene kojima će biti dozvoljeno da se venčaju i usvoje decu otvara pitanje dalje evolucije čovečanstva. Takva ideja mi se čini degradirajućom za ljudski rod. Ako

judska vrsta sve više i više klizi u provaliji, male su šanse za povratak. U tom smislu na feminizam gledam kao na ideju koja je unakažena i karikaturizirana. Nije ovo bio prvobitni cilj, nije ovo bila prvobitna težnja!

Šta biste dodali za kraj ovog razgovora?

- Bilo bi još dosta toga de se kaže. Za ovo područje je važno ne zaboraviti da ima dosta žena koje su, skoro savršeni bilingvisti. Mislim da je to pravi put ka interkulturalnosti. Sa svoje strane mogu da demonstriram jednom pesmom napisanom na srpskom jeziku. A ako je ovaj tekst uspeo da pobudi interesovanje čitaoca, lako će on naći put do mojih sedam objavljenih knjiga.

PITAŠ ME KOLIKO

Pitaš koliko smo bliski ćutanju trava
Dok smejemo se zvonkim glasom od kojeg pucaju
Staklene mreže od mesečine.
Da li zaboravimo ili se čini
Da ne čuje se više daleki zvuk roga
Ni dahtanje divljači u mesu od ljubavi gnjilom.
Zaboravimo li već znani nam krvotok ptice
Koja svake noći pada kao meteor na rane
Izrasle nam iz čela.
U nedoba što liči na neman,
Na naslage vekova uma.
Ali, u nama neko udara pesnicama, zubima škrguće
U nama se kroz uprljana okna od reči
Neko sve više približava
Vreme u poderanim šavovima
Značenja nikakva ne skriva.
Bože, vidiš li to i čuješ li?
I koga to od mene, Bože, stalno skrivaš
U svom nečitkom snu?

Laura Spariosu, 15. novembar 2008.

Sofija (1950), Uzdin

Pričajte mi o svom detinjstvu.

- Rođena sam jedanaestog januara pedesete godine u Uzdinu. Moji roditelji su bili Aurora i Adam David... Šta da Vam pričam? Eto, da počnem od onoga čega se sećam kad sam bila mala... Toliko toga pamtim, kako su ljudi živeli, čime su se bavili, kao i to da muškarac dosta toga nije mogao da obavi bez žene pored sebe. Gde su išle kočije, išla je i žena, i u kući i na njivi.

Još od detinjstva sam bila zaljubljena u narodnu nošnju i u narodne običaje. Kad bi mama odlazila od kuće, ja bih odmah preturala po njenim stvarima. Imala sam pet godina i doterivala sam se sama kako sam znala i umela, a onda sam se sebi divila pred ogledalom: – Vidi kako sam lepa, pa ja sam mlada! Ali, kada se mama vrati kući, videla bi da je neko dirao njene stvari, jer nisam namestila sve kako je bilo! Još nešto, sa nama u kući su živele i baka i prabaka. Obe su prele. Pošto sam insistirala da hoću i ja da predem, napravili su mi preslicu, kupili vreteno i učili me kako se prede. U početku sam isprela nešto konca kojim su krpili čarape! Ali kako sam odrastala, sa nestrpljenjem sam čekala letnji raspust da mi mama da nešto da vezem.

U Uzdinu u prošlosti nije bio običaj da ljudi sede ispred televizora, već su izlazili na ulicu da „divane“ i onda bi svaka radila svoj posao: jedna je prela, druga je vezla...

U početku sam radila nešto jednostavno, da naučim kako da držim iglu. Vremenom sam prešla na komplikovaniji vez, a kad sam već bila velika, sama sam sebi pravila stvari. Trebalo je da imaš sve vrste

nošnje... Moja mama je tkala i pravila pust* .

Kada ste počeli da slikate?

Šezdeset i prve su se pojavile i prve naivne slikarke. Imala sam jedanaest godina. Bila sam talentovana za slikanje, pa mi je nastavnik likovnog savetovao da im se pridružim. Pridružila sam im se šezdeset i četvrte godine. U početku ih je bilo šest, posle ih se priključilo još četiri, ja sam bila jedanaesta. Međutim, ozbiljno sam počela da slikam nekoliko godina posle udaje - sedamdeset i druge. Slikam već trideset i sedam godina i uradila sam preko dve i po hiljade slika na platnu i tanjira. Mnogo je, ali ja sam uglavnom radila u malom formatu. Brže naslikaš tri-četiri mala platna nego jedno veliko. Imala sam petnaest samostalnih izložbi u Uzdinu, Beogradu, Novom Sadu. U Beogradu sam tri puta imala izložbu u Kulturnom centru, a izložila sam ukupno sto dvadeset slika, svaki put po četrdeset.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

- Otac Adam je bio zemljoradnik, majka Aurora domaćica. Radili su sve poslove na njivi i u kući. Imali su konje, stoku... Svinje su išle na ispašu. Kada su se uveče vraćale, stajala sam iza vrata da ih dočekam, ali nisam tačno znala koje su naše. E, one koje su se kod naših vrata zaustavljale te su bile naše. Sećam se da je posle nekoliko godina tata, među prvima u Uzdinu, kupio traktor. Bila je to tada mala mašina, ali posle ga je prodao i kupio veći. U prošlosti se kukuruz brao ručno, pa smo ja i moj brat išli da pomažemo. Danas se sve radi kombajnom. Išli smo i da žanjemo. Mučili su se ljudi, iako ih je bilo više u kući, ali znao se red. Gde je bilo mnogo žena, znalo se koja šta radi.

A Vaš brat?

- Ja sam se udala, a moj brat Jon je ostao u roditeljskoj kući. Dobila sam u miraz zemlju koja mi je pripadala, ostatak je nasledio moj brat. Kada je pre nekoliko godina država vratila zemlju, sve je pripalo bratu. Rekla sam: - Ja sam svoje dobila, ovo je bratovljevo. Moje bogatstvo su moja deca.

Kako ste upoznali svog supruga?

- Kad sam bila mlada pre u Uzdinu se ispred mesne zajednice održavala igranka, pa sam i ja tamo išla. Moj muž Todor takođe. Dešavalo se da dođu rođaci i kažu: - Vidi, tamo je jedan dobar momak, iz dobre porodice, dobra kuća, ti ćeš tamo da se udaš! Morala sam da slušam. Mogla si da se veriš s nekim i da od toga ne bude ništa, jer te vere za drugog, stariji su odlučivali. A možda je tako bilo suđeno da ja budem sa Todorom.

Venčali smo se šezdeset i osme godine. Nismo bili ni bogati, ni siromašni, ali sam rekla da ću stati rame uz rame sa mojim mužem da gradimo dom. Kuća

* Vrsta tkanine

u kojoj smo živeli je bila stara, a vremena su bila dobra, tako da smo odlučili da gradimo novu. Znalo se: posle žetve se kupuje cigla, dogodine – isto. Bilo je zarade i od kukuruza i od suncokreta, gajili smo i svinje. Nakupilo se para i to je bilo dovoljno da se kupi nešto veliko. Najpre smo nabavili materijal za konstrukciju, posle se počelo sa zidanjem. Umela sam i da slikam, pa sam i tu dobro zarađivala. Tako smo pokrivali sve troškove, podigli kuću, a došla su i deca. Naša dužnost kao roditelja je bila da ih vaspitavamo i da im pomazemo. Naš stariji sin Teodor rođen je sedamdeset i devete, a mlađi Adrijan osamdeset i osme.

Da li ste posle udaje živeli sami sa mužem ili ste živeli zajedno sa svekrvom i svekrom?

- Kad sam došla u muževljevu kuću, tu je bila samo njegova majka. Njegov otac je umro dve godine pre našeg venčanja. Moja svekrva je tada imala šezdeset i jednu godinu. Bila je bez muža i bez svekra, jer je Todorov deda umro kada je on bio dete. Njegova majka je radila sve poslove u kući i oko kuće. I moj muž je radio sve poslove, najpre sa majkom, a kad sam ja došla radili smo nas dvoje zajedno. Jako mnogo znači kada između muža i žene ima razumevanja, onda je to pravi dom!

Vaša svekrva nije imala ništa protiv da Vi slikate?

- Slike koje sam napravila pre udaje ostale su u kući mojih roditelja. Nakon moje udaje sva platna i boje su sklonili na tavan, šta je njima sve to trebalo? Ali sedamdeset i druge godine su u Uzdin došli iz Beograda kosmonauti Džim Irvin i Dejvid Skot sa suprugama. Čuli su za naivne slikarke iz Uzdina, posetili su onda i ovdašnju galeriju naivnog slikarstva. Bila je to velika stvar jer, eto, kod nas su došli i ovi sa Meseca! Išli su kod Florike Puja i ja sam onda rekla mužu i svekrvi da i ja umem da slikam. Na to je ona odgovorila: - Ako je tako, zašto nam ne naslikaš nešto? Kad sam ovo čula, otišla sam kod mojih da uzmem boje i počela da slikam. Naslikala sam prvo platno i odnela ga u galeriju, a direktor je bio Jovice Dalea. Nikada neću zaboraviti njegove reči: - Radi, Sofija, samo radi! Posle sam uradila još dve-tri slike i tako sam stigla do deset-dvadeset. Onda su počele izložbe, i u zemlji i u inostranstvu. Moje slike su se jako dobro prodavale na svakoj izložbi. Štaviše, saznalo se za mene, tako da su ljudi počeli da dolaze i kod nas kući: iz zemlje, iz inostranstva, najviše iz stranih ambasada u Beogradu.

Pomenuli ste da ste imali podršku porodice da počnete da slikate. Šta je bilo sa ostalim slikarkama?

Bila sam najmlađa u grupi i tretirale su me kao ćerku. Većina njih je slikala krišom od ukućana. Znam priču Anujke Maran. Radila je noću, a boje je sakrivala u seno. Kada je jednog jutra ustala, na njen užas, ovce su bile namazane bojama! Njen muž je onda počeo da viče, ali nju nije bila briga, nervirala se zbog boja! Onda je i priznala da slika. To sam čula od nje jer smo dve godine išle za-

jedno u banju, tako da smo o svemu pričale

Gde ste sve izlagali?

- Svuda gde je trebalo: prvu kolektivnu izložbu sam imala u Uzdinu, povodom obeležavanja Osmog marta u organizaciji Doma kulture. Onda, kako kažu moji sinovi – tamo gde se igra košarka, u hali *Pinki* u Beogradu. Bilo je to sedamdeset i druge godine. Tamo ima mnogo prostora i galerija. Tada sam prvi put videla kako izgleda sportska hala. Mi naivne slikarke smo bile obučene u narodnu nošnju, a ljudi su nas gledali i pitali odakle smo i šta ovde radimo. Među njima su bili i neki jako visoki momci za koje sam znala da su košarkaši. Ne mogu da nabrajam koliko sam puta bila u Beogradu! Učestvovala sam i na jednom festivalu u Velikom Gradištu. Išla sam i u inostranstvo. U Beču sam bila sedamdeset i četvrte, gde sam prodala sve slike, pa u Francuskoj, u Nici i u Kanu, sedamdeset i sedme. Put u Francusku je bio prava peripetija. Išle smo nas dve, ja i Florika Puja. Na graničnom prelazu između Italije i Francuske nisu hteli da nas puste. Ko zna šta su carinici pomislili kad su nas videli onako obučene u nošnju i kako vučemo slike sa nama! Morale smo da siđemo s voza, pretresli su i nas i prtljag i na kraju su shvatili da nismo ništa skrivile, ali smo izgubile voz! Onda smo rešile da čekamo drugi koji je trebalo da stigne za sat vremena. Međutim, osoba koja je trebalo da nas dočeka u Nici, pošto je videla da se ne pojavljujemo, mislila je da ne dolazimo i – otišla je. Kad smo sišle s voza, nismo imale para za taksi, menjačnice nisu radile, ali je Florika dala flašu rakije nekom taksisti, tako da nas je on odvezao do galerije. Moram da kažem tokom jedne godine nije bila organizovana samo jedna izložba, bilo ih je više, tako da sam svaki put morala da pripremim nove slike. Pored svega toga, i kod nas su u selo dolazile delegacije iz celog sveta: iz Indije, Teksasa... Bilo ih je jako mnogo, mislim – iz četrdeset zemalja! I još uvek dolaze!

Šta najviše volite da slikate?

- Sve: godišnja doba, običaje, svadbe, pejzaže. Pravila sam i mnogo slika po porudžbini. Jednom prilikom je došla delegacija iz Ekvadora. Ja sam baš radila na slici koja je trebalo da predstavlja miraz devojke za udaju. Jako ih je zanimalo šta je šta. Tako sam došla na ideju da u svojoj kući napravim prostoriju u kojoj sam stavila sve ono što, shodno tradiciji, čini miraz udavače: od narodne nošnje do drugih stvari koje je nosila u muževljevu kuću. Sve su to bile moje stvari. Nikada nisam imala želju da ih prodam ili dam nekome! Imam i veliki broj diploma i priznanja, oko pedeset. Poslednju sam dobila prošlog leta u Vrnjačkoj Banji.

Vi ste među retkim ženama u Uzdinu koje još uvek oblače narodnu nošnju.

- Od malena sam volela nošnju, a volela sam da se oblačim kao mlada. Od rođenja sam okružena šarenilom i shvatila sam da jedna ista boja može da se

napravi na više načina. Jako me je privlačilo sve oko mene... Za mene je nošnja pravi ukras i nešto jako vredno!

Nikada nisam pomišljala da se drugačije oblačim. Bilo bi mi jako žao. Možda je jednostavnije oblačiti suknju, ali nošnja je meni lepša. Ne znam da li u Uzdinu još neko iz moje generacije nosi nošnju. Bilo mi je žao da odustanem. Gde god sam išla svi su nas pitali odakle smo i hvalili su našu nošnju, a mi smo bile te koje smo pravile to što smo imale na sebi. Prošlog leta sam imala goste iz Strazbura koji su obilazili sve nacionalne manjine. Sedeli su najmanje tri sata, slikala sam da vide kako radim i verujem da je bilo zbog toga što im se činilo zanimljivim i lepim. Uzdinske naivne slikarke su „stavile“ na platno narodnu nošnju zato što su bile svesne da će vremenom nestati. Tako se i desilo. Ali mi smo sve to naslikale i tako ostavile u amanet budućim generacijama.

Najviše i najbolje radim noću. Živim sama sa mužem, posla uvek ima, tako da danju baš i nemam vremena za slikanje. Nekad se zaradim pa nisam ni sve-sna koliko je već sati. Leti čujem petlove i pomislim: - Bože, ljude već ustaju, a ja nisam ni legla! Kad se moji probude, čude se kako sam napravila ovo ili ono! Kako? Ja unapred zamislim kako slika treba da izgleda, da bude što veselija, što bogatija, to je to. I moj muž je počeo da slika, uradio je već deset-dvanaest slika. Normalno, narodnu nošnju ne slika, to nije njegov „rejon“, već pravi slike inspi-risane radovima u polju.

Da li vam je oduzeta zemlja posle rata?

- Ja sam rođena pedesete godine i ne pamtim baš najbolje ta vremena, ali znam da je mojim roditeljima oduzeto nešto zemlje. Deo im je vraćen pre neko-liko godina, kada su i drugi dobili. Porodici Jonašku, gde sam se udala, nije ništa oduzeto zato što su tu bila tri brata, a braća dele imovinu.

Kako je bilo za vreme komunizma?

- Što se mene tiče – šta da kažem? Ni ovako, ni onako... Normalno.

A u devedesetim?

- Nekako smo se snalazili. Trudili smo se da imamo sve što nam treba. Bilo je skupo, ali smo se iz godine u godinu nadali da će biti bolje.

Da li ste nekada imali neprijatnosti zato što ste žena ili zato što ste Ru-munka?

- Ne, ne... Nikad! Evo, gde god sam išla – nikad!

Imate li nešto da poručite budućim generacijama?

- Htela bih da se ugledaju na mene i da počnu da slikaju... I da bude razu-mevanja, sreće i zdravlja!

Laura Spariosu, 28. novembar 2008.

Teodora (1953), Kuštilj

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rođena sam u Kuštilju, malom selu pored Vršca. Selo se nalazi između jedne reke i tri brda, pa dok ne stigneš do vrha brda možeš videti selo. Tako je izdvojeno i nekako ušuškano. To je bilo čisto rumunsko selo blizu granice u kojem su pripadnici drugih narodnosti bili oficiri smešteni na granici i državni službenici kao što je poštar, a kasnije i lekar. Kad sam ja rođena, pedeset treće godine, nije bilo još ni struje. Imala sam devet godina kad je struja došla u selo. Nije bilo ni asfaltnog puta do Kuštilja.

Uglavnom su tamo svi bili svoji, okrenuti jedni drugima. Mogu reći da sam imala mirno i lepo detinjstvo. Tata je bio direktor škole, a mama učiteljica u selu i oko njih je bilo još nekoliko učiteljskih porodica. Praktično ceo seoski život se odvijao oko škole. Tako sam veoma rano s roditeljima krenula u njihove aktivnosti, koje nisu bile isključivo školske, već su se odnosile na prosvetavanje, kulturne manifestacije, dobrovoljni rad. Mislim da me upravo taj aktivizam iz ranog detinjstva drži celog života.

Da li ste Vi jedinica?

- Imam pet godina mlađeg brata. On je, inače, odgovorni urednik u Radio Novom Sadu. Mi se razlikujemo po najranijem iskustvu. I on se rodio u Kuštilju, ali smo odakle otišli dok je on bio mali, tako da nije stekao iskustvo života na selu. Prešli smo u Vršac gde su živeli baka, pradeda, pa čak i čukunbaka.

Moji roditelji su nakon završene učiteljske škole raspoređeni u seoske škole. Prema tadašnjim propisima bilo je uobičajeno da se državni službenici raspoređuju na radna mesta prema državnom rasporedu.

Tako je tata raspoređen prvo u susedno selo Jablanku pored Vršca, a odmah zatim je premešten u Kuštilj jer je poreklom odande. A mama je prvo raspoređena u Grebenac blizu Bele Crkve, a zatim u Kuštilj gde se ponovo sreća sa mojim ocem, kojeg je, inače, poznavala od detinjstva.

Zašto ste se preselili u Vršac?

- Ja sam došla kod babe u Vršac kada sam završila prvi razred osnovne škole. Tata i mama su još neko vreme ostali u Kuštilju. Jednostavno su hteli da me izvuku iz sredine gde sam sve učitelje poznavala. Hteli su da budem u školi u kojoj neće predavati osobe koje sam od rođenja poznavala, odnosno njihovi prijatelji. Smatrali su da je u gradu veća konkurencija među učenicima, a želeli su da što pre naučim srpski jezik, jer je u Vršcu bilo i tada kao i danas većinsko srpsko stanovništvo. Inače, osnovnu školu i gimnaziju sam pohađala na rumunskom jeziku, tako da u potpunosti vladam rumunskim jezikom. Nekad sam i sastave pisala, dobijala i nagrade za njih, jer sam se takmičila i u pisanju i u recitovanju. Praktično, tek na studijama sam nastavu slušala isključivo na srpskom jeziku.

Kako ste živeli u Vršcu bez roditelja?

- Pa, nisam se osećala usamljeno jer je sa mnom bio brat od tetke, stariji od mene dve godine, čija je majka, odnosno moja rođena tetka, takođe bila učiteljica na selu. Brat i ja smo se dobro slagali s bakom. Brzo sam morala da učim srpski da bih se igrala s decom na ulici. Nažalost, razbolela sam se veoma brzo zbog čega sam morala da se vratim kod mame i tate. Imala sam jaku upalu zglobova koji su bili oštećeni, jer sam kao beba nosila gips zbog iščašenja kukova. Morala sam prvo da ležim da saniram upalu, a zatim da idem na razne operacije i na rehabilitaciju, što je trajalo više godina. Bila mi je potrebna posebna nega, tako da sam iz Vršca otišla u Kuštilj kod roditelja na izvesno vreme, pa sam se opet vratila u Vršac, i tako u krug.

Bila sam primorana da puno izostajem iz škole, što znači da sam kod kuće učila, pa zakazivala ispite i polagala kao vanredna učenica peti, šesti i sedmi razred. Roditelji su mi uglavnom pomagali u učenju. Nije baš bilo lako! Naprotiv, bilo je jako teško... Izolovana od druge dece... dosta vremena sam provodila po bolnicama, puno sam bila u Beogradu na Vojnomedicinskoj akademiji, zatim na Avali u Centru za oporavak i na kraju u Centru za rehabilitaciju u Beogradu. Mislim da sam jako brzo sazrela, zahvaljujući tom okruženju i uopšte situaciji koja me snašla.

A da li je to imalo nekog uticaja na Vaš kasniji razvoj?

- Itekako je imalo uticaja. Veoma rano sam morala da prihvatim neka ograničenja zbog svog zdravstvenog stanja, ali je to istovremeno uticalo na jačanje volje za životom, učenjem, druženjem.

Praktično sam se vratila u redovan tok nastave u osmom razredu osnovne škole. Gimnaziju sam pohađala redovno. Naravno da je bilo praznina u znanju, posebno u nekim predmetima, kao što su matematika i fizika. Zbog toga mi je bio potreban dodatni napor da sve savladam. Ali moram reći da nikad nisam imala problema sa voljom za učenje.

Godinu dana sam kasnila za svojom generacijom sa upisom u srednju školu. Osnovnu školu sam završila sa zakašnjenjem od godinu dana, jer su roditelji insistirali da osmi razred pohađam redovno da bi mi bilo lakše u gimnaziji. Bilo mi je teško što sam u životnom dobu kad se vezujemo za svoje vršnjake morala da promenim razred i da zaostanem jednu godinu iza svog društva. Roditelji su mi govorili da ću svoju generaciju tokom školovanja stići i prestići i moram reći da sam stigla, a mnoge i prestigla. Ali nedostajalo mi je kontinuirano prijateljstvo, iako sam održavala kontakte sa prijateljima. Ti kontakti nisu bili uvek istog intenziteta, jer sam ja bila stalno na relaciji Kuštilj – Vršac – Beograd i obratno. Međutim, u gimnaziji sam se lepo uklopila i dan danas održavam veze sa društvom iz škole, jer su mi prijateljstva jako važna u životu.

Vi ste bili vrlo društveno aktivni već u gimnaziji?

- U srednjoj školi sam više bila aktivna: išla sam na takmičenja iz rumunskog i engleskog jezika, iz istorije... Ali pravi društveni aktivizam je počeo u vreme mojih studija na Pravnom fakultetu u Beogradu.

A kako ste se odlučili da studirate prava?

- Moram reći da sam se odlučila najviše pod uticajem mog oca. Želela sam da studiram medicinu i postanem vrhunski pedijatar, što je verovatno bilo motivisano željom da pomognem drugoj deci koja imaju zdravstvenih problema. Da bih upisala srednju medicinsku školu trebalo je da odem iz Vršca, čemu su se roditelji protivili zbog mog zdravstvenog stanja. Tek sam počela da se oporavljam, pa su oni bili zabrinuti. Zato su insistirali da upišem gimnaziju u Vršcu, gde smo svi bili zajedno (u međuvremenu roditelji su dobili radna mesta u Vršcu), a nakon završene gimnazije, rekli su, mogu se upisati na medicinu. U gimnaziji sam se trudila da imam visoke ocene, nadajući se da ću na kraju ipak upisati medicinu. Završila sam gimnaziju kao najbolji učenik u odeljenju, nošena željom da postanem doktorka. A onda, kad sam završila gimnaziju i kada je već bilo vreme da se priprelim za studije, otac mi je predložio da upišem političke nauke ili prava, u čemu će me podržavati. Pri tome mi je govorio da je jako lepo raditi ono što voliš, ali da je zapravo najbolja ljudska osobina da zavoliš ono što radiš. On je bio ubeđen da sam okrenuta društvenim naukama i da je moja budućnost u tome. Zato je hteo da se bavim ili pravnim ili političkim naukama, eventualno diplomatijom. Postojala je mogućnost da se upišem na pravni fakultet u Beogradu ili u Novom Sadu. Moja je odluka bila da studiram u Beogradu, zato što sam

Beograd dobro poznavala još iz detinjstva.

Bez obzira na to što su učiteljske plate bile skromne, nisam imala uslova za smeštaj u studentskom domu, nego sam stanovala privatno. Imala sam sreću da stanujem sve četiri godine u istoj ulici u kojoj se nalazi i Botanička bašta. Stanovala sam sa istom koleginicom sve vreme. To je bio lep kraj u centru Beograda. Fakultet je bio blizu, te nisam trošila vreme na putovanja. Išla sam redovno u pozorišta, na koncerte, izložbe i na druge manifestacije, jer je i polovinom sedamdesetih godina prošlog veka Beograd zaista bio kulturna prestonica. Svaki radni dan mi je bio potpuno ispunjen. Za vikende sam uglavnom boravila u Vršcu gde sam često provodila vreme u Domu mladosti i Književnoj opštini Vršac. Iako je Vršac lepo mesto za život, susret sa Beogradom presudno je promenio tok mog životnog puta.

Pretpostavljam da ste završili studije na vreme?

- Studije sam završila na vreme. Prosek mi nije bio visok, najverovatnije zato što sam na početku imala problema sa stručnom terminologijom na srpskom jeziku, bez prethodnog predznanja iz srednje škole. Osim toga, želela sam da ispite polažem na vreme i u prvom roku, najbolje u junu, da bih bezbrižno provodila leta. Išla sam na more sa roditeljima koji su vodili školsku decu na letovanje, a često sam putovala i u Austriju gde je živela moja baka po majci.

Kako ste postali aktivistkinja?

- Počela sam u Vršcu, ali sam prava aktivistkinja postala za vreme studija u Beogradu. To je bio jedan period intenzivnih aktivnosti u omladinskoj organizaciji. Počelo je tako što je naša mesna organizacija krenula u osmišljavanje kulturnih programa i organizovanje sekcija, a kako sam imala velikog iskustva iz gimnazije, prirodno je da sam se uključila. Krenula sam sa organizovanjem raznih priredbi i manifestacija i veoma brzo sam postala članica Predsedništva omladine u Vršcu. Sticajem okolnosti, zbog loših odnosa između nosilaca funkcija u društvenopolitičkim organizacijama na nivou opštine - što se prenelo i na omladinsku organizaciju, bila sam veoma aktivna u sređivanju odnosa u omladinskoj organizaciji. Moj stav bio je da mi u omladini treba da se bavimo programima bitnim i atraktivnim za mlade u opštini, a ne da funkcionišemo prema ličnim afinitetima pojedinaca koji se bore za vlast. Smatrala sam da je neumesno i nekorisno da mladi gube energiju svrstavajući se uz pojedince koji ne doprinose ni gradu, ni sugrađanima. U izražavanju svog stava sam bila energična i skrenula sam pažnju na sebe, što mi je omogućilo kasnije napredovanje u okviru omladinske organizacije. Bila sam jako mlada, ambiciozna i veliki idealista. Taj aktivizam u omladini u Vršcu poklopio se sa završetkom fakulteta. Počela sam da radim sedamdeset osme u Ustanovi za predškolsko i osnovno obrazovanje, prvo u Vršcu, a nakon nekoliko meseci prešla sam u Novi Sad. Zanimljivo je

da sam za prvi posao konkurisala na tri mesta i na sva tri bila primljena. U Novom Sadu sam radila u Pokrajinskoj konferenciji Saveza socijalističke omladine Vojvodine, kao članica Predsedništva. Inače, te iste sedamdeset osme godine izabrana sam i za delegata u Skupštinu Socijalističke Republike Srbije.

Kada ste se udali?

- Već sam bila izvesno vreme zaposlena u Novom Sadu, kad sam upoznala svog supruga Dušana. Tada je u Novom Sadu postojao „Centar za međunarodno prijateljstvo“ u kojem su se okupljali strani studenti koji su studirali na Univerzitetu u Novom Sadu. Tu su svakog dana održavani programi različitog sadržaja. Kao članica Predsedništva omladine bila sam predsednica Saveta tog Centra, a moj suprug je radio kao domaćin. Brinuo je da večernji programi teku u redu. No, od poznanstva do udaje je prošlo izvesno vreme. Mi smo se upoznali krajem sedamdeset devete godine, a venčali smo se u septembru osamdeset druge godine.

Suprug je takođe diplomirani pravnik, sada radi u Pokrajinskom sekretarijatu za finansije kao pomoćnik sekretara za pravna pitanja. Studirao je na Pravnom fakultetu u Novom Sadu. Inače je rodom iz Novog Miloševa, a i on se kao dete iz Novog Miloševa odselio u Zrenjanin.

Da li je i on iz rumunske zajednice?

- Nije. Moj muž je Srbin. U našoj porodici je to uobičajeno, jer je bilo i ima mešovitih brakova. Moji su roditelji Rumuni, mada sa očeve strane imamo i pretke nemačkog porekla. Moje devojačko prezime je Konrad. Moja snaja je pola Srpkinja, pola Hrvatica. Po nacionalnoj šarolikosti moja porodica je slična Vojvodini.

Šta je to što Vas identifikuje kao pripadnicu rumunske nacionalne zajednice?

- Kao i većina onih koji su na neki način odvojeni od svoje matice, imam prividno problem sa identitetom. Ja se osećam Rumunkom i po tome što negujem kulturu, tradiciju i veru, ali identitet nije samo pitanje jezika. Trudim se da moja deca upoznaju tradiciju oba naroda iz kojih potičemo moj suprug i ja, da znaju razlike, da sve poštuju i uvažavaju i da u svemu uživaju. Ja sam oduvek volela te sitnice oko praznika koje su mi ispunjavale život. Deca treba da znaju zašto slavimo u različite dane Božić, a u isti dan Uskrs i tako dalje. Trudim se da njima odgovorim na pitanja koja sam ja postavljala svojim roditeljima.

Htela sam još da kažem da nikada nismo imali u porodici nikakve predrasude ni prema kome, iz prostog razloga što je Vršac odvajkada mešovita sredina. Moj pradede je držao kovačnicu u gradu i on je sa svakom svojom mušterijom i svakim svojim komšijom govorio na jeziku toga komšije. Govorio je bez problema i mađarski i nemački i rumunski i srpski. Moje bake su takođe razgovarale

na različitim jezicima. Nažalost, dede ni po očevoj ni po majčinoj liniji nisam poznavala jer su rano umrli. Mama mi je rodom iz Uzdina, sela u opštini Kovačica. U Uzdinu takođe žive prevashodno Rumuni, ali deo mamine porodice je živeo u Temišvaru, u sredini koja je takođe multinacionalna. U našoj porodici višenacionalnost i multikulturalnost su bile činjenice koje su svi duboko uvažavali. Generacijama su učili decu da svakog poštuju i ne prave razliku po tome ko pripada kojoj naciji ili veri.

Nisam sasvim sigurna da se mi stvarno prožimamo, ali bih rekla da se tolerišemo. Na primer, sa srpskog na rumunski i obrnuto se veoma malo prevodi u poslednjoj deceniji.

- Ima autora koji pišu na oba jezika, ima i prevoda. Ali nažalost nedovoljno, iako bi zbog povezanosti dvaju naroda međusobnog prevođenja trebalo da bude mnogo više, kako bi se još bolje upoznali i učvrstili odnose. Cenim da treba više radio i televizijskih emisija koje bi bile posvećene ovoj temi i naravno treba voditi računa o sadržaju školskog gradiva. Ima dobrih filmova, pozorišnih predstava, postoji bogata kulturna i istorijska baština, puno izvanrednih autora i umetnika. Oba naroda imaju čime da se reprezentativno predstave, a opet mi se čini da se nedovoljno poznajemo.

Kako se dalje odvijao Vaš život u Novom Sadu?

- U Pokrajinskoj konferenciji omladine sam radila dve godine. Novi Sad je bio grad koji se lako mogao zavoleti. Na poslu smo bili svi istih godina, puno se radilo, ali je bilo prilika i za druženje. Posle toga sam otišla na rad u Saveznu konferenciju Saveza socijalističke omladine Jugoslavije, na čelo Informativne službe, gde sam ostala takođe dve godine. Udala sam se u Beogradu, a sina Damira sam rodila nakon povratka u Novi Sad osamdeset treće godine. Porodila sam se u vršačkom porodilištu, pošto je prethodnih godina u novosadskom porodilištu bilo infekcije meningitisa.

Kako su prošli trudnoća i porođaj?

- Tokom trudnoće sam promenila posao, jedno vreme sam svakodnevno putovala na relaciji Beograd-Novu Sad i bila sam izložena velikim naporima. Svaka trudnoća mi je direktno uticala na pogoršanje zdravstvenog stanja, ali je ipak bila moja odluka da rodim. Nakon prvog porođaja sam se jedva oporavila. Nisu bili problem samo bolovi u kostima, imala sam i drugih problema. Lekari nisu mogli da otkriju uzroke tegoba, te je lečenje dugo trajalo.

A jeste li imali nekog da Vam pomaže oko deteta?

- Suprug najviše. Naše mame su još uvek radile u to doba: moji roditelji su bili u Vršcu, svekrva je bila u Zrenjaninu. Obe bake su dolazile povremeno, kad su mogle, ali je većinom suprug podneo teret, jer je morao sam da brine i o detetu i o meni.

Da li ste u to vreme razmišljali da se dalje usavršavate u struci?

- Pa, pre udaje sam krenula na postdiplomske studije u Beogradu, na Pravnom fakultetu, smer Međunarodno pravo. Međutim, splet okolnosti je bio takav da magistarske studije nisam završila. Imala sam velike obaveze na poslu u Beogradu, aktivnosti je bilo i širom Jugoslavije. Na primer, dešavalo se da se završavao skup „Univerzitet danas“ u Dubrovniku krajem avgusta, a već početkom septembra bila je manifestacija u Kumrovcu. U jednom danu menjali smo i mesto i klimu - od tople primorske, do hladne planinske. Svi zaposleni, posebno mi iz Informativnog sektora i kolege iz Odeljenja za međunarodne odnose, učestvovali su u organizaciji i realizaciji svih većih manifestacija koje su organizovale društvenopolitičke organizacije na nivou Federacije, kao što su kongresi i međunarodne i domaće konferencije.

Za mene kao mladu osobu to je bio dinamičan i interesantan period u životu. Mnogo sam učila, i naučila, upravo zahvaljujući toj funkciji na kojoj sam bila. Otuda mi je dalje studiranje bilo teško. Kasnije je došla udaja, pa trudnoća, pa povratak u Novi Sad, traženje stana u Novom Sadu i posla za supruga, briga za malu bebu, moje zdravstvene tegobe.

Iz omladine sam prešla da radim u Pokrajinsku konferenciju socijalističkog saveza radnog naroda osamdeset i treće. Prvog januara sam došla u Novi Sad, u julu sam rodila sina i otišla na porodijsko odsustvo.

S obzirom na to da sam u Beogradu imala iskustva sa radom na velikim događajima kao koordinatorica Informativnog sektora: obaveštavanje javnosti, televizijski prenosi, omogućavanje raznim televizijskim i radio-ekipama da obavljaju svoj posao, trebalo je da stečeno znanje primenim u Novom Sadu. Međutim, nakon što sam se vratila sa porodijskog osamdeset četvrte u leto, raspoređena sam da radim na pitanjima političkog sistema. To je bio novi izazov, novo učenje. To me je omelo i nažalost više nisam imala ni mogućnosti ni snage da nastavim postdiplomske studije, zbog čega mi je sada žao. Onda sam, uz politički sistem, dobila da radim na organizaciji izbora za delegate u skupštinama na svim nivoima. Iako je bio jednopartijski sistem, izbori su bili veoma komplikovani, mesecima su pripremani i bilo je dosta posla za stručne službe skupština i Socijalističkog saveza.

Neposredno posle Titove smrti nije se osećala promena u opštoj političkoj klimi, niti u delovanju institucija. Naprotiv, prvih godina se insistiralo na očuvanju kontinuiteta, što se nije odrazilo samo na manifestativnom ispoljavanju privrženosti dostignućima socijalističkog samoupravnog sistema. Konkretno, parola „I posle Tita Tito“, potekla iz aktivnosti omladinskih organizacija, koristila se u svim segmentima društva. Zvanično, činilo se sve da se očuva uspostavljeni sistem. Ali, već naredne godine održane su demonstracije studenata u Prištini, koje su pokrenule seriju protesta koji su zapravo imali političke ciljeve. Polovi-

nom osamdesetih godina počele su otvorene rasprave o uzrocima ekonomskih teškoća u kojima se Jugoslavija nalazila i sve više su uzroci nalaženi u političkom ustrojstvu zemlje. Paralelno s tim počelo je preispitivanje prošlosti i formulisanje zahteva da otpočnu promene. Nekoliko godina posle Titove smrti sačuvan je jednopartijski sistem i smatralo se da se u Socijalističkom savezu mogu ispoljiti i usaglašavati različiti politički interesi. Međutim, sredinom osamdesetih zahtevi za uspostavljenje višepartijskog sistema postali su sve glasniji. Postavljeno je pitanje odnosa u Federaciji i položaja autonomnih pokrajina u Republici Srbiji. Ja sam to sve pratila, ali u obavljanju posla nisam se direktno sretala sa tim, jer je vojvođansko rukovodstvo bilo jedinstveno i zadovoljno ustavnim položajem Pokrajine. Direktno na moj posao, a kasnije i na moj život, ogroman uticaj je imalo sve što se dogodilo osamdeset osme godine, a što se moglo naslutiti još od Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije.

Gde ste Vi bili za vreme tzv. jogurt revolucije?

- U vreme tzv. jogurt revolucije osamdeset osme bila sam u radnom odnosu u Socijalističkom savezu... Ja sam bila na odmoru kad su počele, usred leta, da dolaze organizovane grupe građana sa Kosova u Novi Sad, tako da sam „događanje naroda“ gledala na televiziji. Nakon mog povratka sa odmora, politička situacija se počela drastično menjati. Početak oktobra sam provela van Novog Sada, na službenom putu, tako da nisam bila u direktnom kontaktu sa demonstrantima. Odmah su sledile ostavke partijskih funkcionera u Pokrajinskom komitetu, a zatim je narednih meseci vršena politička diferencijacija, od Saveza komunista, preko Socijalističkog saveza do Sindikata i Saveza omladine, ali i u svim državnim institucijama i redakcijama novina, radija i televizije. Iako nisam bila funkcioner, bila sam članica Ustavne komisije pri Skupštini Autonomne Pokrajine Vojvodine. Kao članica Ustavne komisije direktno sam bila pogođena napadima koje je pratila i partijska diferencijacija. Ustavna komisija praktično nije ni stigla da razmatra amandmane na Ustav Srbije, jer su pre toga počeli žestoki napadi i smene rukovodstva u Pokrajini. Napadani su svi koji su se zalagali za očuvanje statusa pokrajina, odnosno napadani su svi oni za koje se pretpostavljalo da bi mogli biti protiv smanjenja nadležnosti pokrajina.

Diferencijacija u organizacijama Saveza komunista bila je pokrenuta na osnovu zaključka Predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Bila je veoma široko postavljena: mnogi su podvrgnuti ispitivanju o odnosu prema političkom sistemu, položaju pokrajina u Srbiji, statusu Srba na Kosovu i odnosu prema dotadašnjem rukovodstvu Vojvodine. Moram reći da sam u diferencijaciji prošla gore od pojedinih mojih pretpostavljenih.

Pri svemu tome održavane su strašne sednice ispiranja mozga. O meni se razgovaralo u partijskoj organizaciji pri mesnoj zajednici, gde ljudi koji su me poznavali godinama uopšte nisu mogli da shvate u čemu je moja krivica. Ali su ljudi

iz Opštinskog komiteta Saveza komunista zaduženi za diferencijaciju, koji su dolazili na sednice, tvrdili da sam kriva za to što su narodi zavađeni, što je inflacija šesto odsto i slično. Ko bi poverovao da ja to sve mogu? To šikaniranje trajalo je sve vreme dok sam bila trudna, jer se period partijskih diferencijacija poklopio sa tim periodom mog života. Partijsku kaznu nisam dobila, međutim izgubila sam posao. Niko se nije trudio da mi pomogne da nađem novi posao ili da mi pomogne na bilo koji drugi način. Preciznije, krajem osamdeset devete godine rodila sam Simonu, tako da sam na platnom spisku ostala još godinu dana do povratka sa porodijskog odsustva. Novo rukovodstvo je sačekalo da se vratim da mi uruči otkaz bez otpremnine (bilo je mojih kolega koji su dobili otpremninu). Proglašena sam za tehnološki višak, pa sam se morala prijaviti na tržište rada. Činjenica da je javno pomenuto moje ime kao članice Ustavne komisije onemogućavala me je da nađem drugi posao. Takvo je bilo vreme, ljudi su strahovali za sebe i nisu bili solidarni. Desilo se, nažalost, da su neki poznanici izbegavali da me sretnu na javnom mestu, da su prelazili na drugu stranu ulice kada me ugledaju...

Da li ste imali podršku svoga muža?

- Muž je sve vreme bio uz mene. On je do tada radio u Pokrajinskom sekretarijatu za narodnu odbranu. Moram reći da mu nije bilo ni jednostavno ni lako da zajedno sa mnom sve to prolazi, utoliko pre što je on video na svom radnom mestu kroz kakve muke su prošli ljudi koji su partijski diferencirani.

Kako pamтите devedesetu godinu i raspad Jugoslavije?

- Devedesete godine ja sam se našla na prekretnici. Početkom devedeset prve ostajem bez posla i povremeno radim preko omladinske zadruge. Najčešće sam radila poslove sekretara škole. Porodična primanja su bila mala, inflacija je i to malo što smo zarađivali obezvređivala. Sticajem okolnosti, pre nego što sam ostala bez posla potrošili smo svu ušteđevinu jer smo zamenili manji stan u koji smo do tada stanovali za veći uz doplatu. Nismo mogli pomoći ni mi roditeljima, a ni roditelji nama. Njihove su penzije bile male i sve neredovnije, a uštedevina zarobljena u banci. Istovremeno je i moga brata porodica bila u istim materijalnim teškoćama, jer je i njegova supruga jedno vreme bila bez posla.

Bilo je razloga za očajavanje, ali to mi nije svojstveno. Veoma brzo sam se uključila u novoformiranu stranku Savez reformskih snaga Vojvodine. Stranci su bili potrebni iskusni ljudi koji su godinama radili slične poslove. Znali su da slično razmišljam, da imam znanja i iskustva koja bi dobro došla u organizovanju i vođenju stranke, oko izbora i drugih poslova važnih za organizovanje stranke.

Tada su Reformisti bili najomraženija partija režima. Stalno smo bili prozivani kao narodne izdajice. Bilo je to dosta teško vreme u svakom pogledu. Ali je, s druge strane, to bio jako interesantan period za mene, jer sam imala prilike da saradujem sa eminentnim ličnostima, što se nigde na drugom mestu nije

moglo dogoditi.

Da li je to Vama bila plaćena funkcija ili ste radili volonterski?

- Izvesno vreme su mi davali malu nadoknadu, ali kratko. Čim sam našla posao, odrekla sam se naknade, jer lična materijalna korist nije bila tada motiv našeg angažovanja. Cilj našeg aktivizma je bio promena režima i demokratizacija društva. Inače, materijalno stanje Partije nije bilo zadovoljavajuće. Osnovni prihodi su bili prilozi članova. Narednih godina sam bila prvo članica Glavnog odbora, a zatim i članica Predsedništva Stranke, pa je bilo prirodno da sve te poslove radim volonterski.

A kada ste postali preduzetnica?

- To je period kad sam se pridružila Reformistima i istovremeno pokušavala da ponovo nađem sebe.

Devedeset treće sam počela da radim u jednom privatnom preduzeću koje se bavilo proizvodnjom i trgovinom. Ta godina, pa i naredna, bile su jako teške za poslovanje. Ratovi, inflacija... Moral je počeo naglo da opada u oblasti trgovine. Skladišta firme su bila prepuna svake vrste robe, ali je prvo svakim danom, a zatim svakim satom vrednost zaliha zbog inflacije bivala sve manja. Nivelacije cena su rađene bez prestanka, ali je inflacija uvek bila brža. Iskreno, nisam bila sasvim zadovoljna radom u trgovini, mislim da bih tražila drugi posao da su uslovi bili drugačiji. Tako sam rešila da se posvetim svojoj struci i devedeset četvrte sam otvorila agenciju za konsalting, prvo pravni, a zatim pravno-finansijski i tako sam počela da se bavim preduzetništvom. Agenciju sam držala do dve hiljade treće. Povezala sam se sa svojim poznanicima koji su imali male firme, a nisu imali svoga pravnika. Radila sam poslovne ugovore, pravna akta, davala pravne savete, izučavala propise za njihove potrebe, radila registracije firmi i udruženja, radila sam i kao poreski savetnik, jer su me porezi uvek veoma zanimali. Kasnije sam počela da se bavim i finansijama i videla da imam smisla i za tu oblast. Bilo je jako lepo da nakon niza godina timskog rada radim sama. Vratila sam se struci! Naime, od kada sam završila fakultet nikad nisam bila sasvim van struke, ali sam radila drugu vrstu posla. Moram da priznam da se nikad bolje u svojoj struci nisam osećala i nikad nisam bila zadovoljnija što sam završila pravni fakultet.

To je u Vašem životu bilo neko zatišje?

- Ne bih rekla da je u mom životu bilo perioda zatišja. Biti preduzetnik ili preduzetnica zahteva puno rada, odgovornosti i discipline. Klijentela zahteva da se poslovi obave kvalitetno i brzo.

Iz partijskog života se nisam povukla. Kao članica najužeg partijskog rukovodstva aktivno sam učestvovala u svemu – to je vreme protesta, vreme šetnji... Vodila sam svoju firmu i radila, ali sam svoje večeri, vikende, slobodno vreme

provodila u aktivizmu.

Na prvim demokratskim izborima dve hiljadite, nakon rušenja Miloševića, izabrana sam za narodnu poslanicu u novoizabrani Parlament. Još devedeset osme - devedeset devete se počelo razmišljati o forumima žena unutar stranaka. Reformisti su među prvima formirali Forum žena unutar svoje stranke. Bilo je nas više žena koje smo za to imale osećaj, pa smo napravile Forum žena i imale izuzetnu podršku partijskog rukovodstva i veliko razumevanje u svim opštinskim odborima. Pre nego što su žene u drugim strankama to uradile, mi smo se izborile za odgovarajuću kvotu u partijskim organima. Moram odmah da naglasim da su dve hiljadite godine veliku pomoć pružile ženske nevladine organizacija koje su bile aktivne još krajem devedesetih godina, kao što su, na primer, Ženske studije i istraživanja u Novom Sadu. Žene iz političkih partija i žene iz nevladinih organizacija povezale su se u zalaganju za demokratske promene i za izbore. Mi predložene kandidatkinje iz Demokratske opozicije Srbije posebno smo se pripremale za izbore, međusobno smo se upoznale i povezale. Republički izbori su bili poslednji u nizu, nakon saveznih, pokrajinskih i lokalnih izbora. Svugde su rezultati bili poražavajući što se tiče učešća žena. Iako je bilo dosta žena na listama, malo ih je ušlo u parlamente. Kandidatkinje za Narodnu skupštinu Srbije su se povezale i želele da iskoriste šansu koja je preostala. Napravile smo tekst Sporazuma i ponudile ga partijskim liderima. Tim Sporazumom stranke su se obavezale da će obezbediti odgovarajuću participaciju žena u republičkom parlamentu. Taj Sporazum je doprineo da u Narodnu skupštinu Republike Srbije bude izabrano više žena nego u druga tela, i to visokosvesnih žena. Naš aktivizam je trajao tokom čitavog tog mandata. Zahvaljujući tome izmenjen je Krivični zakon i uvedene su odredbe u vezi sa nasiljem u porodici, zatim Zakon o izborima i uvedene su izborne kvote. Dobro organizovane i međusobno povezane parlamentarke, žene na drugim funkcijama i žene iz nevladinih organizacija doprinele su da se formiraju skupštinski odbori za ravnopravnost polova, a formiran je i novi organ u Vojvodini – Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

To je praktično prvo iskustvo parlamentarki kod nas?

- Na početku našeg mandata u Parlamentu prema nama su svi bili mnogo otvoreniji, da bi kasnije, kako se parlamentarni život odvijao, povećavanjem sukoba između Demokratske stranke Srbije i ostalih članica Demokratske opozicije Srbije, intenzitet saradnje parlamentarki smanjio. Došlo je do velikih poteškoća u radu Parlamenta. Na početku je izgledalo da će poslanici izgurati sva pitanja koja su žene pokrenule. Nažalost, ta pitanja vremenom su došla u drugi plan! Mi smo imale sve manje i manje istomišljenika uz nas, naše partijske kolege su smatrale da ima važnijih poslova, a da ne govorim o opoziciji koja nije ništa o tome ni htela da zna.

Nismo ni dovršile naš mandat. On je prekinut dve hiljade treće godine,

nekoliko meseci nakon ubistva premijera Vlade Republike Srbije Zorana Đinđića. Održani su novi izbori, ja nisam više bila poslanica. Dve hiljade četvrte zaposlila sam se u Izvršnom veću Autonomne Pokrajine Vojvodine - tačnije u Pokrajinskom sekretarijatu za finansije. U to doba je bio formiran Fond za razvoj Autonomne Pokrajine Vojvodine, a spremalo se formiranje Garancijskog fonda. Uključena sam od samog početka u formiranje Fonda za razvoj, gde sam ubrzo prešla da radim, prvo kao savetnica, a posle kao pomoćnica direktora. Posle četiri i po godine rada u ovom Fondu, Skupština AP Vojvodine imenovala me je za direktoricu Garancijskog fonda AP Vojvodine.

Da li ste i dalje bili aktivni u svojoj partiji?

- Ja sam iz Partije izašla jer sam došla u sukob sa delom rukovodstva Reformista. Partija je počela već da se cepa. Najveći sukob je nastao praktično u momentu kada je deo rukovodstva podržao neke stavove Demokratske stranke Srbije. S obzirom na to da sam imala mandat koji sam dobila od Reformista, nisam napustila Partiju do isteka mandata. Ustavni sud je stao na stanovište da mandat pripada poslaniku, a ne partiji, zbog čega u stranci nisu tražili da vratim mandat. Kad se mandat završio, u stranci su se već desile mnoge promene, mnogi članovi koje sam cenila su otišli u druge partije, a neki su se sasvim povukli iz stranačkog života. To za mene nije bila više partija u kakvu sam se ja učlanila, ni po političkom delovanju, ni po sastavu. Posle toga nisam ušla ni u jednu političku partiju.

Međutim, u to vreme sam bila veoma aktivna u civilnom sektoru. Počela sam devedeset osme godine u udruženju Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment, radeći na širenju ideje o preduzetništvu, a jedna sam od osnivačica, dvehiljadite godine, Asocijacije poslovnih žena. Sve do imenovanja na funkciju direktorke bila sam jako aktivna u ovim organizacijama, učestvovala sam u projektima čiji je cilj bio osposobljavanje žena za samozapošljavanje i preduzetništvo.

Sa kakvim se teškoćama sreće slobodoumna žena u političkoj stranci?

- Pa, sve dok podržavaš nekog rukovodioca – muškarca, sve je dobro. Sve dok si dekor i na broju, to je dobro. Ali, onog momenta kad sam se direktno suprotstavila predsedniku stranke, više nisam bila jedna od važnijih članica. Do tada su mi nudili razne funkcije, ali nakon prvog većeg sukoba, više nisam bila ni u kakvom timu, niti su mi se vrata u partiji otvarala. Misliti svojom glavom je problem koji imaju i muškarci u strankama. Šta se ženi dešava? Pored toga što se ne očekuje da drugačije misli, ona još više iritira što drugačije misli. I što više ima argumenata kad nešto obrazlaže, a muškarci manje, počinje vređanje i omalovažavanje svih sposobnosti žene. Napustila sam sednicu Predsedništva stranke demonstrativno kad su mojoj partijskoj kolegini rekli: - Šta sad ona

hoće, a do juče je kuvala kafu u partiji! To sam doživela kao omalovažavanje i obezvređivanje doprinosa žena u političkoj partiji, gde su žene bile ravnopravne aktivistkinje i učestvovala u svim partijskim aktivnostima, a uz to i kuvale kafu, čistile prostorije i prale prozore kad je trebalo, jer stranka nije mogla da plaća te usluge. Smatram da su žene svojim radom izuzetno doprinele razvoju stranka. Ovakav odnos prema ženama čiji se doprinos u strankama često manje vrednuje mogla sam da zapazim i u Parlamentu. Kolege poslanici, naročito iz opozicionih partija, upućivali su nam poruke kao što je: - Moja žena je poštena, sedi kući, čuva decu i kuva ručak! čime su hteli da nas omalovaže. A sintagma „ženska glavo“ bila je uobičajena u komunikaciji.

Ali ste retko izlazili za govornicu.

- Diskutovala sam nekoliko puta. Princip rada je bio da poslanička grupa dobije ograničeno vreme za diskusiju da bi rad Parlamenta bio efikasniji. Opozicione stranke podnosile su puno amandmana i o njima su diskutovali poslanici, pa je opšti stav bio da osim šefova poslaničkih grupa ostali poslanici retko govore. Iako sam imala potrebu da govorim, morala sam da poštujem ova pravila. Ono što se nije videlo to je rad poslanika i poslanica po odborima. Imala sam mnogo obaveza u Zakonodavnom odboru kroz koji prolazi svaki zakon koji Skupština usvaja, a kojih je tada bilo zaista mnogo.

Vaša deca su uspešno odrastala i sada su već na studijama.

- Sin je završio Akademiju umetnosti i nastavio je postdiplomske studije, tako da mu je i dalje potrebna roditeljska podrška. Čerka je student Politikologije na Fakultetu za evropske pravno-političke studije. Ja sam uvek bila vrlo aktivna i prisutna u njihovom odrastanju, bez obzira na to što sam puno radila i bila angažovana na raznim stranama. Uvek je bilo nekog aktivnog druženja i igranja sa decom. U različitim periodima suprug i ja smo imali različito vreme koje smo provodili sa decom. Polovinom devedesetih se i moj suprug partijski aktivirao, tako da je i on bio veoma angažovan, najpre u Reformistima, a dve hiljade treće prešao je u Demokratsku stranku.

Dok sam bila poslanica u Skupštini Srbije, bio je problem da se dobro organizujem sa decom. Inače sam svuda svoju decu vodila sa sobom. Dok sam bila preduzetnica, kad god je bilo prilike vodila sam i Simonu sa sobom. Družila se i sa decom mojih koleginica i mojih klijenata. Damir je tada već bio samostalan, ali mi je rado u slobodno vreme pomagao. Deca su sa nama učestvovala i u našim aktivnostima, išla na proteste, lepila plakate... Suprug Dušan i ja snalazili smo se sami bez pomoći sa strane.

Da li sebe smatrate osobom sa invaliditetom?

- Pa, ne. Uvek sam gledala da to tako ne doživljavam, bez obzira na moje teškoće koje nisu male. Posebno mi stepenice predstavljaju teškoću, odnosno

zgrade bez liftova ili ako nemam za šta da se uhvatim prilikom penjanja uz stepenice. Ali ja imam izuzetno jaku volju i svugde stignem i sve uradim što planiram. Nikad od toga nisam pravila problem, a ljudima stavljam do znanja da mi nije potrebna pomoć, jer mi je lakše kad sve to mogu sama. Društvo je to koje treba da brine o onima koji imaju teškoća u kretanju u prostoru. Mislim da kod nas ima nerazumevanja za ljude sa posebnim potrebama. Na primer, odem na kupanje na bazen koji ima stepenište do vode, ali bez rukohvata. Kad sam na to skrenula pažnju upravniku, on me je pitao da li mi treba pomoć da uđem u bazen. Ne želim ja pomoć da me neko pridrži ili unese u bazen. Potrebno mi je da mogu podjednako lako kao svaki drugi kupać da uđem sama bez ičije pomoći. U nekim susednim zemljama su već i bazeni, ali i mnoga druga mesta, prilagođeni za korišćenje i kretanje ljudi sa posebnim potrebama. Moje je iskustvo da svi hoće da pomognu, ali čudno reaguju kad vide da uprkos tome što imamo barijere, možemo više od njih.

Da li imate neku poruku mladima?

- Treba verovati u sebe, imati svoje ciljeve i boriti se za njih. Bitno je puno ulagati u izgradnju sopstvene ličnosti i u ličnu edukaciju. Dati dovoljno značaja sebi i biti svestan svojih vrednosti, ali pri tome uvek poštovati druge i biti tolerantan. Treba verovati u ljude, svoje saradnike, negovati prijateljstva i graditi uvek dobre međuljudske odnose. Moj životni princip je da i u porodici i u poslu treba dati sve od sebe. Radim sa puno uživanja i ljubavi i trudim se da ostanem ono što jesam.

Drago mi je da sam deo generacije koja je ponela taj ženski aktivizam koji smo imali i za vreme socijalizma i jednopartijskog sistema. Naše mame su posleratni aktivizam prenele na nas, a naša je dužnost da taj duh prenesemo na nove generacije koje nemaju naše iskustvo, a interes da se angažuju u borbi za ravnopravnost treba razvijati. Zadovoljna sam što imam ćerku koja je prihvatila gledanje na odnose među polovima slično mojim, mislim da će biti i veća feministkinja od mene.

Međunarodni dan žena pre i sada?

- Oduvek sam mislila da Međunarodni dan žena treba obeležavati i učestvovala sam u različitim manifestacijama kao dete, omladinka i aktivistkinja. Ovaj datum svake godine treba da koristimo da se podsetimo da politička prava ženama nisu poklonjena, već da su izborna. Nemam ličnih negativnih iskustava u profanisanju toga za mene bitnog dana. Mogu reći da se ni drugi praznici ne obeležavaju na odgovarajući način, ali kada se radi o ovom prazniku mislim da je na nama ženama da osmislimo njegovo adekvatno obeležavanje, a zatim, kao što i u drugim prilikama činimo, da tražimo saveznike među muškarcima.

Svenka Savić, 2009.

Jonjaua (1953), Kuštilj

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Ja sam rođena devetsto pedeset treće godine u Kuštilju. To je selo na rumunskoj granici – oko petsto metara od rumunske granice. Tamo sam živela do svoje desete godine. Posle smo se preselili u Vršac, gde sam završila osnovnu školu i gimnaziju na rumunskom jeziku. U Kuštilju je bila škola samo na rumunskom jeziku, ta škola još uvek postoji. Tu sam završila prvi i drugi razred osnovne škole. Onda je moj pokojni tata shvatio da dete treba da ima veću šansu, pa smo se početkom šezdesetih godina preselili u Vršac, gde je on kupio kuću. Tu sam završila osnovnu i srednju školu. Kad sam došla u Vršac, nisam znala srpski jezik, jer sam u selu imala mogućnosti da razgovaram samo na maternjem rumunskom jeziku.

Čime su se bavili Vaši roditelji?

- Otac je jedno vreme radio kao šofer u zemljoradničkoj zadruzi u Vršcu i dosta je putovao. Posle je bio šef voznog parka iste zemljoradničke zadruge. Nažalost, umro je avgusta devetsto devedeset sedme. Majka mi je bila učiteljica, tako da sam lepo savladala književni rumunski jezik. Imam mlađeg brata koji živi sa porodicom u Vršcu, tako da sam i danas na relaciji Novi Sad - Vršac.

Imate li neko posebno iskustvo iz osnovne škole u Vršcu?

- Treći razred osnovne škole sam učila u Vršcu u rumunskom odeljenju, ali smo dva puta nedeljno imali nastavu srpskohrvatskog jezika (tako se tada zvao), kao jezika društvene sredine. Imamo porodičnu kuću u nemačkom delu Vršca odakle je veći deo nemačkog stanovništva otišao i tu su se doselili ljudi iz Bosne - kao kolonisti su dobili kuće. Ja sam se sa njihovom decom

igrala. Praktično nisam znala ni reč srpskog jezika u početku. I onda sam počela da ga učim kroz igru sa decom, ali i u školi. Dve stvari su me u to vreme veoma iznenadile. Prvo, shvatila sam da moram taj jezik da naučim, kao i matematiku i sve drugo, ali sam očekivala da će i moji drugovi Srbi naučiti rumunski. Učenje srpskog jezika sam smatrala svojim zadatkom, pa sam mislila da je i srpskoj deci zadatak da uče rumunski, pa ću ja taj zadatak nekako lakše prebroditi. Kad sam shvatila da je to samo moj zadatak, bila sam iznenađena. I naravno, vrlo dobro sam uradila taj svoj domaći zadatak, i već u četvrtom razredu nisam imala problema sa srpskim jezikom. Imali smo strašno ambicioznog učitelja koji je odlučio da me nauči da govorim srpski. A drugo iznenađenje se ticalo mog statusa u razredu: zato što nisam znala dobro srpski, tj. jezik većinskog naroda, tretirana sam kao neki dečaci koji su bili lošiji đaci i na času srpskog jeziku nas troje smo imali isti zadatak - da učimo osnovnu komunikaciju, kao *Dobar dan, učitelju, Do viđenja...* Nisam volela da budem u grupi sa lošijim đacima samo zato što ne znam dobro srpski jezik.

To je početak šezdesetih godina kada je razvoj socijalizma kod nas u zamahu.

- Jeste, ono što mi je smetalo devedesetih godina ovde (možda mi i sada smeta), to je tvrđenje da manjine nisu imale dovoljnu ravnopravnost u socijalizmu. Ja to nisam osećala! Možda zahvaljujući učiteljima i nastavnicima koje smo imali. Sećam se da su u osnovnoj školi i u gimnaziji mnogi nastavnici insistirali da nam kolege iz srpskih odeljenja ispravljaju naš izgovor. Naime, u školi je nekoliko odeljenja bilo na srpskom, pa nekoliko na mađarskom i nekoliko je bilo na rumunskom jeziku. Ja sam to shvatila kao jedno veliko bogatstvo koje sam posle u svojoj karijeri jako lepo iskoristila. U osnovnoj školi sam učila i francuski jezik, pa mi je znanje francuskog jezika bila prednost da na studijama dobijem specijalizaciju francuske vlade u Parizu.

Da li ste imali i udžbenike na rumunskom jeziku u osnovnoj i srednjoj školi?

- Jesmo. Učili smo iz rumunskih knjiga. Mi smo u ono vreme, ne znam kako je sad, učili fiziku, matematiku i stručne stvari iz rumunskih knjiga štampanih u Bukureštu i Temišvaru. Neke je poklanjala rumunska strana, ali veći deo smo mi preko naših prijatelja dobijali. Tata je često putovao u Rumuniju pa mi je donosio kvalitetne knjige. Moram reći da mi je malo bila teška terminologija na rumunskom jeziku, nisam je koristila nakon završetka škole.

Sećam se da sam pre više od deset godina, devedeset šeste, u okviru međunarodne saradnje bila u Temišvaru na jednom skupu. Spremila sam izlaganje na engleskom jeziku, ali kad sam došla na skup zamolili su me da govorim rumunski, pošto su znali da sam Rumunka i da govorim rumunski. Pristala sam, ali sam

tražila da budem poslednja po redosledu izlaganja i da slušam na rumunskom prethodne učesnike i „pokupim“ terminologiju. Dok sam slušala prethodne učesnike ja sam se u stvari vraćala u detinjstvo i u školsku klupu, pa sam već za pola sata, koliko sam slušala druge kolege, prebrodila barijeru stručnih izraza na rumunskom jeziku i setila se stručnih izraza iz škole.

Kako ste odlučili da se upišete na Tehnološki fakultet?

- Volela sam matematiku, fiziku i hemiju. Shvatila sam da tehnologija u stvari ima kombinaciju tih predmeta, a ništa specijalno mi se nije sviđalo da bih otišla na čistu hemiju ili na matematiku. A možda je to bilo i pod uticajem upravo rumunskih filmova koje smo u ono vreme gledali. To su bili filmovi iz njihovog komunističkog sistema u kojem se dosta vrednovala tehnika, te su se često pojavljivale inženjerke u industrijskim pogonima. Sviđalo mi se to da ti kao žensko biće budeš ravnopravna sa kolegama u pogonima i da daš svoj doprinos napretku - mislim da je taj polet danas izgubljen.

Tehnološki fakultet je jedan od onih na kojem je danas dosta studentkinja, profesorki i uopšte ženskog osoblja.

- Sada na Tehnološkom fakultetu kod nas ima možda pola studenata i pola studentkinja, zavisi od katedre. Čak neka odeljenja imaju više studentkinja. U vreme kad sam ja upisala ovaj fakultet, devetsto sedamdeset prve bilo je dosta devojaka, mislim da je bila ravnopravna situacija, na primer, na Prehrambenom odeljenju, a ja sam bila na Hemijskom inženjerstvu. Tu nas je bilo manje studentkinja jer su ove studije više vezane za inženjerstvo. Ali kad sam diplomirala, u pogonima fabrike tražili su više mladiće nego devojke. Međutim, činjenica jeste da su se mnoge moje kolegice jako lepo snašle u pogonima, jer se sada u pogonima sve automatski radi, te jednako dobro posao mogu da urade i muškarci i žene, samo moraju biti stručni u svojoj oblasti.

Kad ste došli na studije, nastavu ste slušali na srpskom jeziku?

- Pa nisam imala problema sa nastavnim jezikom. Sve ispite sam dala u roku. Kada sam krenula na studije, to je bila tek druga generacija upisanih studenata na smeru Hemijsko inženjerstvo na Tehnološkom fakultetu u Novom Sadu. Profesori su dolazili iz Beograda, imali smo malo naših profesora. Ono što je onda bilo, a sada toga nema, jeste veliki broj upisanih na prvu godinu - bilo nas je petsto na prvoj godini! Trebalo se snaći u toj velikoj masi. Što se tiče predmeta, nisam imala nekih problema. Volela sam Analitičku hemiju, što je sad našim studentima bauk. Mi smo vežbali šest sati neprekidno iz Analitičke hemije po smenama: od sedam ujutro do jedan posle podne, ili od jedan do sedam uveče! Lošije smo bili opremljeni nego sad, jer smo bili, kao što sam već rekla, tek druga generacija smeru Hemijsko inženjerstvo. Ali moram naglasiti da je tada privreda bila razvijenija nego sada i mi smo išli na stručnu praksu u fabri-

ke. Imali smo obaveznu letnju praksu i stručnu praksu, ne samo u zemlji, nego i u Evropi. Posebno su takve obaveze imale kolege sa Prehrambenog smera, išli su u Nemačku, pa u Čehoslovačku u pivare... A mi smo inače celu bivšu Jugoslaviju obišli, bili smo u raznim fabrikama hemijske industrije. Ali je hemijska industrija onda bila mnogo razvijenija nego danas. To su bile velike fabrike, pa je bilo teško njihovo održavanje, pogotovo posle devedesetih godina, ne samo ovde kod nas nego i u drugim zemljama. Devedesetih godina se u nekim fabrikama dugo nije radilo, recimo Petrohemija nije radila u Pančevu, pa ni studenti nisu išli na praksu. Mislim da država nije imala snage da to obezbedi. Deo privrede je privatizovan. Što kažu moji ciglari: – Tek treća ruka je prava ruka – mora tri puta da se proda imovina da bi se došlo do onoga ko je zainteresovan da ulaže. Ja poznajem situaciju u keramičkoj industriji. Smatralo se da u ciglane ne treba da se ulaže, jer samo praviš cigle i prodaješ. Međutim, mora se određen deo sredstava i ulagati u razvoj proizvodnje.

Da li ste dobili posao odmah nakon diplomiranja?

- Diplomirala sam sedamdeset šeste sa punih dvadeset tri godine. U ono vreme se ovaj smer tek razvijao, pa sam dobila mesto asistenta na predmetu Tehnička petrografija. Svideo mi se taj deo nauke, tako da sam ušla u svet keramike. Nismo mi u ono vreme imali mogućnosti putovanja i razmene, što sad moji saradnici imaju. Nisu bili računari, nije bilo interneta, tako da smo radili po bibliotekama. Na primer, ja sam radila u biblioteci Rudarskog instituta u Zemunu i putovala redovno dva-tri puta nedeljno u Zemun, istraživala po njihovim časopisima, pisala raznim autorima i molila kopije, jer ih drugačije nismo mogli dobiti.

Imala sam sreće što sam se vezala za našu glinu, za naše mineralne sirovine i izvore. U ono vreme su bili, i još uvek su, moderni novi materijali, nova tehnologija – ta tehnologija ne znam ni kad će stići kod nas jer je veoma skupa. To je faktički proizvodnja sitnih čestica na nivou nano* čestica i proizvodnja određenih proizvoda od tih materijala.

Pre trideset godina ja sam se vezala za podneblje Vojvodine koja ima svoju glinu, keramičku sirovinu. Poznate fabrike su se razvile osamdesetih iz malih ciglana, na primer A.D. „Potisje“, Kanjiža ili A.D. „Polet“, Novi Bečej, BFC, Beočin... Ja sam sa ovim fabrikama počela da radim još sedamdeset osme godine i još uvek sam prisutna tamo, iako su one sad privatizovane, a vlasnici su stranci. Tako sam uspela da spajam znanje dobijeno na fakultetu i u Francuskoj sa zahtevima keramičke privrede. Savladala sam rad na elektronskom mikroskopu koji se u ono vreme kod nas tek počeo koristiti i povezala to znanje sa industrijskom

.....
* Nāno- = kao prvi deo složenih reči znači patuljast; u jedinicama mere označava milijarditi deo jedinice iskazane drugim delom.

linijom. Napravila sam taj skok od nauke do proizvodnje i koristila dobijeno teorijsko znanje direktno u proizvodnji.

Neke osobe nakon stipendije u inostranstvu nisu imale prilike da stečeno znanje primene kod nas. Da li je to bio slučaj i sa Vama?

- Ne, ja nisam imala taj problem. Mislim da sam stečeno znanje u Francuskoj veoma lepo iskoristila. Čak sam to svoje znanje i unovčila jer sam svih tih devedesetih godina živela od projekata ostvarenih u saradnji sa keramičkom i građevinskom industrijom.

A onda je usledilo napredovanje u akademskim zvanjima?

- Radila sam doktorat iz porcelana. U ono vreme je tu kod nas u Novom Sadu bio „Elektroporcelan“ kao deo fabrike „Rade Končar“ iz Zagreba. Oni su proizvodili porcelanske izolatore koje je „Rade Končar“ ugrađivao po svetu, recimo Simensove fabrike su to kupovale kod nas i koristile po svetu. Sa njima sam lepo saradivala.

Nisam imala adekvatnu laboratoriju na Fakultetu, te su me kolege u „Elektroporcelanu“ lepo primile i mogla sam tamo da radim po ceo dan. Čak sam i noću radila u njihovim laboratorijama. Posle sam iskoristila deo tih istraživanja za magistarski koji sam završila u Parizu sedamdeset devete godine. Posle dolaska iz Francuske, magistrirala sam na našem Fakultetu osamdeset prve godine i posle nastavila rad na doktoratu. Tokom izrade mog doktorata stigao je i elektronski mikroskop na naš univerzitet. Znanje o porcelanu stečeno u Francuskoj primenila sam sada u našoj zemlji na kompleksnije sisteme, kao što su opeka i keramička pločica. Uspela sam da uvedem rezultate ispitivanja dobijenih na elektronskom mikroskopu direktno u proizvodnju građevinske keramike. Projektovale se mnogo proizvoda koji se i danas proizvode u keramičkim industrijama. Onda sam počela sa dizajnom materijala vezanog za sirovinske mase glazure i to postepeno razvijala na našem fakultetu.

Neke naučnice naglašavaju da su u karijeri imale podršku: profesora koji ih je vodio, ili roditelje koji su pomagali, ili prijatelja i prijateljica. Čiju ste Vi imali podršku?

- Na početku sam imala podršku roditelja i profesora Živanovića (nažalost, umro je pre dve godine sa šezdeset sedam godina). Profesor Živanović je insistirao da idem na specijalizaciju u Francusku, kada sam se ja predomišljala. Mogu njemu zahvaliti jer sam tada bila mlada, tek sam se udala, počela da učim engleski, počela saradnju sa privredom i nisam htela to sve da ostavim, pa sam smatrala da mi ta Francuska ne treba. Profesor je stvarno insistirao na tome da odem i mogu njemu da zahvalim na pomoći, jer je deo obaveza na predmetu preuzeo na sebe, tačnije uradio za mene. A drugo, dao mi je mogućnost da posle i kroz magistarski i doktorski rad ostanem s njim u kontaktu i da određene

svoje nedoumice s njim rešavam, iako je on bio u Beogradu, a ja sam bila u Novom Sadu. Ukratko, imala sam profesionalnu potporu, ali i ljudsku u najboljem smislu te reči, jer je profesor Branislav Živanović bio čovek izuzetnih ljudskih osobina. Moram dodati da mi je tokom karijere mnogo pomagao moj suprug, ne u smislu profesije, nego u smislu podela kućnih i roditeljskih poslova u svakodnevnom životu.

Da li je on iz Vaše struke?

- Suprug je bio vojno lice, a sad je u penziji. Imamo jednog sina, Marjana, kog smo predavali jedno drugom ispred zgrade, smenjivali se u dežurstvu.... Ili je dete bilo kod njega u kasarni dok mama radi, ili dete ide s mamom na kej da se prošetata, pa onda dođe s mamom na posao, pa se tu nešto zanima, a mama radi nauku... U toj dobroj organizaciji i odgovarajućem razumevanju mi smo sve roditeljske i kućne poslove dobro rešavali. Bili smo podrška jedno drugom.

Kada ste rodili sina?

- Osamdesete, tako da sam početkom osamdeset i šeste u januaru doktorirala. Ja se sećam da sam išla na odbranu doktorata dosta nervozna, nešto sam se preslišavala putem, sin je bio sa mnom, a nisam znala da on sve prati šta se oko dešava. Ja ulazim u amfiteatar, on me drži za ruku i kaže: - Mama, ali ja sam tebe slušao - ti sve znaš!

On je takođe krenuo Vašim stopama?

- On je završio biotehnologiju, po svom izboru. Bio je u Americi u srednjoj školi koju je završio dve hiljadite, a diplomirao je ovde. Trenutno je stručni saradnik na našem Fakultetu.

Da li mislite da roditelji naučnika nedovoljno vremena provode sa svojom decom?

- Mislim da je on hteo da malo više ima mamu u kući. Iako sam ja bila u kući i radila sve... Do deset sati uveče uradim sve što treba u kući i onda radim nauku. Kad je moj sin bio sedmi razred osnovne škole, imao je zadatak da napiše kako zamišljate budućeg supruga/suprugu. Moj sin je napisao ono klasično za suprugu: kuhinja, mama, kecelja, kvanje ručka, serviranje ručka, pranje sudova i igranje sa decom. Kao na TV kad gledate američke filmove. To nije video u našoj kući, možda jeste u drugim kućama, ili je to bila njegova želja... Ipak je imao nešto što mu je majka naučnica omogućila, a druga deca iz njegovog okruženja nisu imala: mogućnost da puno putuje. Bio je sa mnom na raznim putovanjima, sve što sam zaradila ulagala sam u naša kasnija zajednička putovanja. Trudila sam se devedesetih da svet ne bude samo Srbija kako je onda bila, nego smo putovali na Tajland devedeset treće, a kasnije u Francusku, Nemačku, Italiju, Grčku... više ne znam gde nismo bili.

Kada je trebalo da se rodi Vaš sin, da li ste iskoristili sve one zakonske mogućnosti koje su trudnice imale tada?

- Marjan se pukim slučajem rodio u Vršcu, zato što je bila epidemija meningitisa u porodilištu u Novom Sadu osamdesete godine, pa smo suprug i ja odlučili da odem u Vršac, pošto sam iz Vršca, i moji roditelji su bili tamo. Što se tiče trudničkog odsustvovanja (onda se zvalo bolovanje), iskoristila sam zakonske mogućnosti. U ono vreme je bilo šest plus šest meseci. Imala sam razumevanje svog profesora, tako da sam spojila nekih devet meseci i to vreme ostala kod kuće sa detetom.

Zapravo, u međuvremenu sam magistrirala osamdeset prve u februaru tokom tog porodiljskog odsustvovanja. Sređivala sam sve što treba da se sredi administrativno, trčala kod bebe, odbranila rad, tako da sam faktički taj akademski deo završila za vreme porodiljskog ili materinskog perioda. Ali ne zato što sam bila prisiljena, nego sam imala vremena da i jedno i drugo uskladim.

Da li je sin išao u predškolsku ustanovu?

- Išao je u jaslice još dok sam bila na porodiljskom odsustvu. Naravno, imao je sve bolesti tokom prilagođavanja u kolektivu...

Da li smatrate da je to postojanje obdaništa važno za zaposlene majke na Univerzitetu?

- Veoma je važno! Ne samo za nas, nego je važno uopšte za decu da budu deo grupe - zbog uklapanja u kolektiv. Naš sin je bio u Americi skoro godinu dana u školskoj devedeset osmoj i devedeset devetoj godini, nije uopšte imao problema oko adaptiranja, mada je jedina.

Svojevremeno sam ja predlagala da za univerzitetsko osoblje i za studentkinje koje imaju malu decu u našem kampusu bude obdanište koje bi bilo otvoreno od ranog jutra do kasno uveče.

- Da, to bi bilo veoma dobro. Ta praksa postoji, inače, van akademskih kolektiva. Na primer, imate obdanište u „Keramici“ u Kanjiži u krugu fabrike. Bilo bi odlično kad bi se tako nešto organizovalo i za univerzitetske radnike kod nas. Čak mislim da postoji mogućnost za to, samo bi to neko kod nas trebalo sebi da stavi u program; moglo bi se, na primer, neko od ovih obdaništa koja su tu blizu kampusa.

Imate li nekih zapažanja o životu Vašeg deteta u obdaništu? U Vršcu postoje obdaništa na rumunskom jeziku, ali u Novom Sadu ne verujem da ih ima?

- Ne, mislim da nema. Jedna mi je epizoda ostala u sećanju! Kad je Marjan krenuo u prvi razred osnovne škole osamdeset sedme godine, završio prvo polugodište i dobio ocene, desilo se da niko od nas nije bio kod kuće kad se on vratio iz škole. Inače se sam snalazio sa ključem i ulaskom u stan, pošto stanuje-

mo blizu škole. Ali tada niko od nas nije bio kod kuće. Kako je on imao potrebe da se nekome pohvali sa tom svojom knjižicom, otišao je onda kod vaspitačice u obdanište da se pohvali da je on dobio sve petice. Naravno, tamo je bio u centru pažnje, jer su ga vaspitačice prikazivale drugoj deci kao svog učenika... Hoću da kažem da se on izuzetno lepo slagao sa svim vaspitačicama iz obdaništa, od jaslica do kraja.

A u kući svi govorite srpski?

- Govorimo srpski. Nije mi uspelo da zadržim dvojezičnu komunikaciju u porodici, jednostavno nisam imala vremena. Sin razume dosta razgovor na rumunskom jeziku, pošto je u Vršcu kod bake bivao leti, mislim da bi se brzo prilagodio kad bi mu zatrebao rumunski, ali nije išao ni u rumunsko obdanište, ni u školu, na studije... Moja je mama dosta radila s njim tokom školskih raspusta, te njoj imam da zahvalim na letnjim mesecima kada je Marjan bio bezbrižan u Vršcu, a mi ovde u Novom Sadu.

Kako ste prihvatili funkciju prodekanke za nauku na Vašem fakultetu?

- Pa, ja sam relativno brzo birana u zvanje docenta (osamdeset i šeste), pa vanredne (devedeset i prve) i redovne profesorke (devedeset i šeste). Tako da sam mogla da se prihvatim nekih funkcija na Fakultetu nakon toga što sam dosta vremena ulagala u znanje i karijeru. Došlo je vreme da prihvatim i ja, kao i moji prethodnici, obaveze koje su inače redovne stvari na fakultetima. I evo, prošle su već tri godine kako sam prodekan za nauku. U Statutu našeg fakulteta piše da ta funkcija podrazumeva organizaciju nauke na nivou Tehnološkog fakulteta i kontakt sa Ministarstvom za nauku, sa Pokrajinskim sekretarijatom za nauku i tehnološki razvoj. Prihvatila sam tu funkciju jer sam bila nezadovoljna nekim stvarima u pogledu organizacije naučnog rada na Tehnološkom fakultetu, u smislu masovnijeg učestvovanja studenata i studentkinja i mlađih saradnika na istraživačkim projektima Fakulteta. A drugo, smatrala sam da treba da se napravi kompjuterski program na osnovu kojeg bismo imali uvid u to šta se dešava na kojem projektu, naročito kad je u pitanju korišćenje opreme. Nedostajala je, u stvari, neka vrsta bolje organizacije naučnog rada. Sada kad hoćete da vidite gde je određeni profesor angažovan, kompjuterski možete to da pratite. Ovaj veliki posao je urađen zahvaljujući saradnicima koji rade u dekanatu i naravno podrške dekana. Drugo, mislim da sam uspela da se malo više pažnje i poštovanja pridaje prodekanu za nauku. Na primer, do pre tri godine je prodekan za nauku bio u istoj kancelariji s prodekanom za nastavu. Moj rad u toj kancelariji praktično nije bio moguć, jer je koleginica uvek imala gužvu - studente, profesore, pa mi je bilo nemoguće raditi tamo tokom radnog vremena. Objasnila sam dekanu da treba da postoji zaseban kabinet za prodekana za nauku, jer se time pokazuje odnos Fakulteta prema nauci. To je bilo prvo što sam uradila.

Kontakte sa Ministarstvom za nauku organizovala sam na dinamičniji način, da se više odlazi tamo, da se vidi tačno gde ko radi, da moje kolege ako kontaktiraju sa Ministarstvom obaveste o tome prodekana za nauku. U stvari, Ministarstvo nauke je kontaktiralo direktno sa nosiocima projekata, pa su se delimično izgubile informacije na nivou Fakulteta. Mi imamo devet projekata u Tehnološkom razvoju i pet projekata u Osnovnim istraživanjima koje finansira Ministarstvo za nauku. Još imamo pet projekata koje finansira Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj i plus devet međunarodnih projekata. Tu su dva „Eureka“ projekta, znači saradnja sa privredom iz Evropske unije. Na primer, ja imam projekat sa Slovenijom u kojem su partneri iz naše, ali i iz slovenačke privrede.

Na Tehnološkom fakultetu imamo trideset šest mladih saradnika koje smo uključili u projekte Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj i to nam služi kao baza za „regrutovanje“ budućih saradnika u nastavi. Njih smo zaposlili preko projekata Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj prošle godine kad je počeo novi ciklus prijavljivanja projekata. Plus imamo još šest mladih saradnika zaposlenih preko međunarodnih projekata. To su naši budući kadrovi.

Ima puno posla za prodekana za nauku, kad se uzme u obzir broj projekata i toliko mladih angažovanih na njima sa kojima treba raditi!

- Tu je važna dobra koordinacija, u čemu mislim da sam uspela. Ali ono što nisam uradila, a imala sam nameru, jeste jača i bolja saradnja s privredom. Imala sam ideju da svakog meseca jedna katedra predstavlja svoje projekte javno, da zovemo kolege iz privrede ili da se ta prezentacija vrši u objektima iz privrede i da se na mnogo načina ta veza bolje uspostavi.

Ali nije bilo ozbiljnog odziva naših saradnika. Mislila sam da će ovaj mlađi svet prihvatiti tu vrstu obaveze, možda i hoće u sledećem periodu. Nateraće ih novonastala situacija, jer sledeći istraživački ciklus će nužno biti vezan sa privredom - osnovna istraživanja moraju koristiti tehnološkom razvoju zemlje.

Ako bi se radilo o nekoj političkoj funkciji, da li biste se prihvatili?

- Pa, ne znam! Nisam obojena politički u tom smislu, možda čak nemam sluha za politiku, ali ako bi to bila veza sa strukom, onda da. I ako bih videla da je to moj doprinos opštem dobru. Smatram da treba da ostavite nešto kad odete. Već prvog oktobra više neću biti prodekan za nauku, ali sam ostavila kompjuterski program za podatke o naučnim projektima, ostavila sam određenu organizaciju naučnog rada i podmlatka, što može da ima i političkih implikacija u smislu da se može hitro reagovati.

A ako se vratimo na osnovno pitanje o odnosu politike i nauke, imate li svoje mišljenje o tome kako stvari danas stoje?

- Mislim da se mnogo lakše radi sad nego devedesetih, onda je bio težak

period za nauku. Ali moram priznati da sam u ono vreme mnogo više saradivala sa privredom, nego što to radim danas posle ove privatizacije, iako se sad određene privredne organizacije vraćaju Fakultetu. Sada mislim da postoji mogućnost da čovek određene stvari i postigne, ako je kvalitetan postoji šansa da dobije međunarodne projekte. Treba samo znati da se isti projekti teško dobijaju i u Evropi, devet posto je realizacija od ukupno prijavljenih projekata.

Na Tehnološkom fakultetu u Novom Sadu malo je žena na visokim pozicijama.

- Tehnološki fakultet je imao manje dekanica nego dekana u ovih pedeset godina postojanja - mislim da su tri profesorke bile na poziciji dekana od sedamdeset sedme godine, od kada sam ja zaposlena na Fakultetu: prof. dr Biserka Oštrić-Matijašević, prof. dr Jovanka Ralić-Popov i prof. dr Mirjana Đurić. U ovom mandatu, u rukovodstvu smo koleginica prodekan za nastavu prof. dr Sonja Đilas i ja, što znači pedeset posto od rukovodstva Fakulteta. U pogledu funkcija prorektorke i rektorke na našem Univerzitetu, sa našeg Fakulteta je bila akademik Paula Putanov (prorektorka), pokojna prof. dr Nadežda Ružić (prorektorka) i prof. dr Radmila Marinković-Nedučin (rektorica). Ako i te funkcije uzmemo u obzir, i ako bismo još dodali da su na mnogim našim katedrama sada na poziciji šefa katedre koleginice, ukupno tri od sedam, možda taj zbir i nije tako loš na našem Fakultetu.

Funkcija dekana i prodekana zahteva da se dosta bude prisutan na Fakultetu. Postoje mišljenja da muškarci bolje organizuju posao, a da su žene sklonije da same urade posao. Možda nemaju poverenja u druge, mada smatram da je žena mnogo suptilnija u međusobnoj komunikaciji u kolektivu. Nije to jednostavan posao, pa u bilo kom sistemu, ako sad gledate period od osamdesetih, pa devedesetih, pa dvehiljadite godine. Ta funkcija traži celog čoveka, posebno ovde kod nas gde postoji jaka veza između nastave, nauke i privrede, pa ako hoćete i politike.

Mislim da dekani odaberu za saradnike i saradnice osobe na koje mogu da prenesu dosta obaveza, dok dekanice smatraju da same treba da rade.

- Mada, moram reći da ima dekanica koje upravljaju fakultetom isto kao i muškarci, čak bi se moglo reći da su rigidnije u sprovođenju nekih propisa i zakonskih zahteva. Možda da im se ne bi prigovorilo nešto... Ukratko, to je ogroman posao. Ja tu imam iskustva, puno stvari sam naučila kroz saradnju sa privredom: ako ne uradite pošteno vaš posao jednom - oprašta vam se, ako ponovite istu ili sličnu grešku dva puta, treći put nemate više šta da tražite tamo. Pa bilo da se radi o Srbiji ili o širem prostoru, recimo evropskom. To se zna i na evropskim projektima. Ako kao član projekta ne uradiš dobro posao, neće te odmah ukloniti sa projekta, administracija je jako komplikovana, ali više nemaš

šanse da dobiješ novi projekat. Posao koordinacije svih projekata na Fakultetu je nedovoljno vidljiv u javnosti van Fakulteta. Rukovođenje projektom je velika obaveza. Zato i preovlađuju žene kao rukovodioci projekata, a ne kao dekani i rektori, jer one istovremeno i obrazuju kadrove i donose nova naučna saznanja, što je sve skupa jako mnogo rada.

Da li u Srbiji danas žene imaju ista prava kao i muškarci?

- Pa nisam videla i nisam osetila da nemaju. Čak mislim da imaju veća prava što se tiče posla. Žena mnogo više nalazi sebe kroz posao, osim naravno tog kućnog posla. Prodekanka za nastavu i ja imamo mnogo posla na Fakultetu - ona ima puno studenata i puno problema, naravno i sa studentima i sa nastavnim osobljem, a ja sam opet vezana za projekte i za saradnike, tako da mislim da muškarci idu više tamo gde ima para i oslovljavaju ih sa „gospodine“, a žene su prisutne na poslovima gde ima posla i oslovljavaju ih sa „koleginice“.

Sada ste u zvanju redovne profesorke, ostaje nešto što bi mogao biti pogled u budućnost.

- Pa što se tiče moje struke u keramičkoj industriji, tu sam se više počela baviti funkcionalnim materijalima koji imaju osnovu mineralnu sirovinu našeg podneblja. To je međunarodni projekat koji sada završavam sa Slovencima. Radi se o glinenom crepu koji se sam čisti. To bih proširila možda i na neki drugi asortiman građevinskog materijala. Sa ekipom bih mogla puno da dam, pošto se radi i o mikrobiologiji i o analitičkoj hemiji, a taj deo nauke je kod nas, na Fakultetu, jako razvijen.

Drugi deo, koji radim paralelno sa svojom industrijskom strukom, jeste kulturna baština i tu sam prisutna već desetak godina. Poslednjih pet godina intenzivno saradujem sa našim zavodima za zaštitu spomenika, što podrazumeva ispitivanje istorijskih materijala: opeke, maltera, kamena, veze između maltera i kamena. Poslednji projekat koji sam radili bio je sa Zavodom za izgradnju grada Novog Sada. Radili smo restauraciju tunela na Petrovaradinskoj tvrđavi u saradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika grada Novog Sada. To je bila spona između prakse i teorije. Ispitivali smo stepen oštećenja materijala u tunelu. Stekla sam poverenje celog tima, i naravno, ostali smo u kontaktu. Na osnovu takve saradnje smo uveli i predmet *Materijali u kulturnoj baštini* na master studije na Tehnološkom fakultetu. Studenti su veoma zainteresovani. Već sledeći studentski program na našem fakultetu ima ovaj predmet na četvrtoj godini. Studenti će učiti kako stari materijali mogu da se ispituju, gde su greške. Učimo da postavimo tehnološke režime za tehnologiju koja je nekad korišćena.

Imali smo jedan lep projekat sa Italijanima o kulturnoj baštini zajedno sa Pokrajinskim zavodom za zaštitu spomenika i sa Galerijom Matice srpske. Tu ulaze i freske. Onda smo radili manastir u Krušedolu i jednu lepu knjigu smo iz-

dali. Ovaj deo predstavlja pomeranje tehnologije ka umetnosti ili pak umetnosti ka tehnologiji. Možda ćemo napraviti zajednički kurs sa Akademijom umetnosti i sa Fakultetom tehničkih nauka za kolege koji su završili Akademiju, a imaju malo ili nedovoljno znanja iz materijala. Ako radite restauraciju slike, morate da znate hemiju, a faktički svi studenti na Akademiji malo poznaju ovu oblast. Međutim, ako dobijete u ruke skupocenu sliku koju treba da restaurirate, a da ne bude falsifikat, morate mnogo toga znati o materijalima. To je poznato u Francuskoj, Austriji, u Italiji naravno, ali na ovim prostorima je manje poznato. I tu bi bilo puno posla. Tu ja ne mislim samo na sebe, nego naravno i na studente koji će završiti Tehnološki fakultet. Mnogo više znanja zahteva i komunikacija sa drugim strukama, jer ti moraš da komuniciraš sa građevinskim inženjerom, sa arhitektom, pa evo i sa likovnjacima, koji ne znaju toliko prirodne nauke. Tu mi sad predstoji da pronadem finansije za slične projekte. Posebno bi nam bila potrebna jedna laboratorija koja bi bila mobilna. Kupljen je stereo mikroskop od para što smo zarađivali na projektima urađenim za privredu. Sada taj mikroskop možemo nositi i na teren pa raditi „in situ“ određena ispitivanja. Eto, ja uvek razmišljam o deci koja završavaju fakultete i o potrebi da nađu posao. Edukativni deo mladih saradnika mi predstoji, uz aplikativni - da to bude od koristi što se tiče i onoga koji bude finansirao, a posebno za studente da kroz specijalizaciju mogu da nađu posao.

Kako sebe zamišljate u starosti?

- Moram reći da nisam razmišljala još o starosti. Jednostavno mislim da je još sve daleko i da treba još dosta da se uradi do tog vremena koje zovemo starost. U Srbiji je malo nezahvalno planirati deset godina unapred! Pošto mi je suprug iz Hrvatske, volela bih da negde budemo na moru, tamo imamo dobre prijatelje, možda je to neka ideja. Naravno, ostaje mi i nadalje da ovde ostvarujem vizije sa kulturnom baštinom... Verujem da ćemo u starosti, ako bude potrebno, imati pomoć od sina, pošto je takav odgoj u porodici; kao što se ja sad brinem za svoju majku: brat je tamo u Vršcu sa porodicom, a ja imam zadovoljstvo da jednom u dve nedelje odem tamo i pomažem.

Sledećih nekoliko godina radiću projekte iz problematike u koju će Evropa ulagati, a Evropa će ulagati i u kulturnu baštinu, u zaštitu čovekove okoline, oblasti koje me interesuju. Edukacija za kulturnu baštinu će u svakom slučaju ostati moje polje rada. Želela bih da poslove dobro obavim i za potomstvo. Sad imam prilike da vidim neke izveštaje iz pedesetih godina prošlog veka rađene za Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika i da procenjujem kako se onda mislilo o kulturnoj baštini i materijalima bez tehnike koja nam je sada dostupna. Ne bih volela da moj rad za pedeset godina bude proglašen za šarlatanstvo. Želim da s ovim našim mogućnostima zaokružim taj posao, te da oni stručnjaci koji budu došli nakon pedeset ili sto godina imaju naše rezultate kao dobru istoriju...

Da li mislite da Vaš fakultet dovoljno pažnje posvećuje profesorima koji su otišli u penziju, koji su ugrađivali sebe u Fakultet?

- Mislim da ne! Čak ni katedre dovoljno ne posvećuju pažnju tim profesorima. Ove godine naš Fakultet obeležava pedeset godina postojanja. Imaćemo monografiju, ali, nažalost, zbog nedovoljno finansija neće biti informacija o svim profesorima koji su doprineli razvoju Fakulteta tokom pola veka. Biće reči o bivšim dekanima, o osnivačima predmeta i grupa, katedri, zatim podaci kako se menjao nastavni program, ko je sve diplomirao, magistrirao i doktorirao na ovom Fakultetu. Određeni podaci, bar se nadam, biće o ljudima koji su s ovog fakulteta postali renomirani profesori i stručnjaci u Srbiji i inostranstvu. Poznato je da na celom Univerzitetu imamo cenjene profesore koji su mnogo dali tokom svog radnog veka, bilo da su stvorili novi kadar, bilo da su nešto novo uradili u nauci, pa bi trebalo da se čuva uspomena na njih. Jedan način bi bio u vidu spomenika u kampusu Univerziteta, a drugi vid kroz štampanje određenih izdanja. Akademsku tradiciju treba stvarati, ali i negovati! Nisam sigurna da smo u tome sasvim uspeli.

Kad smo na Fakultetu obeležavali Osmi mart, onda smo zvali sve profesorke koje su već u penziji, ali sad nema Osmog marta. Moram da kažem da je danas na Fakultetu stalna trka. Nema se jednostavno vremena. Za ove tri godine koliko sam prodekanka stalno se nešto menja, stalno treba da uradim od juče za juče! Moram vikend da koristim da bih neke podatke na vreme pripremila. Ukratko, statistika nam nije najjača strana na fakultetima i univerzitetima.

Svenka Savić, avgust 2009.

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

Rođena sam dvadesetpetog februara devetstope-deset i pete godine u Zrenjaninu. Rumunka sam iz rumunskog sela Begejci (danas Torak) u Banatu. Osnovnu školu završila sam u Begejcima na rumunskom jeziku. Imala sam sreću da detinjstvo provedem u porodici koja podrazumeva baku, deku, mamu i tatu. Ja sam jedinica. Sva njihova ljubav i pažnja pratili su me celog života. Detinjstvo pamtim kao srećno doba, koje sam leti provela u prašini, igrajući se sa drugarima, plivajući u meni tada velikom Begeju ili odlazeći na obavezno more. Zime su mi bile posebno drage i teško su me ukućani uveče mogli odvajati od snega i sanki. Bila sam bistro i otresito dete, odličan đak i dobar drug. Osnovnu školu završila sam sa Vukovom diplomom, drugim mestom na Šahovskoj olimpijadi Vojvodine, prvim mestom u opštini iz streljaštva i ko zna sa kojim još važnim i manje važnim priznanjima.

Po završetku osnovne škole upisala sam Drugu gimnaziju u Zrenjaninu, koju sam pohađala na srpskom jeziku jer nije bila gimnazija na rumunskom jeziku, samo u Vršcu. U početku mi je bilo vrlo teško u novoj sredini jer nisam dobro znala srpski jezik. Na primer, profesorka geografije nam je, jednom prilikom, pričala o šljunku. Tu reč sam tada prvi put čula. Znala sam šta je pesak, ali šljunak...ne. Bilo mi je teško da se izražavam, a deca, k'o deca, bila su surova i kinjila su me, tako da sam se povukla u sebe. Jako sam se stidela svog neznanja. Ali srećna okolnost je bila što sam bila odlična matematičarka i pomagala sam drugima u razredu da uče matematiku i dobijala svoj ugled. Pored toga sam se postepeno oslobodila

da druge pitam ono što ne razumem. Bila sam odlučila da dobro naučim srpski jezik da savladam prepreke u komunikaciji . Počela sam puno da čitam i uspela sam!

Posle srednje škole slede studije.

Pošto sam bila dobra matematičarka, odlučila sam da upišem studije ekonomije, koje sam sa uspehom završila u Novom Sadu. Period studiranja mi nije predstavljao teškoću - pa ja sam se prekalila u Drugoj gimnaziji u Zrenjaninu!

Na prvoj godini studija sedamdeset i pete godine zaljubila sam se u današnjeg supruga, Borislava Stankovića, tada studenta Mašinskog fakulteta u Novom Sadu. Udala sam se na drugoj godini studija sedamdeset i šeste, a na trećoj godini studija prvog marta sedamdeset i sedme godine rodila ćerku Natašu. Oboje nastavljamo kao redovni studenti, živimo od studentskih kredita, a studije završavamo u roku bez izgubljene godine. Pritom, Nataša je sve vreme bila sa nama – bake i deke nisu bile u Novom Sadu. Odlazili smo kod roditelja obično u drugoj polovini meseca, kada studentski krediti nisu uspevali da nam pokriju sve naše i detetove potrebe. Podršku naših roditelja uvek smo imali, a pomagali su nam kad god smo im se za pomoć obratili. Ako im do sada nismo dovoljno puta zahvalili na tome, koristim ovu priliku da to ponovo učinim!

Zahvaljujući diplomi Ekonomskog fakulteta, ja sam se zaposlila kao finansijski inspektor u Republičkoj upravi javnih prihoda u Novom Sadu.

Da li Vam je posao predstavljao zadovoljstvo?

Posao finansijskog inspektora izuzetno je kompleksan. Sam posao sam ja odabrala, ništa nije bilo slučajno. Učinilo mi se da je to posao kao stvoren za mene: aktivan, pun izazova, sa potrebom da se stalno nešto novo uči, proučava, saznaje. Kontakt sa ljudima me raduje. Imala sam prilike da odem i na bolje plaćena mesta, u drugim službama, ali nisam to želela. Ovo je posao za mene, iz kojeg ću, jednoga dana, otići u penziju.

Imate dvoje dece.

Naše dvoje dece Nataša i Igor sada su već odrasli ljudi. Nataša je imala tu sreću da je, kao dete, često boravila u Begejcima pa je tamo, od dede i babe, naučila rumunski jezik. To je kasnije iskoristila tako što je posle završene Karlovačke gimnazije otišla da studira na Umetničkoj akademiji u Bukureštu, u Rumuniji. Završila je Odsek umetničke fotografije i izrade video-spotova sa sjajnim ocenama. Potom je magistrirala na Beogradskoj akademiji. Postala je, zajedno sa mužem Lučianom Munteanom, poznati i priznati umetnik u svetu izrade dokumentarnih filmova, sa preko 30 osvojenih međunarodnih nagrada.

Igora sam rodila u juna osamdeset treće, kad smo već bili diplomirali oboje i zaposlili se, pa je morao da ide u obdanište. Rumunski jezik ja mu nisam dovoljno uporno nametala, tako danas rumunski razume ali ne govori. Završio je

master na Elektrotehničkom fakultetu u Novom Sadu u rekordnom roku. Zbog toga je dobio stipendiju od Tajlandske vlade i trenutno radi doktorat na najvećem institutu na Tajlandu iz oblasti veštačke inteligencije.

Da li vam religija nešto znači?

Ja sam odrastala u vreme kada se religiji nije smela poklanjati pažnja. Baka je spremala trpezu za Božić i Uskrs, ali ja o tome nisam smela da pričam. Roditelji su bili članovi KP*, budući da su bili zaposleni, nisu religiji poklanjali pažnju. Žao mi je što je moje znanje iz ove oblasti veoma oskudno. Potrudila sam se da delimično ispravim ovu grešku i dosta toga naknadno sam saznala. Ali...

Da li mislite da su Rumunke dovoljno prisutne u kulturnoj javnosti u Vojvodini?

Naravno da žene nisu dovoljno prisutne u javnom životu Srbije, ali, nažalost, ni u javnom životu Vojvodine. To je velika šteta jer sam ubeđena da bi veće prisustvo žena puno poboljšalo sve aspekte života u Vojvodini. Što se Rumunki tiče, njih najmanje ima. Šteta.

Osim posla kojim se bavite, Vi ste i pasionirani ljubitelj planinarenja.

Moji roditelji Andrej i Elena bili su za tadašnje pojmove pomalo neobični ljudi. Mama je radila na farmi, tata je bio računovođa. Voleli su da putuju, pogotovo otac. Baka sa očeve strane leti je redovno odlazila u banje, a podrazumevalo se da ću i ja ići sa njom. Preko škole imali smo organizovan odlazak na Jadransko more... Ovo su počeci mojih putovanja.

Godinu dana svog detinjstva provela sam u Vršcu. Tamo se nalazi Vršачki breg, tako da je moje prvo planinarsko iskustvo bio odlazak na vrh Kula, visine 399 metara. Za vreme studija u Novom Sadu išla sam bezbroj puta na Frušku goru. Jedna od prednosti Novog Sada je njegova Fruška gora. Najlepša planina! To su bili moji prvi planinarski koraci.

Da li je planinarenje hobi ili posao?

Osamdeset pete godine postala sam član Planinarskog društva „Poštar“ iz Novog Sada, neposredno nakon mog prvog nastupa na poznatom fruškogorskom maratonu. Od tada redovno nastupam na ovoj jedinstvenoj manifestaciji, a sam dva puta prešla sam tzv. „veliki maraton“, čija dužina iznosi preko 81 kilometar. Od 2002. godine član sam i Planinarskog društva „Železničar“ iz Novog Sada.

Treba reći da su i moj muž i moja deca planinari. U našoj porodici nije se nikada postavljalo pitanje da li novac treba trošiti na putovanja. Bavljenje planinarenjem za nas nema cenu. Planinarili smo i kada smo bili bez para. Ranac na leđima, šator i podmetač u rancu, nekoliko sendviča i sve planine bile su naše!

Da biste bili planinar, potrebno je da imate samo tri stvari: staru trenerku, par dobrih cipela i dobru volju. Prvi šator kupili smo u Rumuniji, za kilogram

„Vegete“, a prvi ruksak od Kineza, na pijaci u Segedinu, u Mađarskoj. Počeli smo od jevtinih stvari. Nikada neću zaboraviti kada smo moja porodica i nekoliko naših prijatelja (nas sedmero), posle sedam dana planinarenja, stigli na Kopaonik sa rancima na leđima, prljavi, nasmejani i zadovoljni. Tamo smo sreli turiste koji su sa nevericom gledali u nas. To što su oni imali nove, najverovatnije prethodnog dana kupljene trenerke i patike, nije nam umanjilo zadovoljstvo planinarenja pod šatorima.

U našoj porodici planinarenje nije hobi već način života. Naša kći je sa mužem već tri puta išla na Himalaje. Trenutno se nalaze u Africi, gde snimaju film o prirodnim lepotama planine Ruvenzori. Igor je imao dvanaest godina kada je sa nama išao na Kavkaz i popeo se do visine od 4200 metara...

Kada je planinarenje u pitanju, ja imam svoju filozofiju: čekaju me svi vrhovi ovog sveta, samo je pitanje na koje vrhove ću stići, a bojim se da neću stići na sve! Planinarenje je naša porodična strast i ne može da se meri ni sa čime. Muž i ja već imamo planove za sledećih 5-6 godina.

Koji je Vaš najveći planinarski uspeh?

- Najveći uspeh za sada ostvarila sam 2003. godine, kada sam se popela na Akonkagvu u Argentini, najviši vrh Anda. To je najviši vrhu Južne Amerike, čija visina iznosi 6960 ili 7035 metara. Ja sam prva žena u bivšoj Jugoslaviji koja se popela na ovaj vrh, čime sam bila postavila novi rekord za žene.

Veoma velik uspeh ostvarila sam i 1997. godine, kada sam postala prva Vojvođanka koja je „osvojila“ najviši vrh Afrike, Uhuru Pik (5896 m) na Kili-mandžaru.

Dve godine pre toga, 1995. godine, popela sam se na Elbrus, najviši vrh Kavkaza. Elbrus je i najviši vrh Evrope i Rusije, a ja sam postala prva žena iz bivše Jugoslavije koja se popela na ovu planinu.

Najzad, 2007. godine domogla sam se i vrha Kala Patar (5545 metara) na Himalajima. Kala Patar je „prvi sused“ najvišeg vrha sveta Maunt Everesta.

Pripreme za ekspedicije ove vrste traju oko godinu dana.

Išla sam u ekspedicije i po planinama bivše SFRJ, od Slovenije do Makedonije, prepešačila sam deo Slovenačkog planinarskog puta (transverzale) i stavila „pečat“ na ukupno dvadeset i pet kontrolnih tačaka na ovoj transverzali, kao i na bezbroj drugih transverzala, planina, vrhova...

Kako se država raspala, nismo više mogli da idemo u Alpe, tako da smo počeli da obilazimo najviše planine susednih zemalja – Rumunije, Mađarske, Bugarske, Grčke. Nekoliko puta predvodila sam grupe planinara koji su se popeli na najviši vrh Rumunije Moldoveanu (2544 m), u Južnim Karpatima. Bila sam i među prvima koji su inicirali obnavljanje Fruškogorske transverzale i učestvovala u njenom obeležavanju. Devedeset osme godine dobila sam licencu za vodiča Planinarskog saveza Srbije. U ovom kontekstu, osnovala sam planinarske

sekcije u nekim školama.

Koje ste nagrade osvojili?

Ima ih više: bronzana značka Planinarskog saveza grada Novog Sada, 1991. godine; srebrna značka Planinarskog saveza grada Novog Sada, 1994. godine; diploma Planinarskog saveza Srbije, 1997. godine i diploma Planinarskog saveza Vojvodine, 1999. godine.

Na orijentacionom krosu bila sam treća na Prvom kupu na Fruškoj gori, 1992. godine, i druga na Susretu planinara Srbije, 1995. godine.

Vi ste otvorili i turističku agenciju.

- Reč je o turističkoj agenciji „Karpate“. Kao planinari, išli smo u Karpate, u koje smo se, zbog njihovih prirodnih lepota, zaljubili na prvi pogled. Odatle i naziv agencije. Agenciju smo otvorili porodično pre dvanaest godina. Najviše se bavimo Rumunijom kao turističkom destinacijom i po tome smo već prepoznatljivi u Srbiji pa i šire. Veliki broj naših građana ne zna ništa o Rumuniji iako je to zemlja sa prelepom prirodom i bogatom istorijom, prepuna gradova i dvoraca izuzetne lepote.

Iz tih razloga, opredelili smo se za „vaspitno-obrazovni“ program: putovanja koja organizujemo prava su predavanja iz rumunske istorije i geografije, a svaki putnik dobija i minivodič o destinacijama koje posećuje. Najinteresantnija je „Drakula-tura“. Ovaj program popularan je ne samo u Srbiji, već i u Makedoniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji. Kao što i sam naziv kaže, posvećen je najpoznatijem „vampiru“ sveta, čuvenom rumunskom vladaru Vladu Cepešu. Pored istorijskih činjenica i legendi o njegovom životu, turisti saznaju veoma mnogo i o samoj Rumuniji. Ko želi da poseti Rumuniju može, osim ove ponude, izabrati posetu Bukureštu, putovanje u deltu Dunava, posetu manastirima u Bukovini, putovanje u Transilvaniju, Maramureš, Arad, Temišvar... Može ići i na odmor, u banju Herkulane, Sovata, Buzijaš, na obalu Crnog mora ili na Karpate, u zimske centre Pojana Brašov, Sinaja...

Našu klijentelu čine pretežno intelektualci. Protekle godine imali smo rekordnih pedeset i devet autobusa putnika, što smatramo za naš veliki uspeh. A kada smo otvarali agenciju, uputili smo poziv i drugim agencijama da nam se pridruže i da svi zajedno nudimo Rumuniju kao destinaciju. Nažalost, niko nije imao razumevanja za naš entuzijazam. U pomoć su nam pritekli prijatelji! Sada smo agencija sa troje zaposlenih, dvanaest vodiča i, što je najvažnije, sa mnogo hiljada zadovoljnih turista.

Sem ove destinacije, organizujemo već i putovanja u Rusiju, Češku, Slovačku, Poljsku, Mađarsku, Makedoniju, Italiju, Španiju, Tursku...

Da li ste nekada imali neprijatnosti zato što ste žena ili zato što ste Rumunka?

- Ja se nikada nisam žalila na svoj položaj. U stvari, nije ni bilo prilike, zato što se nisam ni jednoga trenutka osećala ugroženom. Nisam se osećala inferiorno ni kao pripadnica nacionalne manjine. Nikada nisam krila da sam Rumunka, već to sa ponosom ističem. Nikada mi niko nije rekao u uvredljivom kontekstu: - Ti si Rumunka! Naprotiv, uvek sam bila poštovana.

Kao planinarka, postigla sam veoma mnogo. Žao mi je što nisam uvek imala adekvatnu finansijsku podršku da bih mogla osvajati još više vrhova od već osvojenih. Za planinarenje po Srbiji ili susednim zemljama nije potrebno mnogo novca. Ali ako hoćete da „osvojite“ Akonkagvu ili Kilimandžaro, to je već nešto drugo i – košta. Da nismo, svaki put, morali godinama da mukotrpno štedimo, verujem da bih lično postigla mnogo više. Žao mi je svih neosvojenih vrhova, zato što imam jako dobru planinarsku intuiciju. Kada sam na 5000 metara, prepuštena sama sebi, ja, onda, jednostavno, znam šta da očekujem i kako da postupim.

Na primer, kad smo išli na završni uspon na Akonkagvu (6960, odnosno 7035 m), imala sam osećaj da u ranac treba da stavim još neke stvari za slučaj da sa vrha ne uspemo da se vratimo istoga dana. Iako nije bilo logično, ja sam poslušala sebe. I taj predosećaj je mom mužu i meni spasao život jer smo nas dvoje morali, posle niza nezgoda pri silaženju sa vrha, provesti noć sami, u podnožju jedne stene, na 6500 metara nadmorske visine, na temperaturi od -15°C. U tom trenutku, bila je prava sreća što smo imali dodatnu hranu i odeću.

Laura Spariosu, 21. januar 2009.

Fiorela (1957), Vršac

Recite mi nešto o sredini u kojoj ste odrasli.

- Rođena sam u Vršcu dvadeset devetog maja pedeset sedme, što znači da sam napunila pedeset dve godine. Moj otac je bio lekar, radio je u tamošnjoj Dečjoj bolnici. Kada je dobio posao u rodnom mestu moje majke, Ečkoj, za mnogo veću platu, preselili smo se. Bilo je to šezdeset treće godine. U Ečki sam završila prva četiri razreda osnovne škole na rumunskom, a od petog razreda školovanje sam nastavila na srpskom jeziku. Posle osnovne škole završila sam gimnaziju u Zrenjaninu, a sedamdeset šeste upisala sam se na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Međunarodno-politički smer. Diplomirala sam osamdeset druge. Znači, rođena sam dvadeset devetog maja, dvadeset šestog maja sam diplomirala, a dvadeset četvrtog maja osamdeset treće zaposlila sam se. Izgleda kao koincidencija, mada ja ne verujem u slučajnosti.

Mislim da sam uspomene na Vršac iz najranijeg detinjstva pomešala sa uspomena iz kasnijih godina, kada smo za Prvi maj išli kod rođaka i prijatelja koji su tu živeli. Veoma živo se sećam i vršačkog parka za koji sam godinama, dok nisam videla parkove u Parizu, Firenci i drugim italijanskim gradovima, mislila da je najbolji. Što bi rekao Karl Gustav Jung - verovatno se radi o arhetipskom sećanju. Mislim da u mojim godinama sećanja iz detinjstva postaju jasnija i sada shvatam zašto mi je Vršac uvek bio veći i lepši od Zrenjanina. Prosto, Vršac je bio uredeniji i življi gradić.

Kada sam sa devet godina krenula u Muzičku školu u Zrenjaninu, grad je počeo ubrzano da se razvija. Međutim, Vršac je i dalje bio omiljeni grad moje majke i mislim da nikada nije prestala da žali

za mestom u kojem se školovala i verovatno provela najlepše godine života, pogotovo što je u centru, u ulici Anđe Ranković, imala i kuću. Iako smo u Ečki sagradili novu kuću, mislim da nije isto stanovati u centru Vršca ili u centru Ečke.

Godinu dana pre mog polaska u Muzičku školu kupili smo naš prvi auto, nacionalnog Fiću. Jednom mesečno, kad je tata bio slobodan, kolima smo išli u Beograd. Tako je Beograd postao moj omiljeni grad. Postoji i izreka da, ko jednom pije savsku vodu i gazi beogradsku kaldrmu, poželi da to čini do kraja života!

Treba da kažem da smo do trećeg razreda gimnazije i subotom imali nastavu. Današnja deca ne mogu ni da zamisle tako nešto: ako se i desi da nekad subotom idu u školu, dobijaju nervni slom! Za moju generaciju to je bilo normalno i, da nisam stekla naviku kako da isplaniram slobodno vreme, ne bih umela da se organizujem. Što se mene lično tiče, nikada se nisam dosađivala, a ni sada dvadeset i četiri časa mi nije dovoljno da obavim sve što sam naumila: od priprema za radni dan i odlaska na posao, pa do povratka kući, kada se kratko odmorim i nešto na brzinu uradim: usisam, operem veš, peglam, brišem prašinu, spremam ručak i, naravno, igram se s mojim mačkama! S večeri - kako se kaže u Beogradu - krećem u obilazak „parohije”: ili se nalazim s prijateljima u gradu, ili se posećujemo, a obično sam ja ta koja je najpokretljivija. Potom se vratim i spremam za sutrašnji dan: tuširanje, pa čitanje. Verujem da sam sa pet, pet i po godina, kad nas je mama (mene i moju mlađu sestru) učila da čitamo, stekla naviku da čitam pred spavanje. Sećam se da je pre TV dnevnika išla emisija za decu, posle čega je sledila lektira. U početku nam je mama čitala, posle smo čitale same.

Kada smo u trećem razredu osnovne dobile pianino od babe i dede, upisala sam se u Muzičku školu. Zbog mnogobrojnih obaveza, mislim da sam poslednja saznala da u selu postoji disko klub. Nikad nisam volela tu vrstu muzike, ali me je italijanski muzikolog i jedan od mojih omiljenih pisaca, Alesandro Bariko, ubedio da nisam u pravu.

Moja sestra i ja nismo se mnogo igrale s drugom decom. Čak i nedeljom ustajale smo u pola osam, umivale se, doručkovale i počele da učimo. Smenjivale smo se za klavirom na svakih sat vremena: dok je jedna radila domaći, druga je svirala. Zapravo, ne znam kako bih opisala sredinu u kojoj sam odrastala. Verujem da mi se život svodio na vreme provedeno u kući, školi i u muzičkoj školi.

Kao i sada, moja velika ljubav su bile životinje. Kada sam imala malo slobodnog vremena, išla sam kod babe i dede (živeli su preko puta nas), i brinula o mačkama, psima, pticama... Deda je imao i konje, krave, ovce: prvo smo imali desetak merino ovaca, posle smo dogurali i do par stotina. Mislim da je tako izgledala sredina u kojoj sam odrastala.

Od babe i dede naučila sam da poštujem rumunsku tradiciju i običaje, naročito one vezane za Uskrs i Božić. Kad sam sa devetnaest godina otišla u Beo-

grad na studije, nisam uvek mogla da dolazim kući za praznike i odem sa bakom u crkvu, tako da sam stalno imala utisak da treba nešto da obavim, ali da ne uspevam.

Čime se bavila Vaša majka?

- Mama je završila gimnaziju. Pošto nije mogla da se zaposli u Ečku, a nije bila spremna da putuje u Zrenjanin, bila je domaćica i vodila je brigu o kući i o svima nama, tako da ni o čemu nismo morali da brinemo. Održavala je kuću i organizovala nas i jako je to dobro radila. Prvi put sam, uz uputstvo, uključila veš mašinu i počela da kuvam par meseci pre njene smrti, a imala sam punih četrdeset šest godina.

Rekli ste da ste od petog razreda školovanje nastavili na srpskom jeziku. Zbog čega?

- Tata je studirao medicinu u Bukureštu, Klužu i Sibiju i, budući da su to bile ratne godine, nije imao prijatne uspomene. Ono čega se sećam jeste da nam je mama, svaki put kada bi nas posadila za sto da učimo, govorila da moramo da završimo fakultet. Pretpostavljam da su roditelji doneli odluku da ćemo studirati tu, tako da uopšte nije bilo dileme na kom jeziku ćemo slušati nastavu. Mama je smatrala da je četiri godine sasvim dovoljno da naučimo da pišemo i čitamo rumunski i mislim da je bila u pravu.

Kada sam u petom razredu počela da slušam nastavu na srpskom, moji roditelji su konstatovali da ne znam jezik u dovoljnoj meri. Onda je mama sela, sa ručnim radom, preko puta mog radnog stola i tako sam pročitala svu obaveznu lektiru od petog do osmog razreda. Od šestog razreda mama mi je donosila nedeljno po tri knjige iz biblioteke, koje sam morala da pročitam. U razredu nas je bilo samo dvoje Rumuna: jedan drug, dete iz mešovitog braka i ja. Moj prvi pismeni zadatak u petom razredu iz tada srpsko-hrvatskog jezika, bio je najnepismeniji rad. Drugi pismeni, u šestom razredu, bio je najbolji u celom razredu. Mislim da sam tada, sa dvanaest i po godina, postala fanatik kada je reč o čitanju. Ne mogu da zamislim da se završio radni dan, a da nisam pročitala najmanje sto strana!

U šestom razredu pročitala sam *Tri musketara* od Aleksandra Dime-oca. Sasvim slučajno, pročitala sam i roman *Crveni sfinks* od istog pisca, a to je zapravo biografija kardinala Rišeljea. Arman-Žan di Plesis, vojvoda od Rišeljea, je i dan-danas moj omiljeni političar. Čitala sam toliko toga o njemu (ovde ubrajam i delo *Istorija Francuske* od Žila Mišlea u nekoliko tomova), da imam utisak da bih bila u stanju da pišem biografiju tog čoveka, francuskog kardinala i prvog ministra kralja Luja XIII. Živeo je od hiljadu pet stotina osamdeset pete do hiljadu šest stotina četrdeset druge godine, postavio je temelje moderne države i pokušao da ograniči vlast feudalaca i uvede ono što se danas zove „pravna država“.

Rišelje je bio i osnivač moderne diplomatije. Poslao je u Švedskoj „letećeg“ ambasadora, ali i kod drugih protestantskih kraljeva, da bi se zajedno suprotstavili širenju Otomanske imperije u Evropi. Naziv potiče odatle što leteći ambasador nije stalno boravio u nekoj državi, već je išao po potrebi u diplomatske misije. Hiljadu šest stotina dvadeset četvrte osnovao je i Francusku akademiju koja i danas ima četrdeset članova, kao u njegovo vreme.

Od petog razreda, paralelno sa srpskim učila sam i francuski i moram priznati da nisam u stanju da prevodim sa francuskog direktno na rumunski, najpre prevodim na srpski. I sada pohađam, s vremena na vreme, kurseve francuskog jezika u Francuskom kulturnom centru. U gimnaziji sam učila i latinski i engleski. Posle četiri godine učenja engleskog znala sam ga bolje nego francuski, tako da sam na studijama pod A imala engleski, a pod B francuski.

Diplomirali ste na Fakultetu političkih nauka. Zašto ste se upisali na ovaj fakultet?

- Kada sam upisala gimnaziju, paralelno sam htela da idem i u Muzičku školu. U stvari, moja je želja bila da završim Muzičku školu, ali roditelji su govorili: - Hoćeš da sviraš po kafanama? Pošto nisam mogla da izdržim tempo, neoprezno sam im rekla da hoću da napustim gimnaziju, na šta su me oni ispisali iz Muzičke škole na trećoj godini. Tako sam završila gimnaziju.

Moj omiljeni profesor u gimnaziji, doktor Krste Naumoski, predavao je fiziku i astronomiju. U to vreme je na televiziji prikazivana BBC-jeva serija *Kosmos*, čiji je autor i voditelj bio doktor Karl Segan, tada najveći živi astrofizičar. Imam i knjigu koju i dan-danas, s vremena na vreme, prelistavam. Kada sam završila treći razred gimnazije, upoznala sam osobu od koje sam saznala da postoji Fakultet političkih nauka u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu i Beogradu i smer za pripremu diplomata. Imala sam veliku dilemu, pošto sam htela da studiram astrofiziku. Ali, posle studija astrofizike, mogla sam da radim samo u prosveti. Nisam mogla da zamislim da mi to bude profesija. Znala sam da na Astrofizici, pored Pedagoškog, postoji i Naučni smer, ali su mi roditelji govorili: - Samo na tebe čekaju u Institutu u Vinči ili u Institutu „Mihajlo Pupin“! A smatrali su i da nisam osoba koja čvrsto stoji na zemlji i da mi još teleskop nedostaje!

Kako god, uspela sam da upišem Diplomaciju. Nisam bila vukovac, nisam imala ni drugih diploma, ali imala sam sreće jer sedamdeset šeste godine, kada sam se prijavila, bio je raspisan konkurs za upis šezdeset studenata. Igrom slučaja, prijavio se veći broj kandidata sa Vukovom diplomom, tako da smo polagali prijemni. Bila sam dvadeset treća na rang listi.

U vezi sa studijama, moram da kažem i da sam obnovila drugu godinu zbog Odbrane i zaštite, ispita koji je bio uslov za upis na treću godinu. Tako sam sedamdeset osme upisala i astrofiziku na Prirodno-matematičkom fakultetu. Prve dve godine nisam imala problema, jer su mi bili priznati tzv. „opšti

predmeti“ koje sam već položila. Kada sam diplomirala na Političkim naukama, upisala sam postdiplomske studije na Pravnom fakultetu. Bilo je to osamdeset druge. Sad se kajem, jer se nikad više nisam bavila astrofizikom.

Moj mentor na postdiplomskim studijama bio je prof. dr Vojin Dimitrijević, ekspert za terorizam. Pisala sam seminarske radove o bezbednosti u Mediteranu i o položaju nacionalnih manjina u Evropi. U to doba, situacija u Mediteranu se iskomplikovala do krajnjih granica, a u vezi sa drugom temom treba da kažem da je informacija o položaju manjina u Istočnoj Evropi bilo jako malo, tako da sam odustala.

Kada ste se zaposlili?

- Zaposlila sam se godinu dana po diplomiranju, osamdeset treće. Prve godine bilo mi je jako teško, jer na studijama političkih nauka trebalo je da pišete i da pričate što više o zadatoj temi. Kada sam došla u Radio Novi Sad, trebalo je da naučim da pišem kratke vesti i informacije. Bilo mi je baš teško, trebalo mi je dve godine da se naviknem. Morala sam da naučim šta je radiofonija. To znači da u trenutku kada plasirate vest, slušalac ili razume, ili ne razume. Ali, trebalo je da prođe neko vreme dok nisam usavršila zanat.

Kako ste počeli da radite u novinarstvu?

- Rumunska redakcija Radio Novog Sada raspisala je konkurs za dva radna mesta na određeno vreme. Mislim da niko nije bio zainteresovan da dođe na šest meseci, svi su čekali konkurs za pripravnika. Bila sam jedina koja se prijavila. Posle pola godine, raspisali su konkurs za pripravnika, konkurisala sam i primili su me. Na taj način se moj dolazak na privremeni rad u Radio Novom Sadu pretvorio u staž od dvadeset šest godina!

Na Fakultetu političkih nauka postoji i smer Žurnalistika. Moja prijateljica, koja je diplomirala na tom smeru, celog života želi da radi to što ja radim, ali svaki put radi nešto drugo. Takav je život, nepravedan. Možda bismo obe bile sretnije da smo mogle da se zamenimo.

Možda vam se čini da je nama, novinarima, svaki radni dan isti. Meni lično svaki radni dan je drugačiji. Dva dana za redom ne radim u istoj smeni, ne dolazim na posao i ne vraćam se kući u isto vreme. Suzana Manuel, koja ima dva doktorata, bila je portparol UNPROFOR-a u Bosni, potom i KFOR-a na Kosovu, a jednom prilikom je rekla: - Izabрати novinarstvo kao profesiju, znači izabрати diletantizam kao način života. Mislim da je u pravu. Kristijan Amanpur sa CNN-a, najbolje plaćena novinarka na svetu, uvek treba da bude tamo gde nastaju sukobi i počinje rat. Reč je o nečem vrlo opasnom. Ona kaže da jedini luksuz koji sebi dozvoljava jeste dijamantska ogrlica koju nikada ne skida jer joj donosi sreću, valjda da svaki put ostane živa i voli da doda da ne može da zamisli da kod frizera provede više vremena od onog koje je potrebno da joj skрати kosu!

Smatram da je žurnalistika profesija koja traži celog čoveka. Kada uređujem centralnu informativnu emisiju *Radiožurnal*, moram imati neku koncepciju u glavi, bez toga bilo bi mi potrebno nekoliko sati da je pripremim. Dnevnik se uređuje dvadest i četiri časa. Mi, koji pravimo program na manjinskim jezicima, moramo biti i prevodioci, tako da radimo dupli posao u odnosu na kolege iz Srpske redakcije.

Američki pisac Truman Kepot, poznat po romanu *Doručak kod Tifanija* (snimljen je i film po tom romanu), napisao je i roman *Hladnokrvno*, gde pokušava da dokaže da žurnalistika može biti umetnost. Ipak, smatram da je umetnost jedno, a profesija nešto sasvim drugo. Postoji novinarski kodeks koji podrazumeva autocenzuru i etika profesije u smislu izbegavanja jeftinog senzacionalizma i stvari koje nemaju veze sa žurnalistikom. Mislim da novinar treba da neguje jezik i način izražavanja i da ima sopstveni stil. Nekoga znamo po glasu, nekoga po temperamentu. Svi smo znali kada je utakmicu komentarisao Mladen Delić.

Novinarstvo je individualna profesija, ali ja ne mogu da radim sama sa sobom. Mogu, eventualno, da sama pročitam tekst koji sam napisala, ali treba mi i lektor, ton majstor i neko u režiji ko prati da li impuls stiže do predajnika i repetitora; onda je tu i ekipa na predajniku, da proveru da li signal dopire do slušalaca. Znam da svi slušaju radio zbog muzike i da, usput, žele da budu informisani. Zbog toga se i rukovodim ovim principom dok osmišljam svoje emisije.

Bili ste i glavna urednica programa na rumunskom jeziku.

- Da, od petnaestog novembra dve hiljade sedme do sredine maja dve hiljade devete. Bio je to najteži period mog života. Kada sam završila studije, obećala sam sebi da ću naći posao i da nikada više neću ustajati u sedam. Noć je moj omiljeni deo dana. Ira Firstenberg je jednom prilikom izjavila: - Svaki dan koji prođe bez vina i ljubavi, kod mene se ne ubraja. Što se mene lično tiče, „upro-pastila” sam dan ako se nisam videla s prijateljima i ako nisam pročitala „noćnu dozu”. Dok sam bila glavna urednica, morala sam da prisustvujem sednicama Kolegijuma koje su počinjale u pola devet-devet ujutru, što znači da sam oko sedam sati već bila na nogama. Zatim, tu je bila i gomila administrativnih poslova. Takođe, pokušavala sam da pored emisije *Naučni univerzum*, koju uređujem i vodim, učestvujem i u realizaciji drugih emisija, da „pokrivam” događaje na Sajmu, u Skupštini, Izvršnom veću, kao i raznorazne festivale, pozorišne predstave, koncerte, pa i da pomognem kolegama koji su uređivali *Radiožurnal*. Balansirati između administracije i zahteva programa bilo je baš teško. Za vreme zasedanja Skupštine dešavalo se da krenem od kuće u osam ujutru i da se vratim posle ponoći.

Sada sam se vratila u dnevni informativni program, uređujem vesti i *Radiožurnal*, ali pratim i događaje u gradu. Da se našalim sama sa sobom, stari Latini

bi rekli: - Sic transit gloria mundi (i tako prođe svetska slava). Iskreno, nisam ni volela da radim organizatorske poslove. Redakciju treba da vodi neko čija se koncepcija razlikuje od moje.

Kako se živelo za vreme Tita?

- To je bio, bar do sada, najlepší period mog života. Imala sam sreće da „uhvatim” tzv. dobra vremena, kada smo imali velike plate. Do kraja osamdesetih mogli smo da putujemo bez viza, a bilo je i finansijskih mogućnosti. Leti smo išli na more, zimi u planine. Bio je to, ujedno, i period kada sam zaista mogla da pratim spoljnu politiku.

Osamdeset pete bila sam u Ohridu, na *Danima jugoslovenskih radiostanica*. Učestvovali su novinari iz osam glavnih gradova: Ljubljane, Zagreba, Sarajeva, Novog Sada, Beograda, Prištine, Titograda (kako se u to vreme zvao) i Skoplja. Bilo je zanimljivo, jer sam svakog dana izveštavala ne samo za svoju Redakciju, već i za druge radio stanice. To je bilo takmičenje iz različitih novinarskih žanrova, od reportaža, do radio drama. Direktor radio programa za decu u Radio Ljubljani bio je poznati pevač Lado Leskovar. Podrazumeva se da nam je pevao svako večé. Dodaću i da sam osamdeset osme intervjuisala Iva Vajgla, portparola Saveznog sekretarijata inostranih poslova SFRJ.

Tri godine za redom - osamdeset devete, devedesete i devedeset prve - išla sam i na *Međunarodno savetovanje o manjinama*, u Evropski centar za manjine, u Mariboru. Bila sam i na petnaestodnevnom studijskom putovanju autobusom po Crnoj Gori. Crna Gora je tada imala petnaest opština, a mi smo svakog dana posećivali drugu. Kada sam išla na crnogorsko primorje, prolazila sam kroz Titograd, Cetinje itd. ali, kada provedete dvadeset četiri časa u jednoj opštini, imate priliku da vidite baš sve, ne možete ni da zamislite čega sve ima u tim gradićima! Istorija je ostavila svoje otiske svuda. Ti gradići su nekada bili važni centri svoga doba, poput onih, za mene toliko fascinantni, u pustinji Gobi i Sahari, koji su prekriveni peskom.

A devedesetih?

- Sve se odvijalo lepo i zanosno do devedeset prve godine, kada je Jugoslavija počela da se raspada, a neki njeni delovi (Srbija), bili su isključeni iz svih međunarodnih organizacija i finansijskih institucija, čak i iz Pokreta nesvrstanih. Ostalo je istorija: Slovenija se odvojila, počeo je rat u Slavoniji, a devedeset druge i u Bosni. Iste godine, Radio-televizija Novi Sad postala je deo Radio-televizije Srbije. To je trajalo do oktobra dvehiljadite. Mnogi smatraju da peti oktobar dvehiljadite označava konačan kraj poslednjeg bastiona komunizma u regionu Balkana.

U to doba, mogli ste da budete pristalica režima, a ako ste imali alternativu (odlazak u *Radio Slobodna Evropa*, *Glas Amerike*, *Rumunsku radiodifuziju*

itd.), mogli ste da budete i protivnik. Mi, koji nismo imali gde da odemo, bili smo primorani da ostanemo tu i radimo svoj posao. U meri u kojoj nam je jezik dozvoljavao, mogli smo pomalo da „varamo na kartama“. Kada smo citirali nekoga, slušaoci su mogli po interpretaciji citata da osete „pantomimu“. To je ono kada sa dva prsta obe ruke pokazujete navodnike u vazduhu: - Milošević je bio tamo i tamo, rekao je to i to, i - *no comment!** Međutim, moram dodati da sam u ovom periodu intervjuisala rumunskog predesednika Jona Ilijeskua (devedesete godine), zajedno sa kolegom Trajanom Todoranom, dve godine kasnije ministra spoljnih poslova Rumunije, Adrijana Nastasea, a devedest šeste opet sam radila intervju sa predsednikom Ilijeskuom.

Da li se promenio položaj žene u dvadeset prvom veku?

- Od početka borbe koju je započela engleska bolničarka Florens Najtingejl, koja se zvanično smatra prvom feministkinjom, još uvek je teško biti žena i teško je imati isti ili bar sličan tretman kao muškarci. Retke su žene kojima je to uspelo.

Na ovogodišnjem *Cinema City*-ju gledala sam film britanskog režisera Sebastijana Dogarta, *Courting Condi*, o bivšem američkom državnom sekretaru, Kondolizi Rajs. Jedan od mogućih prevoda tog naslova može biti *Udvarati se Kondi*, ali i *Suditi Kondi*. Ako žena hoće da dođe i da se održi na vlasti, mora da pravi jako veliki broj kompromisa, skoro toliko da se odrekne svega do čega joj je stalo. Ako govorimo o visokoj politici, diplomatiji, novinarstvu - o svemu što se dešava na izuzetno visokom nivou, onda mogu da kažem da se od druge polovine prošlog veka položaj žene vidljivo promenio.

Iz istorije znamo kako je završila Jovanka Orleanka. Elizabeta I je imala više sreće i uspela je, zajedno sa kraljicom Viktorijom, da trasira put sadašnjoj britanskoj kraljici Elizabeti II, koja ne samo da je najmoćnija žena na svetu, već je i jedan od najmoćnijih državnika na planeti i to više od pedeset godina. Svaki američki predsednik mora da ide na izbore, a ako neko kaže da je nešto „petljao“, dolazi do impičmenta“. Elizabeta II radi šta hoće i niko joj ništa ne može.

S jedne tačke gledišta, možemo da kažemo da se i u muslimanskim i hinduističkim zemljama položaj žene promenio. Gledano iz druge perspektive, nisam baš sigurna. Dobro je poznato da su u drevnim imperijama poput Turske ili Indije, žene odlučivale o tome ko će biti novi sultan tako što su lišavale života potencijalne pretendente na presto, dok se istog nije domogao njihov sin. Smatram da otkako postoji država, politika, moć i vlast, žene su vladale iz senke, da ne spominjem Kleopatru, Nefretiti, Semiramidu, ili žene iz porodica Bordžija i Mediči.

.....

* Bez komentara

** Od engleskog *impeachment* - postupak za opoziv visokog državnog službenika s imunitetom (naročito predsednika SAD) zbog zloupotrebe položaja.

Kada je u Cejlonu, odnosno Šri Lanki, ubijen Solomon Bandaranaike, predsednica je postala njegova supruga, Sirimavo. Kada je u Pakistanu vojska svrgnula s vlasti i obesila prozapadnog premijera Zulfikara Ali Buta, njegova ćerka, Benazir, uspela je da nasledi oca. Mislim da je ona pokušala da okonča vojnu diktaturu i da nastavi politiku svoga oca. Iako verujem da vojni vrh tj. oficiri nisu u tolikoj meri bili protiv promena, činjenica da je Benazir bila jako lepa, zgodna, mlada, obrazovana žena, inteligentnija od njih, dovela je do toga da bude ubijena.

Bila sam jedne godine na letovanju u Egiptu, u Hurgadi. Primetila sam da žene hrišćanske veroispovesti, Koptkinje, rade u apotekama ili na sličnim mestima, a ne rade, recimo, kao sobarice po hotelima. Tamo rade samo mladići. Žene ne čiste ulice, to rade samo muškarci. Ako su zaposlene, Muslimanke se bave ili intelektualnim radom, ili sede kod kuće, ili se nalaze na visokim funkcijama. Nije nužno biti Sirimavo, Elizabeta, Benazir ili Indira Gandhi. U Evropi, Ana Lind, premijerka Švedske, ubijena je na isti način kao njen prethodnik, Ulof Palme. Ona je bila nastavljac Palmeove politike, ali je trideset godina kasnije doživela istu sudbinu. Posmatrano iz ovog ugla, stvari se, bar prividno, menjaju. Izgleda kao da se menjaju, ali nije tako.

Na globalnom nivou, više od pedeset posto radne snage čine žene, a od celokupne sume novca koja se isplaćuje zaposlenima, ženama pripada svega jedna četvrtina. Mislim da statistički podaci dosta toga skrivaju, ali dosta toga i otkrivaju.

Šta mislite o globalizmu?

- Veliki sam pristalica globalizma. Nisam paranoična, apsolutno me ne zanima da li me neko prisluškuje i prati putem čipova, mobilnih telefona ili elektronskih mejlova. Fasciniralo bi me da imam kompletan program gedžeta iz *Majrosoft*-a: ipodove, Blekberi smart telefon i sve ostalo što olakšava život i pomaže nam da provedemo što manje vremena u bavljenju minornim stvarima. I naravno, da što brže komuniciramo, ma gde bili na Zemlji!

Mislim da svako od nas, gde god bio, ima potrebu da bude u kontaktu sa najdražima. Ako to znači da je dovoljno da se prikačiš na internet i komuniciraš sa kime hoćeš, ne razumem od čega toliko strahuju protivnici globalizma. Lično, ne volim da me bilo ko sputava, ali ne volim, niti želim da ja sputavam druge.

Studirala sam diplomatiju u uverenju da će se jednoga dana ukinuti granice. To je nešto jako loše, relikvija iz prošlosti... Možda bi trebalo da se ponašamo kao da je cela planeta Sahara, gde nema graničnih prelaza sa policijom, vojskom i carinicima. I kod nas je vojska do nedavno čuvala granicu. Pa nije ovo vreme dinastije Ming, da vojska čuva Veliki kineski zid! Smatram da Kineski zid treba posmatrati kao istorijski i kulturni spomenik, a ne da gradimo nove zidove! Apsolutno i bez presedana pristalica sam globalizma!

A o feminizmu?

- Mislim da je posle više od jednog veka zvaničnog feminizma, malo toga urađeno. Ne kažem, postoje osobe (i žene i muškarci), koje, jednostavno, ne zanima obrazovanje. A obrazovanje je moć. Smatram da se priča o feminizmu svodi na to da li ćemo mi, zaposlene žene, koje već imamo neka prava, uspeti da se izborimo i za žene koje se ni za šta ne zalažu. Možda uspemo da ih pokrenemo. Moja generacija nema dovoljno vremena, ali ostaje na mlađima da urade nešto više. Možda bi trebalo poraditi na edukaciji žena, u smislu da se bore za svoja prava, da bi bile jednake sa muškarcima. Jedna jevrejska izreka kaže: - Dovoljno ste nam krčaga vode doneli, sada nam pokažite izvor. Sa jedne tačke gledišta, moje mišljenje o feminizmu kao fenomenu je pozitivno, a sa druge, negativno. SAD se smatraju najdemokratskijom državom na svetu, a još nisu imale nijednu predsednicu. Desilo se u Latinskoj Americi, u najdemokratskijoj državi - nije.

Imate li poruku za kraj?

- Na samom kraju našeg razgovora, poručila bih svim ženama: - Borite se za svoje znanje, jer znanje je moć, borite se za svoju poziciju, jer vam ništa neće pasti s neba. A onda, sa te pozicije, pomozite i drugim ženama da cene same sebe. Dajte sve od sebe, ali uz što manje napora; ako je teško, umoriš se i izgubiš volju. Ne mogu tačno da citiram, ali pokušaću da parafraziram Svetu Terezu Akvilsku: – Mnoge su nesreće posledica neuslišenih molitvi, ali još su veće nesreće onih uslišenih! A Sol Belou u jednom svom romanu objašnjava kako je radijacija smrtonosna za sav živi svet, pa i za ljude, ali kaže: -Ipak, najviše se mre od slomljena srca... Možda bih najbolje završila s mojom omiljenom konstatacijom velikog francuskog komičara Fernandela: – Život ne treba da shvatimo suviše ozbiljno, jer ionako nećemo iz njega izaći živi!

Laura Spariosu, 4. jun 2009.

Daniela (1971), Zrenjanin

Pričajte mi nešto o Vašem detinjstvu.

- Rođena sam sedamdeset prve u Zrenjaninu. Moje detinjstvo obeležilo je selo Begejci, odnosno danas Torak. U najranijem detinjstvu živela sam tamo kod bake Savete, koja je bila jedna vrlo neobična žena i za svoje doba, i za to rumunsko selo koje je prilično zatvorenog karaktera, možda malo više nego neka srpska sela u Vojvodini. Ona je mnogo volela da čita, da gleda televiziju i bila je napredna i obrazovana žena. Bila je izuzetna. Čitala mi je mnogo knjiga, pisanih i na rumunskom i na srpskom, i prepričavala mi ih je - što na rumunskom, što na srpskom. Ne samo meni, nego i deci iz komšiluka, tako da smo mi uveče uživali uz nju i njene priče. Pošto je živela sama, deda je davno umro, kuću i baštu je sama održavala. Često me je vodila u baštu da joj pomažem. U stvari, podučavala me je nazivima raznih biljaka, govorila mi je kako se zove koje voće ili povrće i na rumunskom i na srpskom, jer je ona želela da paralelno naučim oba jezika. Otud sam već kao mala paralelno govorila oba jezika, iako sam tada više imala kontakta sa rumunskom sredinom, nego sa srpskom. Sad je upravo obratno.

Pošto moji roditelji nisu bili imućni, ostavili su me u selu kod babe, mamine mame, da me čuva, a viđala sam ih preko vikenda, ili kad su oni bili u mogućnosti da dođu u selo. I uvek je bilo zanimljivo kada se pojavi tata. Tata je Srbin. Pošto nisam znala kako se koji jezik zove, to je bilo oko moje četvrte godine, onda bih rekla baki: - Hajde sad da pričamo kao što govori tata. I pošto je moja baka, kao što sam rekla, bila specifična, učila me je raznim recitacijama, pesmicama, pričicama, a ja sam se jako dobro adaptirala

na taj njen milje i gde god sam se pojavljivala sa njom - čak i u prodavnici ili u crkvi (mada ona nije bila vernica), ona je želela da se upoznam i sa tim drugim svetom – svi su govorili: - Jao, što ti je slatka ova tvoja unučica! A ja bih rekla: - Dobar dan, i krenula da pričam na srpskom ili na rumunskom ili čak da kombinujem recitacije na oba jezika... Ono što mi je ostalo najupečatljivije u vezi sa selom je buđenje u rano jutro, gugutke koje je moja baka nekako uspeła da sačuva u svom dvorištu i laste u toj staroj kući i u štali. Uglavnom imam jako lep osećaj, više nego stvarno sećanje, kada je u pitanju taj rani period života.

Sećam se da je moje detinjstvo bilo obeleženo širokim seoskim ulicama, guskama i raznoraznim musavim klincima - svi smo bili musavi... i nekom bakom iz komšiluka koja nam je umakala domaći hleb, koji je sama pravila, u vodu i u šećer, ili bi na hleb namazala mast, tako smo svi uvek bili umazani i prašnjavi.

Vaša porodica je dugo u Vojvodini?

- Moji preci sa mamine strane došli su iz Erdelja pre nekih tristo godina - koliko smo uspeli da ustanovimo, i sve vreme su živeli u selu Begejci. To je ranije bilo čisto rumunsko selo. Ono se i danas sastoji iz dva sela, Velikog Torka i Malog Torka. Naseljavali su ga ljudi iz Erdelja, tačnije iz dva sela su se preselili u to jedno selo u Vojvodinu i opet su osnovali dva sela, koja su upućena bila jedno na drugo, pa su se ujedinila tako da se zovu Veliki Torak i Mali Torak. Ali, karakteristično je da je svako zadržao neku svoju kulturu i običaje, ali u mnogo čemu su bili povezani. Neki običaji, kako božićni tako novogodišnji, bili su u detaljima različiti, ali sve se svodilo manje-više na isto.

Da li je Vaša majka jedinica?

- Ne, imala je sestru koja je živela u selu. Moja tetka je živela u Begejcima, tamo imam i sada brata i sestru. Tetka i teća su umrli davno. Ja često odlazim tamo, zato što poznajem dosta ljudi i još uvek imam kontakte sa ljudima iz detinjstva. To je moje, da kažem, rumunsko detinjstvo.

Tamo ste i pošli u prvi razred?

- Ne, ne, vratila sam se sa četiri godine u Zrenjanin, a baka je došla kod nas i tu sam počela gradski život, drugačiji nego onaj u selu. Moje najranije detinjstvo doživljam kao proleće, a to preseljenje u grad kao jesen, zato što mi je bilo prilično teško da se adaptiram na zabavište, na disciplinu... Bilo mi je teško što ne mogu da izađem na ulicu kad hoću, kao što je to bilo u selu. U ulici je bilo sve betonirano, bez prašine, i nije bilo moguće da se jurca unaokolo.

A jeste li Vi jedinica?

- Jesam. Druga deca su mi značila mnogo. Zrenjanin mi je bio kao blaga kazna dok se nisam adaptirala i to je ono što karakteriše moje detinjstvo do polaska u prvi razred. Posle toga ništa nije bilo naročito zanimljivo, osim polaska u školu - što je klasična priča. Ja sam u Zrenjaninu završila osnovnu i srednju

školu na srpskom jeziku. Nisam ništa učila od rumunskog, osim onog kod bake na selu i kada sam u kući razgovarala sa mamom i bakom. Posle sam učila jezik kad sam se zaposlila u Rumunskoj redakciji Radio Novog Sada.

A na studijama?

- Studirala sam srpski jezik i književnost. Ja s rumunskim nisam imala nikakve veze na studijama, iako mi je to maternji jezik, sve do devedeset šeste godine. Tada počinje moj aktivni kontakt sa rumunskim jezikom i aktivno učenje na radiju i tada sam prvi put u stvari ušla u svet Rumuna ovde u Novom Sadu.

A u srednjoj školi?

- A što se tiče adolescencije, moram da naglasim da sam pet godina pevala u omladinskom horu „Josif Marinković“ i da sam sa tim horom proputovala celu bivšu Jugoslaviju, što je za to vreme bilo velika stvar. Imali smo koncerte od Vardara pa do Triglava. Pevali smo duhovnu muziku, što je u velikoj meri opredelilo mene kao mladu osobu sve do danas. Duhovnost je postala postulat mog života zauvek. Taj hor je bio najbolji hor sveta i najbolji hor u Evropi. Slobodan Bursać je bio njegov dirigent, veoma zaslužan za mnogobrojne uspehe hora. Mi smo godinama bili bukvalno carevi na svim takmičenjima u zemlji i u svetu. Pevali smo Rahmanjinovo *Svenočno bdenje*, Hristićeva *opela*, *Heruvimske pesme*, *Mocartov Rekvijem*... Nije to bila crkvena muzika u klasičnom smislu, nego horska duhovna muzika - ciljano pisana za horove, koja naravno može da se izvodi i u crkvama. Te kompozicije su bile prava umetnička dela. Nas je bilo sto dvadeset petoro aktivnih članova i sve ono što sam ja naučila u vezi sa hrišćanskom, pravoslavnom i katoličkom duhovnošću upila sam kroz te ljude i kroz tog dirigenta i muziku koju smo zajednički stvarali. I to je nešto što podstakne radoznalost kod svake osobe, hteli mi to ili ne. Mi smo se vrlo lepo zabavljali, mada je čitava priča sa horom najmanje bila zabava. Mi smo vrlo ozbiljno shvatali muziku i naše nastupe i to nam je veoma pomoglo da se opredelimo i koje pisce i knjige da čitamo i koju psihologiju života da odaberemo. To je bila posebna škola života. Dirigent je objašnjavao te pesme... Ja se ne osvrćem ni na osnovnu ni srednju školu kao nešto bitno u svom životu, zato što je taj hor meni mnogo više značio. Naravno, bitno mi je bilo da završim školu zbog obrazovanja i diploma, ali hor mi je pružio glavna obrazovna usmerenja u stvari, jer smo i mi među sobom, kao pevači u tom horu, mnogo razgovarali, diskutovali o najrazličitijim stvarima, i zaista su nam se otvarale neke nove sfere, neki novi svetovi kroz muziku, ali i kroz različita iskustva vezana za svet knjiga, naša putovanja... Bio je to vrlo lep način da se odraste. To je ono što može jedno prosečno dete da pokupi iz svoje mladosti i života. Reč je o periodu od osamdeset i šeste do devedeset i prve godine. Ostalo vreme je manje-više prošlo u školi, ili leti u odlascima na more - klasičan život deteta iz radničke porodice osamdesetih godina u bivšoj

SFRJ.

Vaša porodica?

- Moja porodica je radnička porodica: mama je radila za mašinom u trikotaži, a tata kao magacioner u uljari. Nisu bili po svojim profesijama ništa posebno, ali su bili posebni ljudi. Ne zato što su moji roditelji, nego zato što su imali specifična interesovanja. Mi smo zajedno, sa bakom na čelu, koju sam ja zvala „SF baka“, jer je ona volela da čita sajens fikšn knjige i da gleda takve filmove, uživali u literaturi, filmovima, ali i u stripovima – tata je voleo stripove! Knjige smo međusobno razmenjivali u porodici i utrkivali se ko će prvi da završi knjigu i da je prosledi onom drugom. Pa kad bih se vratila iz škole, onda bi krenula otimačina ili od bake ili od tate ili od mame. Naravno, ja sam otimala sve što bi se nalazilo u njihovim rukama, jer sam želela da budem u toku sa svim onim što su oni čitali. Bila je to veoma zanimljiva igra. Tako smo, verovatno, uspevali da održavamo u kući jedan vrlo skladan odnos.

Kako ste odlučili da se upišete na Filozofski fakultet u Novom Sadu?

- Ja sam u Zrenjaninu završila četvorogodišnju srednju stručnu školu - prehrambeni smer. Sa tom školom sam mogla da se upišem na Tehnološki fakultet čiji je jedan deo u Zrenjaninu. Međutim, uopšte se nisam nalazila u svim tim hemijama, organskim, neorganskim... Oduvek sam mnogo čitala i mene je literatura interesovala. Pod uticajem literature i aktivnosti u horu, ja sam prvo htela da studiram teologiju u Beogradu i spremala sam se za prijemni, ali ne iz verskih razloga. Nisam nikad bila vernica, nego sam mislila da jedino teologija može da mi pruži znanje i svetovno i duhovno, jer sam bila žedna znanja! Mislila sam da upravo taj fakultet može da mi pruži širinu više nego bilo koji fakultet kod nas. Interesovalo me je sve što ima veze sa istorijom i religijom. Rano sam počela da čitam Mirču Elijade, rumunskog pisca koji se bavio istorijom religija, mitologijom, antropologijom. Kroz njegove knjige ušla sam u jedan veoma neobičan svet, u koji sam žarko želela da uđem. Međutim, shvatila sam da teologija baš i nije za mene, pošto tu vlada posebna disciplina i neki dogmatski kaos. Bila sam da se interesujem u Beogradu na Bogoslovskom fakultetu i nije mi se uopšte dopalo kako stvari tamo stoje. Spremala sam se za prijemni ispit, čak sam našla i stan gde bih stanovala. Međutim, rekli su mi da moram biti kod njih u internatu. A tamo dan počinje molitvom ujutro u pet sati, a ja zaista nisam baš bila u tom fazonu. Posebno što sam u to vreme volela da slušam pank muziku, da idem na koncerte i da živim kao svaka prosečna mlada osoba. U stvari, moj cilj je bila arheologija, a ja sam htela da doprem do tih studija preko teologije. Pa pošto je sve to tako lepo propalo, a ja sam volela i književnost i jezik, onda sam se spremila za prijemni ispit i bila sam primljena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Uopšte nisam razočarana konačnom odlukom, jer mi je i Filozofski pružio

izuzetno mnogo, otvorio mi je vrata u nova znanja i pružio mi mogućnost za neka nova ostvarenja.

Na koju grupu ste se upisali?

- Ja sam prvo bila upisana na SHM* zato što sam u grupu za srpski jezik i književnost bila primljena u statusu samofinansirajućeg studenta, što znači da sve ispite i upis plaćam. Devedeset treće sam sa grupom studenata upisala paralelno i grupu za srpski jezik i književnost i dobili smo dve diplome manje-više o istom trošku, odnosno polagali smo još sedam ispita i time stekli dve diplome na osnovu kojih možemo da predajemo i srpski jezik i srpski jezik sa osnovama nacionalne kulture u odeljenjima u kojima su učenici mađarske nacionalnosti. Ali ja se nisam odlučila da radim u školi. Interesovanja su me odvela u drugom pravcu

Vreme Vaših studija - od devedeset prve do devedeset šeste godine – bilo je veoma turbulentno u Srbiji.

- S jedne strane je bilo lepo što se tiče nauke i onoga što su nam profesori pružali, a s druge strane, muke devedesetih godina su bile teške, jer smo živeli po studentskim domovima, a domovi su bili u jako lošem stanju. To su godine kada su u Novi Sad došli da studiraju mnogi mladi ljudi iz Bosne i Hercegovine i iz Hrvatske, vreme ratova, stradanja... Uglavnom smo se družili sa izbeglicama. Posebno je iskustvo bilo slušati priče tih naših kolega izbeglica. Zajedno smo s njima plakali za njihovim poginulim ili nestalim, ili u neizvesnim situacijama kad nije bilo poruka od roditelja ili od rođaka, telefonske veze, niti bilo kakvog kontakta. To je bilo jako strašno - kao da smo i mi bili deo te izbegličke priče.

Studentski domovi su po svojoj strukturi podeljeni na muške i ženske. Međutim, s obzirom na situaciju i na nedostatak kontrole, ili zbog velikog pritiska izazvanog brojem studenata, svi domovi su postali mešoviti. Najveći broj studenata se, kako smo mi to govorili, švercovao. Na primer, ako neko dobije dom, odmah se u sobu useli najbolji drug, njegova devojka, devojka onog ko je dobio dom i tako... A uvek je tu bilo onih koji više nisu mogli da plaćaju privatni smeštaj, ili još gore – neko ko bi se vratio sa fronta... i od četvorokrevetne sobe nastala bi komuna od osmoro, pa čak i desetoro mladih ljudi.

Najstrašnija je bila priča mog drugara Vuka iz Doboja, koji je studirao matematiku. On je bio izuzetan student... Njegova porodica nije izbegla u Srbiju, već su nekako pokušavali da prežive u Bosni. Jednom prilikom, Vuk se odnekud vratio sav izbezumljen, jer je pokušavao ali nije uspeo da kontaktira sa svojom sestrom i svojom majkom... Bio je saznao da mu je otac zarobljen... a o majci i sestri ništa nije znao... Njegova sestra je studirala u Sarajevu... Taj dan je zaista bio nešto najgore u životima svih nas koji smo se družili sa Vukom. On je bio lud

.....

* Grupa za srpski jezik i književnost u školama za nacionalne manjine.

od brige... Želeo je da ode u Bosnu... bilo gde u Bosnu i da pokuša da stigne do nekog od svojih... Problem je bio što nije znao kuda bi pošao, a od novca je imao sto maraka, koje je krio sam od sebe u đonu svoje kaubojske čizme... To je bilo vreme kada su i devojke i mladići u svakoj situaciji bili u potpunosti izjednačeni... Svi smo bili srčani i borbeni – besni na čitav svet, na nas same... Sećam se da je jednom prilikom u našu sobu ušao jedan mladić i doneo nekakve drvene kutije. Rekao je da ni po koju cenu ne smem da ih otvaram. Pretpostavila sam da je nešto krijumčario – nisam želela da zalazim u detalje. Ja sam tada bila sama u sobi, i on je valjda pretpostavio da može povišenim tonom da mi se obrati... Međutim, iznenadio se kada sam mu rekla da pokupi svoj paket i da ode, jer ako je to bila njegova soba – sada više nije, a ako je mislio da može da ostavi sumnjiv paket ispod mog kreveta – grdno se vara. Verovatno sam izgledala kao pomahnitala, kada je on odlučio da se pokupi i da ode! Psovao me je i pretio da će se vratiti još sa nekim, ali ga više nisam videla.

Ono što je zanimljivo, iako smo živeli izmešani po sobama, i poznati i nepoznati ljudi delili su isti mali prostor, nije se događalo da neka devojka bude napastvovana ili maltretirana u bilo kom smislu. To je čudno, s obzirom na situaciju, kao da se neki unutrašnji moral probudio u svima nama. Nismo se međusobno ni poštovali ni voleli na neki poseban način, ali svi smo imali zajednički cilj – svi smo želeli da diplomiramo, da se zaposlimo, da se završe ratovi, da prestane beda... Najgore u domu je bilo to što su studenti da bi preživeli činili svašta – od toga da su prodavali benzin, garderobu, šminku, parfeme – sve, do toga da im je taj posao postao unosan biznis, pa su se naglo bogatili, a ipak ostajali u domovima, kako bi uštedeli stanarinu. Znam za nekoliko slučajeva da su studenti od šverca kupovali stanove, skupocenu garderobu, automobile... a i dalje bi, čak i nekoliko godina nakon što bi završili fakultet, ostajali u studentskom domu.

Sobe su se prodavale za mnogo novca. Još se sećam nekih ljudi koji su bili upleteni u prodaju studentskih soba, a koji su danas prilično cenjeni u društvu i u svojim poslovima. Neki od njih su poznati i da tako kažem – uticajni. Prodaja soba je počela tako što neko dobije sobu a ne želi da stanuje u njoj, pa je ponudi svom prijatelju. Taj prijatelj se useli u sobu, i posle nekog vremena shvati da ne želi da deli svoj životni prostor sa žoharima i gomilom nas prljavih i izglednelih studenata, pa ponudi svom prijatelju sobu, ali sada ne više za džabe, nego za neku simboličnu sumu. To je početak. A onda, kada je taj način provaljen, kada su ljudi shvatili da taj sistem funkcioniše, da to niko ne kažnjava, onda su se dosetili da je korupcija majka svih oblika života, pa su potplaćivali one zadužene za raspodelu soba, ali ne da bilo koga smeste u dom, već da u odlučivanju o raspodeli učestvuju i oni sami. Tako se struktura „osoblja“ zadužena za studentske sobe promenila, pa su najednom to postali neke moje kolege koji su najednom posedovali ključeve od svake sobe u svakom studentskom domu. I to

je bilo super za njih... Znam jednog momka, odličnog studenta, koji je trebalo da dobije novi „B“ dom, a završio je u „Klari Feješ“ - užasnom muškom domu, i to samo zbog veštine njegovog drugara, koji slučajno nije želeo da se seti imena i prezimena svog druga... Soba u „B“ domu prodana je nekome za skupe pare... Konkursi za sobe su postali čista formalnost... poput konkursa za zaposlenje koji su nekada bivali objavljivani u crvenoj „Borbi“, dnevnom listu koji je retko ko čitao...

Najgore stvari u domu bile su nehigijena, prevelik broj studenata i ljudi koji uopšte nisu bili studenti, ali su tu živeli, da li sklanjajući se od vojne policije, da li zbog toga što nisu imali gde da žive... Užasni uslovi za život, ali i užasni uslovi za učenje...

U jednom diplomskom radu je jedna naša studentkinja opisala student-ski dom kao prodavnicu buvlju pijacu?

- To jeste bio buvljak. U to vreme se sve prodavalo u studentskim domovima, počev od cigareta, pa je čak prodavan i benzin na litre, garderoba, čarape, sve... Čak se i hleb prodavao. Ljudi su u svojim mini pećnicama pravili hleb, a to je bilo daleko od ovog koji se kupuje u pekari, svako od nas može da napravi tu vrstu hleba. Znači, od tog mizernog hleba, preko benzina, cigareta do parfema, čarapa, garderobe, šminke, svega je bilo na prodaju od igle do... jedino lokomotiva nije bilo. Užas! To je bilo sve samo ne studentski dom. Čak su i čitaonice bile preuređene u bilijar sale ili kafiće... jednostavno su počišćene stolice i stolovi i tu su namontirani bilijar stolovi, mini bioskopi. I sve se fino naplaćivalo i neko je vrlo lepo živio od našeg užasa od života.

Ja sam živela po raznim domovima tri i po godine i to je bilo zanimljivo i strašno na svoj način. Najpre sam živela u „Klari Feješ“, u onom tada odvratnom muškom domu. Nas je bilo osmoro u četvorokrevetnoj sobi. Kako smo spavali... pa to je priča za sebe... Kada je jedan od članova naše družine otišao u zatvor – pri tom, dečko nije bio nikakav ološ niti problematičan tip - ostavio mi je u amanet svoj krevet. To je bilo kao da sam dobila sedmicu na lotou, jer je do tada mesto za spavanje bilo jedna čista improvizacija. No, uskoro je mom uživanju došao kraj, jer se u našu sobu doselio moj kolega sa grupe. Nakon „Klare“, dve godine sam živela u „Bajiću“. E, tu nas je bilo troje u sobi, i tu je već bilo mnogo pristojnije, ali pošto je u tom domu u jednom „ulazu“ bilo po dve sobe, a kupatilo smo delili sa susednim „ulazom“ koji je takođe imao dve sobe i ukupno nekih petnaest stanovnika... to je opet bio svojevrsan haos. Ali ovog puta, osim susreta u kupatilu i u ulazu, masovnijih okupljanja u, da tako kažem, najintimnijem prostoru, nije bilo.

„Bajić“ je dom poznatiji kao buvljak, jer je to ogroman dom, sa samo jednim čuvarem koji je bio sve samo ne čuvar. Iako je bilo pokušaja da se studenti disciplinuju, da se uvede neki red, tipa pokazivanja ličnih karata i dokaza da

smo stanovnici doma, ubrzo je to sve nestalo i sve se vratilo na „normalu“, a to je buvlja pijaca, sa kafićima, diskotekom, bioskopom, bilijar salom... i čime sve ne.

Ono što je prednost studentskog doma, a ne pripada kategoriji nauke, jesu žurke koje su pravili studenti posle svakog ispitnog roka. Jedini je problem bio što su pojedinci stalno pravili žurke, pa se dešavalo da je ispitni rok u toku, mi sutra treba da izađemo na ispit, a u sobi do nas samo što se zidovi ne sruše od preglasne muzike. E, te žurke su zaista bile super stvar, jer bismo tada svi zaista osetili šta znači biti opušten. Tada smo zaboravljali na sve svakodnevne brige, na sve ono što je naš život činilo strašnim i teškim i ... eto... to je bilo neko naše ludilo u ono ludo vreme koje svi sada opisuju kao ratno.

Pošto su, kao što sam rekla, i čitaonice u domovima služile nečemu drugom, svi studenti koji su želeli da uče odlazili su u čitaonice na svojim fakultetima. Tu je bio garantovan mir, literatura je bila mahom dostupna, i atmosfera je bila takva da je podsticala učenje. Ja sam najčešće bila u „velikoj čitaonici“ na Filozofskom, i ono što je bilo začuđujuće, svako je imao svoje mesto, iako je tamo uglavnom bila gužva. I ne samo to, mi smo sami sprovodili disciplinu: ako bi neko iole glasnije šaputao, nije bilo potrebe da se išta komentariše, bilo je dovoljno da neko blago lupne olovkom o sto i da ponovo nastupi mir. Ja sam mnogo volela tu čitaonicu, iako sam najveći broj ispita spremala sa kolegama pored Dunava, kada bi vreme to dozvolilo, ili u beskrajnim šetnjama do Sremske Kamenice ili već po raznim delovima Novog Sada. Jednostavno se procenjivala količina gradiva koju smo želeli da pređemo, i onda bismo glasno čitali, prepričavali jedni drugima, rešavali razne dileme - učili u hodu. To je bilo fantastično! I zabavno.

Kao da nemate neku kritičku distancu prema onome ko vas je učio i šta vas je učio?

- Sve što sam rekla u vezi sa studiranjem, bio je moj doživljaj, odnosno sećanje sa izvesne distance. Naravno da bih imala šta da kažem o onome što bih volela da je bilo drugačije. Da, imam kritičko mišljenje, ali to je malo nezgodno reći, uzimajući u obzir to da su to bile godine kada je trebalo, kako nama studentima tako i vama profesorima, da pronađemo najbolji način da preživimo. I mislim da je svako od vas profesora, kao što je svako od nas studenata, davao svoj maksimum. Ni profesorima nije bilo lako da rade na sebi, da održavaju kontakte sa svojim kolegama iz drugih zemalja, jer se nije lako moglo otići na neki simpozijum, na primer. Niko nije lako mogao da otputuje i da se pohvali učešćem na međunarodnim seminarima ili na nekim naučnim skupovima. I za profesore je bio pravi uspeh ako bi se domogli „nekog sveta“ izvan naših granica. Ja sam sigurna da je tako. Sećam se nekih profesora i razgovora sa predavanja, raznih problema koje su imali... Osim toga, sećam se i kuloarskih priča o tome ko je kako privatno živeo... neke fragmente i segmente života znam. Svi smo

manje-više slično živeli. Mogu sad da kažem da mi se nije sviđalo to i to, al' nemam prava da to kažem. Da su bila drugačija vremena, onda da, ali sa raspadom zemlje, kad nismo znali otprilike ni koji je naš rečnik, kada govorimo o struci, a kamoli da je bilo moguće upuštati se u neke druge polemike... rekla bih čak da je dobro da smo uopšte imali predavanja.

Možda bih mogla da kažem da je odnos pojedinih profesora prema materiji koju su predavali mogao da bude drugačiji, ali generalno gledajući, predavanja koja sam ja volela, kao i profesori koji su meni značili, bili su u potpunosti korektni, možda je to bio motiv zbog kojeg sada ne mogu kritički da pristupim svemu tome. Bilo je profesora kojima nije bilo mesto na Filozofskom fakultetu, možda su u pitanju bila naša saznanja o njihovom političkom opredeljenju, što je svakako uticalo i na naš odnos prema njima, a svakako i na njihov odnos prema nama i temama koje su obrađivali, jer nam se činilo da kroz predavanja struji nekakva naznaka pozitivnog stava prema tadašnjoj političkoj situaciji. Ne mogu da tvrdim da sam u pravu.

Ipak, iz perspektive nekoga ko je završio Srednju prehrambenu školu u Zrenjaninu, doći na Filozofski fakultet i studirati nešto o čemu svako pomalo sanja, za mene je bio čist bingo. Mnogo informacija sam primila tada po prvi put, zato što u okviru srednjoškolskog obrazovanja ništa od toga nisam učila, pa iako sam se bavila nekom svojom samoedukacijom, predavanja na fakultetu bila su za mene novina. U srednjoj školi imala sam stručne predmete: hemije preko glave, biologije preko glave, nekih mašina i aparata i koječega preko glave. Vrlo malo književnosti, istorije, pa zatim filozofije... a to su bili predmeti koji su me na studijama najviše zanimali.

Vaše prvo radno mesto je bilo u Rumunskoj redakciji Radio Novog Sada?

- Jeste. Devedeset šeste godine sam počela da radim, nekoliko meseci pre nego što sam diplomirala. Najpre kao organizatorica, ali sam ubrzo postala saradnica u raznoraznim emisijama. Pisala sam priloge za večernji program, imala sam priloge od po pet minuta u tri-četiri emisije. Sama sam birala teme, pisala tekstove i čitala. Tada nisam bila honorarac. Plaćanje je bilo putem dnevnica - živela sam od dnevnica. Imala sam pravo na određen broj dnevnica u toku meseca. Faktički sam radila na crno u državnoj instituciji, ali meni je to odgovaralo jer sam tada počela ubrzano da učim svoj maternji rumunski jezik. Bilo je jako smešno na početku kad sam se pojavila tamo. Svi su mi se obraćali na nekom rumunskom jeziku koji je meni bio potpuno stran, sa nekim ne znam ni ja kakvim rečenicama. I ja nisam skoro ništa razumela. Kao da mi neko priča kineski. I onda sam zapisivala sve što su mi govorili i to sam pisala srpskom azbukom... Nisam znala ni da čitam ni da pišem. Ali sam za godinu dana od pasivnog znanja dospela do nivoa aktivnog govornika i korisnika rumunskog jezika. Bilo je

teško, ali i užitek u isto vreme. Čitala sam sve što su mi davali. Od *Libertatee* do raznih drugih novina na rumunskom jeziku, zatim romane, poeziju... čitala sam sve. A u tome su mi pomogli i moji radio prilogi koje su dobri lektori korigovali. Uzimala bih svoje tekstove, koje sam prvo pisala na srpskom, pa ih prevodila na rumunski, pa bi ih neko dobro izlektorisao, pa bih ja to prekućavala... i tako bi taj tekst prolazio tri-četiri puta kroz moje ruke i na kraju bih ja tako sređen tekst uvećavala da čitam, dok ne bih bila sigurna da može da ide u etar. Najlepše u svemu bilo je to što mi je Rumunska redakcija Radio Novog Sada pružala mogućnost da putujem po Rumuniji i Republici Moldaviji i tamo sam se, naravno, susrela sa rumunskim dijalektima.

Koliko znam, u Radio Novom Sadu u redakcijama na jezicima nacionalnih zajednica većina saradnika su honorarci. Na koji način Radio obezbeđuje usavršavanje svojih saradnika?

- Stalno zaposleni su bili stariji članovi redakcije, koji su tu došli još sedamdesetih-osamdesetih godina. Od nas koji smo kasnije dolazili, devedesetih godina, samo nekoliko je bilo u statusu honorarnih saradnika, niko u stalnom. Ja sam bila godinu i po dana honorarac od ukupno četiri i po - pet godina koliko sam stvarno radila na Radiju. Ostali su dolazili, odlazili, bili plaćani na dnevnice i nisu bili motivisani da rade, jer nekada ni te dnevnice nisu baš stizale. To je bio jedan opšti haos. Tu je samo neko lud poput mene mogao da ostane i da radi toliko dugo. Nisam se nadala zaposlenju, nego mi je bilo jako zanimljivo što sam mogla da učim jezik i da srećem mnogo zanimljivih ljudi. Inače, u redakcijama se nije previše vodilo računa o usavršavanju, barem ne u to vreme. Ipak, meni je pružena prilika da se upišem u Novosadsku novinarsku školu koju sam završila devedeset sedme godine. Tamo sam upoznala Trifuna Dimića koji je bio predsednik Matice romske, tako da sam istovremeno sa radom u Rumunskoj redakciji pisala i za romski časopis „Alav e rromengo“.

Inače, na Radiju sam počela da se bavim prevodenjem i to činim i danas. Prevodim sa rumunskog na srpski jezik, kako vojvođanske pisce, tako i pisce iz Rumunije. Prevela sam nekoliko romana koji su objavljeni. Ove godine objavljen je roman „Gravira u es molu“ mladog rumunskog pisca Kristijana Robua Korzana. Jedan roman mi je objavljen u KOV-u^{*}, a roman se zove „Saludos“, pisac je Aleksandru Ekovoju. Mogu da se pohvalim i prevodima objavljenim u Letopisu Matice srpske, „Poljima“, „Svetom Dunavu“ i drugim časopisima za kulturu i umetnost iz Vojvodine i Srbije. Mi smo u okviru studija imali i predmet o prevodenju, to je zbilja jedna od lingvističkih disciplina koja je vrlo ozbiljna i teška. Studirajući srpski jezik ja sam učila i veštinu prevodenja, a potom sam krenula da to primenjujem na maternji odnosno rumunski jezik.

* Književna opština Vršac

Ali niste se zadržali u Radiju?

- Od devedeset devete godine radim u Sekretarijatu za informacije Izvršnog veća Vojvodine. Radim kao novinarka, ali nikakve veze nemam sa rumunskim jezikom, izuzev kada neko od mojih nadređenih traži da prevedem neki tekst iz *Libertate* ili bilo kojih novina na rumunskom jeziku. Na tom radnom mestu sam na osnovu toga što sam dobila diplomu profesora srpskog jezika i književnosti i diplomu profesora srpskog jezika i književnosti za nastavu u školama za mađarsku nacionalnu manjinu. Naravno da mi je plus i što znam rumunski jezik.

Moje zapošljavanje u Veću je bilo veoma zanimljivo. U tome mi je pomogao kolega iz Redakcije, koji je saznao za konkurs u Veću i naprosto me naterao da konkurisem. Odbila sam misleći gde ću ja tamo!? S obzirom na tadašnju vladajuću strukturu - dominacija SPS-a* i JUL-a**. Ja kao neko ko ne deli isto mišljenje sa njima, iako nisam bila partijski opredeljena - po ličnom opredeljenju sam više socijaldemokrata, ili demokrata... Mnogo šire od onoga što je nama tadašnji režim pružao. Ja sam smatrala da mi tamo nije mesto, jer ne mogu da radim za nekoga čije stavove ne zastupam. I onda je bilo jako zanimljivo to da je taj kolega sa Radija došao kod mojih roditelja u Zrenjanin dok sam ja bila tamo i rekao ovako: -Vaše dete ima dobru šansu da se zaposli tamo! Pri tom niko nije znao da li ja zaista imam šansu ili nemam. Onda je moj otac fotokopirao moje diplome i sve što mi je trebalo od dokumentacije. Maltene mi je mama pisala biografiju. I onda smo nekako sve sakupili i ja sam odnela dokumenta. Primili su me za pripravnicu na osnovu toga što sam imala lepu biografiju: diplome sa dve studijske grupe, iskustvo u prevodenju, znanje rumunskog jezika, novinarsko iskustvo... Komisiji se to svidelo i uopšte nije bilo presudno moje (ne)pripadanje nekoj stranci. Te godine su mladi socijalisti organizovali konkurs za prijem pripravnika u Izvršnom veću Vojvodine za svoje članove. Ja sam tamo upala, iako se nisam uklapala u celu priču, ali je tadašnji sekretar za informacije smatrao da i neko kao ja ima prava da okuša svoju sreću. I ja sam se pokazala kao neko ko ispravno radi, bez mnogo mešanja u politiku. Ja sam radila korektno i on je smatrao da ja tu treba i da ostanem i kako je on rekao: - Dabogda ostala tu do penzije! Ja se nadam da će tako i biti. Izgleda da više neću studirati, ali to ne znači da više ne radim na sebi. I dalje mnogo čitam, prevodim... nastavila sam samoobrazovanje.

Niste razmišljali o tome da se upišete na magistarske studije?

- Pa razmišljala sam, razmišljala sam da upišem arheologiju! Ali nekoliko godina to nije bilo moguće, jer sam imala nekoliko tragedija. Prvo mi je umro

.....
* Socijalistička partija Srbije

** Jugoslovenska levica

otac, pa se majka razbolela. Sve je to bilo veoma strašno, jedno za drugim je krenulo. Bio je to moj lični pakao – čitava priča o bolestima (oba roditelja su obolela od raka). Tada sam imala trideset dve-tri godine. To su one čuvene „Hristove godine“, kada su za neke ljude određena naročita iskušenja i kada se zaista oseća krst koji svako od nas nosi. Moja majka se iz toga svega izvukla. Sada je penzionerka i najviše ju je regenerisalo to što je postala baka, jer ja imam devojčicu koju moja majka obožava i kojoj se u potpunosti posvetila i sigurna sam da je moja devojčica u velikoj meri spasava.

Kako ste se udali?

- Ja nisam feministkinja po opredeljenju, ali jesam slobodnjak. Ne volim da budem vezana ničim, osim ako sama odlučim da tako bude... Inače taj kruti pristup - odlaženje kod matičara - to mi je bilo strašno. Nepotrebno. Međutim, presudilo je to što je porodica mog muža prilično tradicionalna. Oženiti se, udati se, imati dece, ispuniti sve formalnosti, to je nekako ono što se očekuje od svakog u životu. Bila sam svega toga svesna, znala sam i to da ako se žena ne uda, a rodi dete, onda otac mora da priznaje svoje dete i da dokazuje očinstvo... Sve mi se to činilo mnogo komplikovanije nego otići kod matičara, odslušati tekst Duška Radovića, saslušati „Loengrin“... i baciti cveće preko glave... Sve je to ništa u poređenju sa čitavom zakonskom zbrkom i procedurom... Ali, pre nego što smo se venčali, trebalo je da se prijavimo kod matičara, popunimo neki formular i platimo petsto dinara. E, ja sam od toga napravila fazon, i platila polovinu sume, kako bih, eto, na taj način obezbedila sebi u startu ravnopravan odnos u novonastaloj situaciji. Jer, ako smo ravnopravni u svemu, onda smo ravnopravni i u tome. I, eto, venčala sam se, i preživela sam!

Čime se bavi Vaš muž?

- On je fotoreporter, trenutno bez posla. Inače, u svetu fotoreportera i fotografa ima prilično visoku reputaciju, i ja sam zbog toga veoma ponosna

Za fotoreportera mora nešto da se završi?

- Da, reč je o grafičkoj školi, smer fotograf.

A sada imate devojčicu koja se zove Ira.

- Oboje smo želeli devojčicu i moj život je opet veoma zanimljiv. Iako mi je život ispunjen drugačijim sadržajem – usmerena sam mnogo više na kućne poslove, ali me to čini ispunjenom, jer ne živimo klasičnim bračnim životom. Nas dvoje se dobro slažemo i više smo prijatelji, partneri, drugari, nego što smo tipični muž i žena. Lako se dogovaramo oko svih poslova u kući i u vezi sa čuvanjem deteta, a imamo prilično vremena i jedno za drugo, ali i za naše prijatelje. Često izlazimo, bilo zajedno, bilo svako sa svojim prijateljima. Kada je moj muž u gradu, ja sam sa Irom, i obratno, i nikada se ne pravi problem ni oko čega.

Porodajno odsustvo mi se uskoro završava - polovinom februara, onda će

Ira ostajati sa svojim ocem, jer do godinu i po neće moći da ide u obdanište, tek tada stiće pravo da je prime.

Dok ste na porođajnom odsustvu dobijate umanjen lični dohodak?

- Izvršno veće Vojvodine se pobrinulo da na svim nivoima Pokrajine majke dobijaju punu platu, s tim što jedan deo nadoknađuje firma, a jedan deo socijalno. To je zakonom vrlo vešto uređeno. Ja imam svoju punu platu i mi nekako uspevamo da se organizujemo i da preživimo. Teško jeste, ali moj muž ponekad radi honorarno.

Šta mislite da je budućnost Vaše porodice?

- Pa sad prvi put nemam viziju. Uvek sam imala neku viziju šta hoću. Sad sam trenutno zastala kod deteta koje još nema godinu dana, koje je jako malo, i više razmišljam o tome šta je njena budućnost, nego naša. Mogu da kažem koji nam je prvi plan: putovanja - pošto sad možemo da putujemo po Evropi bez viza! Na vratima naše sobe okačena je karta sveta i kada prolazimo pored nje, često zastanemo i lociramo neki grad ili neku zemlju koju bismo voleli da posetimo. Doduše, menjamo redosled destinacija, ali pošto imamo rođake i prijatelje u Nemačkoj, mislim da ćemo najpre tamo otputovati.

Ja sada učim da vozim auto, nemamo auto, ali će novi propisi biti stroži i zato sada polažem ispit. To je ideja mog svekra i mog muža! Oni smatraju da bi bilo vrlo lepo da položim vožnju pre novog zakona o saobraćaju, jer su ubeđeni, i imaju pravo, da kad stupi novi zakon na snagu, ja nikada ne bih odlučila da polažem. Inače, verujem da ćemo jednom imati i naš auto i da ćemo sve troje u njemu obilaziti svet.

Koliko Vi imate vremena da ste sa bebom?

- Ostvarila sam pravo da godinu dana odsustvujem s posla, što je, takođe, novina.

Ja mislim da je to dobro. Prvo, žena doprinosi svojim radom i pre trudnoće. Kad se vrati sa porođajskog, ponovo će doprinositi toj nekoj firmi i društvu i naravno da treba da bude plaćena. Ne mora da bude nagrađena za to što je rodila dete, ali ne sme da bude ni sasečena ili anulirana kao osoba, kao deo ovog društva. A što se tiče tih godinu dana, mogu da kažem da je dobro što porođajno odsustvo ne traje kraće, jer je zaista neophodno da majka najmanje godinu dana provede uz svoje dete. Možda ni to nije dovoljno, ali mislim da je ženi potrebno izvesno vreme da se vrati svom predašnjem životu, odnosno da ponovo radi i da bude uključena u društveni život van svoje kuće, porodice i prijatelja. Ma koliko želela da sve vreme provodim sa Irom, imam potrebu da ponovo budem i novinar, da ponovo odlazim na posao i da budem u toku svih onih važnih stvari koje se dešavaju u društvu čiji sam deo.

Da li će Vaša ćerka učiti rumunski?

- Ja se Iri od prvog dana obraćam i na srpskom i na rumunskom jeziku, a to čini i moja majka. Inače, moj muž i porodica mog muža insistiraju na tome da Ira nauči oba jezika. Čak, ukoliko se dogodi da jednog dana govorim sa njom samo srpski, ona sledećeg dana reaguje na to što joj ponovo nešto pričam na rumunskom – najpre me začuđeno gleda, a potom se nasmeši kada prepozna neku reč.

Smatram da je veoma bitno da deca iz mešovutih brakova budu bilingvalna, ili još bolje multilingvalna, ukoliko imaju uslova za to. Sudeći na osnovu svog iskustva, sigurna sam da sam na dobitku što govorim i rumunski, najpre zbog mogućnosti da u Rumuniji, koju volim, govorim tako da me svi razumeju, a drugo, upoznavši se sa kulturom ovdašnjih Rumuna i Rumuna iz Rumunije, osećam da sam bogatija za čitav jedan svet. Ira će biti upućena u to da jednim delom pripada i drugom narodu, a s obzirom na to da sam ja stekla prilično mnogo znanja o Rumuniji i Rumunima, neće joj biti uskraćeno ništa od toga. Takođe, moji rođaci na selu imaju decu sa kojom će i ona biti u čvrstom kontaktu, koliko i ja, tako da će i Ira biti u prilici da, vremenom, nadograđuje i svoje znanje jezika i da bude u toku sa običajima i kulturom ovdašnjih Rumuna. Moj cilj je i da putujemo u Rumuniju i da tamo bude u kontaktu sa jezikom, a ono što će joj sigurno pomoći jeste čitanje knjiga na rumunskom jeziku.

Inače, posto živimo u Vojvodini, mešoviti brakovi nisu redak slučaj. Takav je bio i brak moje majke i moga oca, i to se pokazalo kao veoma dobra kombinacija: moj je otac voleo da odlazi kod naših rođaka u Begejce, čak je i učio jezik, mada se sve više svodilo na njegovo razumevanje rumunskog, nego na korišćenje. Sećam se nekih smešnih situacija kada su mog oca pitali kako se na rumunskom kaže neka reč koja nije u čestoj upotrebi, a on bi je preveo bukvalno sa srpskog. Konkretno, godinama smo se smejali na tatin prevod reči *rasol* – on nije znao kako se kaže, pa je vešto smislio da je to mineralna voda od kupusa! Dakle, pružio je svima mogućnost da se dobro zabave i nasmeju na njegovu spretnu prevodilačku papazjaniju!

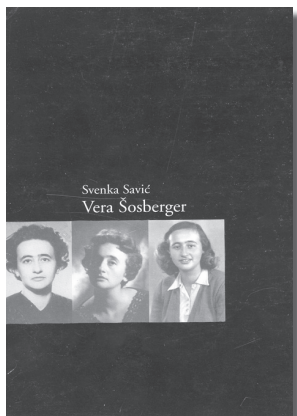
Iako su mešoviti brakovi zaista dobra stvar, moguće je da se zbog razlike u kulturi dogode i nesporazumi, pa čak i nešto više od toga. Poseban problem može da nastane ukoliko ta različitost podrazumeva i pripadnost drugoj religiji, ali to su individualne stvari, i zaista smatram da sve zavisi od toga koliko je ko svestan razlika, i koliko je spreman da bude tolerantan i da razlike shvati kao prednost, a ne kao opterećenje.

Da li smatrate da je dovoljno prevedeno na srpski jezik iz rumunske književnost, kulture...

- Na srpski jezik je sa rumunskog prevedeno veoma malo, kao što, uostalom, veoma malo znamo o rumunskoj istoriji i kulturi uopšte ovde. Isto toliko malo znamo i o ostalim manjinskim narodima koji žive kod nas u Vojvodini

nekoliko vekova - što je velika šteta. Mislim da smo svi poneseni „velikim kulturama“, odnosno kulturom engleskog govornog područja, donekle francuskog, nemačkog, pomalo se probijaju španski i italijanski pisci, a u poslednje vreme moderni su ruski i japanski... Mislim da je u trci za publiku pobedila kultura koja je nama geografski udaljena, a to je američka, dok smo se vrlo lako odrekli nama mnogo bližih. Mali narodi i mali jezici, da ih tako nazovem, poput rumunskog, nama nisu mnogo zanimljivi, iako i tu možemo pronaći pisce, umetnike, naučnike, koji su priznati u ostalim delovima sveta. Možda su u pitanju predrasude, a možda je tome doprinelo to što Rumuni u Vojvodini nisu bili, da tako kažem, agresivniji u plasiranju sopstvene kulture. Ili je tome doprinelo to što se tokom devedesetih godina gušio svaki oblik kulture, pa čak i identiteta... ne znam, ali činjenica je da je samo u književnim krugovima poznato da su prevedeni stihovi velikog rumunskog pisca Mihaja Emineskua i da je tek dotaknut opus Mirče Elijadea, na primer. Od vojvođanskih pisaca mi ovde znamo za Floriku Štefan i Vaska Popu, a to nije sve što su Rumuni imali i što imaju. Možda je tome doprinela delimična asimilacija ili, pak, neambicioznost i zatvaranje u samostvorene mini enklave rumunskog življa, tek znam da, naročito u sadašnjem svetu, malo ko bi od mlađih ljudi, kada bi na ulici čuo rumunski jezik, znao uopšte o kom jeziku je reč. Tome svakako doprinosi i neinventivan radio i televizijski program, nedovoljna dostupnost informacija o aktivnostima, osim folklornih i festivalskih, ovdašnjih Rumuna, kao i nedovoljno aktiviranje mlađeg sveta, čak i u intelektualne krugove sadašnje rumunske elite. S druge strane, rumunska populacija i po selima poprilično je smanjena, a kako je mnogo pametnije pohađati škole na srpskom jeziku, jer je tako ipak mnogo lakše završiti i fakultet ili doći do posla, Rumuni su na neki način u situaciji da guše sami sebe. Ja sam na početku svoje prevodilačke karijere imala ambiciju da se prevodjenjem sa rumunskog bavim mnogo ozbiljnije, ali kako u izdavačkim kućama nije postojalo interesovanje, moja ambicija svedena je na minimum, tako da prevodim kada od mene neko to zatraži, ili na zahtev svojih prijatelja. A samo u mojoj biblioteci, za koju smatram da je skromna u pogledu zastupljenosti literature na rumunskom jeziku, nalazi se dosta vrsnih pesnika i romanopisaca, kao i naučnih radova i eseja iz različitih oblasti.

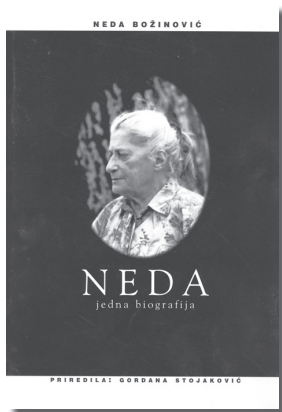
Svenka Savić, 26. decembra 2009.

Vera Šosberger (1927-1972), 2000, Svenka Savić je priredila biografiju (na srpskom i paralelno na engleskom jeziku) poznate novosadske pijanistkinje.

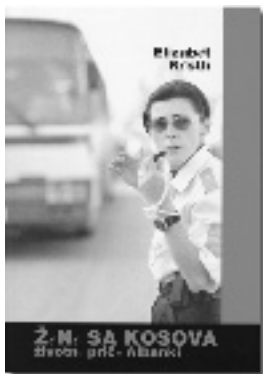
Romkinje, 2001 priredile Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrović, Jelena Jovanović

Životna priča Nede Božinović (1917-2001), (2002) poznate jugoslovenske feministkinje i borkinje za mir. Knjigu je priredila Gordana Stojaković.

Vojvođanke: 1917-1930: životne priče žena, (2001) priredila Svenka Savić sa grupom od 10 studentkinja Ženskih studija i Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Na ukupno 420 str. daje se 19 životnih priča žena, pripadnica različitih nacionalnosti u Vojvodini.

Elizabet Kestli, Žene sa Kosova: životne priče Albanci (2002).

Petnaest životnih priča pokazuju kako su Albanke preživele rat i kako savladavaju tešku poratnu svakodnevicu.

Prevela sa nemačkog Lidija Dmitrijevič

Рускині, животни приповедки (2003), Приредиле Марија Тот и Вероника Митро са Ирином Гарди-Ковачевић, Славицом Сендерак и Каролином Џуџар.

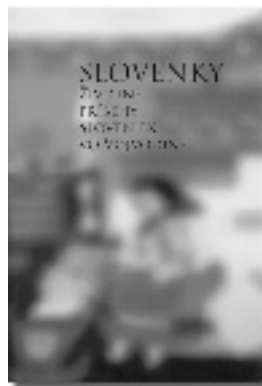
Животне приче Русинки у Војводини (na rusinskom)

Romani Women: Oral Histories of Romani Women in Vojvodina (2002),

priredila Svenka Savić Savić u saradnji sa Marijom Aleksandrović, Stankom Dimitrov i Jelenom Jovanović. Na 320 str. u knjizi tri mlade Romkinje daju 20 životnih priča starijih Romkinja iz Vojvodine

Prevela na engleski Aleksandra Izgarjan

Slovenky, životné príbehi Sloveniek vo Vojvodine (2003).

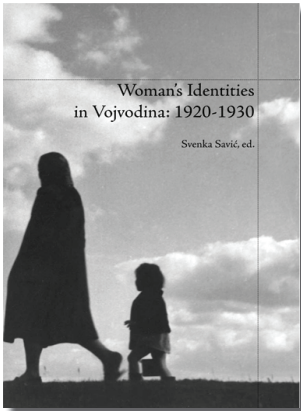
Priredile Antnija Ferkova Jarmila Hodoličova, Ana Jaškova, Veronika Mitro. (Na slovačkom)

Vajdasági magyar nők
 (Životne priče vojvođanskih Mađarica)
 (2006)
 Priredile Svenka Savić i Veronika Mitro

Hrvatice, Bunjevke, Šokice
 (2007)
 Priredila Svenka Savić

**Women's Identities in Vojvodina:
 1920-1930**
 (2006)
 Priredile Svenka Savić i Veronika Mitro

Romkinje²
 (2007)
 Priredila Svenka Savić

Jelica Rajačuć Čapaković (2008)
Priredila Svenka Savić

"A što ću ti ja jedna pričat..." (2008)
Priredile
Svenka Savić, Veronika Mitro, Marijana
Čanak

Udruženje građana **Ženske studije i istraživanja** obrazuje žene i muškarce kako bi bolje razumeli sadašnju podelu prema polu u domenu obrazovanja, nauke, umetnosti, religije, tehnologije i drugih oblika svakodnevnog života. Teorijski pristup je interdisciplinaran, metod alternativan akademskom, a stečeno obrazovanje u funkciji aktivne primene u životu i radu ili daljem samostalnom istraživačkom radu. Ukratko, **Ženske studije** su alternativni interdisciplinarni, obrazovni program namenjen onima koji žele više da doznaju o pitanjima društvene uslovljenosti rodnosti kod nas i u svetu.

Ženske studije i istraživanja
YU 21000 Novi Sad Tel/Fax:
381/21/498858
Email: studije@eunet.rs

futura publikacije
Novi Sad
Masarikova 21
0216611165